

Next Generation **What We Know** (Šta mladi misle o)

Mis/dezinformacijama na Zapadnom Balkanu

April 2026

 **BRITISH
COUNCIL**

Završni
izvještaj

Napomena

Stavovi izneseni u ovom izvještaju predstavljaju stavove autora i saradnika i ne odražavaju nužno stavove British Council-a. Sve eventualne greške i propusti ostaju naša odgovornost.

Izvještaj odražava nalaze dostupne u vrijeme prikupljanja i analize podataka. Kako se onlajn informaciona okruženja brzo razvijaju, nalaze treba posmatrati kao indikativne za stvarna iskustva i obrasce uočene tokom perioda istraživanja, a ne kao potpun pregled svih narativa ili sadržaja.

Dokument je prevod originalnog izvještaja pripremljenog na engleskom jeziku. Iako je uloženi trud da se osigura tačnost, u slučaju bilo kakvih razlika, nejasnoća ili nedosljednosti između ovog prevoda i originalne engleske verzije, originalni engleski tekst ima prednost.

Izrazi zahvalnosti

Ova studija je nastala zahvaljujući odvojenom vremenu, uvidima i otvorenosti mladih ljudi koji su učestvovali u diskusijama fokus grupa i vođenju dnevnika na društvenim mrežama, kao i zahvaljujući stručnjacima, koji su doprinos dali kroz intervju s ključnim sagovornicima. Istraživački tim bi takođe želio da se zahvali Savjetodavnoj grupi mladih (YAG) na smjernicama, povratnim informacijama i doprinosu interpretaciji i preporukama.

Zahvalnost se upućuje i institucionalnim akterima i akterima civilnog društva širom WB6 koji su podržali angažman, doprinijeli kontekstualnom razumijevanju i učestvovali u diskusijama o validaciji. Tim je zahvalan British Council-u na strateškom nadzoru i kancelarijama BIRN-a u pomenutim zemljama na koordinaciji i logističkoj podršci. **Upućujemo iskrenu zahvalnost svima koji su bili uključeni u ovaj projekat od samog početka.**

British Council

Izzah Meyer, menadžerka globalnog portfolija Next Generation
James Perkins, rukovodilac za izvrsnost u istraživanju, Ujedinjeno Kraljevstvo
Jeremy Lang, vodeći stručnjak za neformalno obrazovanje, Wider Europe
Bojana Čolović, viši programski menadžer za Zapadni Balkan

BIRN

Aida Ajanović, glavna istraživačica
Kristina Voko, nacionalna istraživačica, Albanija
Mirza Haličević, nacionalni istraživač, Bosna i Hercegovina
Albulena Sadiku, nacionalna istraživačica, Kosovo
Vuk Maraš, nacionalni istraživač, Crna Gora
Tamara Čausidis, nacionalna istraživačica, Sjeverna Makedonija
Tijana Uzelac, nacionalna istraživačica, Srbija
BIRN HUB tim

Savjetodavna grupa mladih

Greta Topjana, Albanija
Valbona Halitaj, Albanija
Geri Emiri, Albanija
Ena Čaušević, Bosna i Hercegovina
Atdhe Lila, Kosovo
Bujar Hoxha, Kosovo
Emili Radonjić, Crna Gora
Martina Todorovska, Sjeverna Makedonija
Muhamed Smakić, Srbija
Tamara Arsić, Srbija
Branimir Đurović, Srbija
Marina Zec, Srbija

Sadržaj

- 6. **Skraćenice i ključni pojmovi**
- 6. **Skraćenice**
- 7. **Ključni pojmovi**

- 8. **Sažetak**
- 8. Svrha i pristup
- 8. Ključni nalazi
- 9. Implikacije i tačke delovanja

- 10. **1 Uvod**
- 12. 1.1 Pozadina i obrazloženje
- 13. 1.2 Ciljevi studije i istraživačka pitanja
- 14. 1.3 Pokrivenost zemalja i publika
- 15. 1.4 Kako čitati ovaj izvještaj

- 16. **2 Regionalni i lokalni kontekst**
- 18. 2.1 Regionalni pregled informacionog okruženja mladih u WB6
- 19. 2.2 Pregledi po zemljama

- 22. **3 Konceptualni okvir**
- 24. 3.1 Ključni koncepti i definicije
- 25. 3.2 Kako razmišljamo o informacionom okruženju
- 26. 3.3 Povjerenje, pokazatelji kredibiliteta i donošenje odluka
- 27. 3.4 Šta novo donosi ova studija (u odnosu na postojeće dokaze)

- 28. **4 Metodologija**
- 30. 4.1 Dizajn istraživanja i pristup
- 30. 4.2 Pokrivenost zemalja
- 30. 4.3 Izvori podataka i metode prikupljanja
- 32. 4.4 Uzorkovanje i angažovanje
- 32. 4.5 Etika, zaštita i upravljanje podacima
- 33. 4.6 Pristup analizi i triangulacija
- 34. 4.7 Participativna validacija i zajedničko kreiranje
- 35. 4.8 Ograničenja

- 36. **5 Informaciona okruženja mladih u WB6**
- 38. 5.1 Platforme i pristup
- 39. 5.2 Formati i putevi sadržaja
- 39. 5.3 Dinamika vršnjaka, kreatora i zajednice
- 40. 5.4 Okruženje povjerenja
- 40. 5.5 Rizični trenuci i teme visokog intenziteta

- 42. **6 Nalazi: Sedam glavnih tema**
- 44. 6.1 Tema 1: Povjerenje se prenosi kroz ljude (društveni dokaz kao podrazumijevana prečica za kredibilitet)
- 48. 6.2 Tema 2: Provjeravanje je zahtjevno, pa se često prepušta drugima (otpor prema verifikaciji)
- 53. 6.3 Tema 3: Platforme oblikuju ono što postaje „normalno“ (algoritamska amplifikacija, influenseri, komentari)
- 58. 6.4 Tema 4: Dijeljenje ne znači uvijek vjerovanje (humor i pripadnost nasuprot riziku od amplifikacije)
- 63. 6.5 Tema 5: Previše informacija postaje emocionalno opterećujuće (preopterećenost informacijama, isključivanje)
- 68. 6.6 Tema 6: Rješavanje sistemskih problema (praznine u politikama, sprovođenju, medijskim standardima i odgovornosti platformi)
- 73. 6.7 Tema 7: Medijska pismenost kao infrastruktura (međugeneracijska kompetencija)

- 78. 7 Nalazi: Dve sporedne teme**
- 80. 7.1 Sporedna tema 1: Nema čistih činjenica – samo narativi iz kojih se može birati
- 84. 7.2 Sporedna tema 2: Autentičnost AI (pojavljujuća konfuzija i pokazatelji)

- 88. 8 Sinteza među zemljama**
- 90. 8.1 Kako čitati komparativnu matricu
- 92. 8.2 Zajednički obrasci u WB6
- 93. 8.3 Specifičnosti zemalja (kako se naglasak razlikuje u zavisnosti od konteksta)
- 95. 8.4 Kontradikcije među metodama (i šta mogu značiti)
- 95. 8.5 Oprez pri interpretaciji

- 96. 9 Implikacije**
- 99. 9.1 Implikacije na donošenje odluka mladih
- 100. 9.2 Implikacije na obrazovne sisteme
- 101. 9.3 Implikacije na medije i novinarstvo
- 102. 9.4 Implikacije na platforme i digitalni ekosistem
- 103. 9.5 Implikacije na civilno društvo i omladinske organizacije

- 104. 10 Preporuke**
- 106. 10.1 Deset prioriternih preporuka
- 109. 10.2 Preporuke po grupama aktera
- 110. 10.3 Razmatranja implementacije (redosljed i izvodljivost)
- 110. 10.4 Bilješke o monitoringu i učenju (šta pratiti)

- 112. 11 Zaključci**
- 114. Sažetak najvažnijih nalaza
- 115. Zaključna sinteza i budući pravci

- 116. Reference**
- 121. Zasluge i priznanja**
- 121. Napomena**

Skraćenice i ključni pojmovi

Skraćenice

AI – Vještačka inteligencija
ALB – Albanija
AMI – Albanski medijski institut
ARTICLE 19 – ARTICLE 19 (organizacija za slobodu izražavanja)
ASCAP – Agencija za osiguranje kvaliteta preduniverzitetskog obrazovanja (Albanija)
ATLAS.ti – Softver za analizu kvalitativnih podataka koji se koristi za kodiranje (ATLAS.ti codebook v2)
AVMU – Agencija za audio i audio-vizuelne medijske usluge (Sjeverna Makedonija)
BFMI – Balkanska inicijativa za slobodne medije (Balkan Free Media Initiative)
BIH – Bosna i Hercegovina
BIRN – Balkanska istraživačka mreža
CAWI – Računarski podržano web-anketiranje (metoda online istraživanja, navedena u izvorima)
CG – Crna Gora
CPD – Kontinuirani profesionalni razvoj (nastavnici)
EMI – Izvor osnova i politika medijske i informacione pismenosti, naveden u pregledu po državama (Albanija)
FES – Friedrich-Ebert-Stiftung
FGD – Diskusija u fokus grupama
ICS – Institut za komunikacione studije (Sjeverna Makedonija)
IMA – Institut za medije i analitiku (naveden u listi izvora Sjeverne Makedonije)
IREX – IREX (međunarodna razvojna organizacija; navedeni programi „Vibrant Information Barometer“ i „YouThink“)
KEC – Kosovski obrazovni centar
KII – Intervju s ključnim sagovornicima
KOS – Kosovo
LSL – Osnovno praćenje društvenih mreža
MESTI – Ministarstvo obrazovanja, nauke, tehnologije i inovacija (Kosovo)
MFRR – Media Freedom Rapid Response (Brzi odgovor za medijske slobode)
MIL – Medijska i informaciona pismenost
MIM – Makedonski institut za medije
MKD – Sjeverna Makedonija (kod zemlje u komparativnim sekcijama izvještaja)
MNE – Crna Gora (kod zemlje u komparativnim sekcijama izvještaja)
NM – Sjeverna Makedonija (skraćenica korišćena u nekim citatima/oznakama)
OBCT – Opservatorija za Balkan i Kavkaz Transevropa (Osservatorio Balcani e Caucaso Transevropa)
OSCE – Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi
REG – Regionalno (korišćeno u oznakama citata, npr. 'REG_FGD_01')
RESIS – Institut RESIS (naveden u listi izvora Sjeverne Makedonije)
SEENPM – Mreža za profesionalizaciju medija jugoistočne Evrope
SMD – Dnevnicu društvenih mreža
SRB – Srbija
UNDP – Program Ujedinjenih nacija za razvoj
UNESCO – Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu
UNICEF – Fond Ujedinjenih nacija za djecu
VIBE – Vibrant Information Barometer (IREX)
WB6 – Šest zemalja Zapadnog Balkanax (Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, Crna Gora, Sjeverna Makedonija, Srbija)
YAG – Savjetodavna grupa mladih

Ključni pojmovi

„**Pokazatelji kredibiliteta**“ – praktični pokazatelji koji se koriste za brzu procjenu kredibiliteta (npr. identitet izvora, zvaničnost, stil prezentacije, angažman, komentari);

„**Dezinformacija**“ – netačna informacija koja se dijeli s namjerom da obmane i zavara;

„**Izloženost** → **procjena** → **povjerenje** → **dijeljenje**“ – skup ponašanja za strukturiranje analize, načina na koji se sadržaj doživljava i na njega reaguje;

Trenuci „veće važnosti“ / „visokointenzivni“ trenuci – npr. periodi izbora, krize, aktuelizacije polarizujućih društvenih pitanja, kada izloženost naglo raste, a emocionalni pritisak se povećava;

„**Informaciono okruženje**“ – kombinacija uslova koji oblikuju ono sa čime se mladi ljudi susreću i kako to interpretiraju (javni mediji, platforme, poluprivatni prostori, odnosi, institucionalna komunikacija);

„**Osnovno praćenje društvenih mreža (LSL)** – kontekstualna metoda koja bilježi javne i pretražive sadržaje; ne reprodukuje personalizovane feed-ove, niti omogućava pouzdan uvid u privatne ili poluprivatne prostore;

„**Malinformacija**“ – informacija koja namjerno dovodi u zabludu iskrivljavanjem značenja istinite informacije;

„**Misinformacija**“ – provjerljivo lažna informacija, koja se dijeli bez namjere obmanjivanja;

„**Formati prilagođeni platformi**“ – sadržaj kreiran prema logici platformi (kratki video-snimci, mimovi, karuseli, lanci ponovnog objavljivanja), koji se brzo širi i pri čemu se često gubi kontekst;

„**Povjerenje preko posrednika**“ / „**društveni dokaz**“ – prečice povjerenja zasnovane na tome ko je nešto podijelio, na poznatosti, percipiranoj zvaničnosti i pokazateljima odobravanja umjesto na direktnoj provjeri;

„**Triangulacija**“ – integriranje dokaza iz FGD-ova, KII-ova, SMD-ova i (tamo gdje je dostupno) LSL-a; konvergencija jača povjerenje, divergencija se tretira kao analitički značajna;

„**Povjerenje**“ – vjerovanje da je izvor, platforma ili dio sadržaja pouzdan, vjerodostojan i dijeljen sa dobrim namjerama (koristi se kao centralni organizacioni koncept izvještaja);

„**Otpor verifikaciji**“ – troškovi vremena, truda i neizvjesnosti koji dovode do toga da provjera bude selektivna, prepuštena drugima ili izbjegnuta.

Sažetak

Svrha i pristup

Ovu studiju je naručio British Council, a sprovela Balkanska istraživačka mreža (BIRN). Dio je istraživačkog programa British Council-a Next Generation, koji ispituje prioritete, aspiracije i potrebe mladih ljudi širom svijeta. Cilj je pomoći da interesi mladih budu adekvatno zastupljeni u politikama koje utiču na njihove živote i oblikuju njihovu budućnost.

Ova studija istražuje kako mladi ljudi u Albaniji, Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji i Srbiji (šest zemalja Zapadnog Balkana – WB6) pristupaju informacijama, procjenjuju kredibilitet i reaguju na misinformacije/dezinformacije u svakodnevnom okruženju, oblikovanom platformama. Fokusira se na „informaciono okruženje“ kao na živi sistem: kombinaciju platformi, formata, odnosa i institucionalnih uslova koji utiču na ono što postaje vidljivo i kredibilno.

Studija koristi pristup mješovitih metoda, koji kombinuje dnevnik društvenih medija (SMD) i diskusije fokus grupe (FGD), s mladima u dobi od 18 do 30 godina, intervjuje s ključnim sagovornicima (KII) i osnovno praćenje društvenih mreža (LSL), gdje je to dostupno. Dokazi se trianguliraju kroz metode. Konvergencija povećava samopouzdanje; divergencija se smatra analitički značajnom i razmatra se kao pokazatelj razlika između javne vidljivosti i životnog iskustava, uključujući sadržaj koji kruži kroz poluprivatne ili privatne prostore.

Ključni nalazi

Širom WB6, mladi ljudi govore o informacionom okruženju, koje karakteriše velika količina informacija, fragmentisana pažnja i oslanjanje na praktične pokazatelje vjerodostojnosti umjesto na temeljnu provjeru. Povjerenje je rijetko bezuslovno i često je posredovano ljudima i posredničkim pokazateljima.

- **Izloženost je pod uticajem dinamike platformi i društvenih mreža.** Mladi ljudi često nailaze na tvrdnje putem preporuka, kreatora, komentara, lanaca ponovnog objavljivanja i grupnih chat-ova, a ne putem traženja vijesti s namjerom.
- **Procjene kredibiliteta zavise od prečica pod pritiskom u odlučivanju.** Uobičajeni pokazatelji uključuju percipiranu „zvaničnost“, poznati branding, stil prezentacije, metrike angažmana i društvenu podršku („ko je to podijelio“). Ovi pokazatelji mogu biti korisni, ali nijesu uvijek pouzdani.
- **Provjeravanje se doživljava kao napor.** Provjera zahtijeva vrijeme, vještine i motivaciju, te se često obavlja selektivno. Kada su preopterećeni, mladi ljudi mogu prepustiti provjeru osobama od povjerenja, prestati da se angažuju ili sadržaj posmatrati kao zabavu, a ne kao istinite tvrdnje.
- **Povjerenje je neujednačeno i često osporavano.** Povjerenje u institucije varira u zavisnosti od konteksta, ali je skepticizam prema politici i motivima medija uobičajen. U okruženjima sa nižim nivoom povjerenja, međuljudsko povjerenje i signali koji dolaze iz zajednice postaju uticajniji.
- **Rizik se povećava tokom perioda veće važnosti.** Izbori, krize i polarizujuća društvena pitanja pojačavaju izloženost i emocionalni stres. U tim trenucima, sadržaj na feed-ovima može izgledati „neizbježno“, a reakcije imaju tendenciju da postanu obilježene anksioznošću, konfliktne ili se manifestuju kao izbjegavanje ili prekomjerni oprez.

Implikacije i tačke djelovanja

Nalazi ukazuju na potrebu za intervencijama koje su usmjerene i na individualne sposobnosti i na sistemske faktore. Glavne tačke djelovanja uključuju:

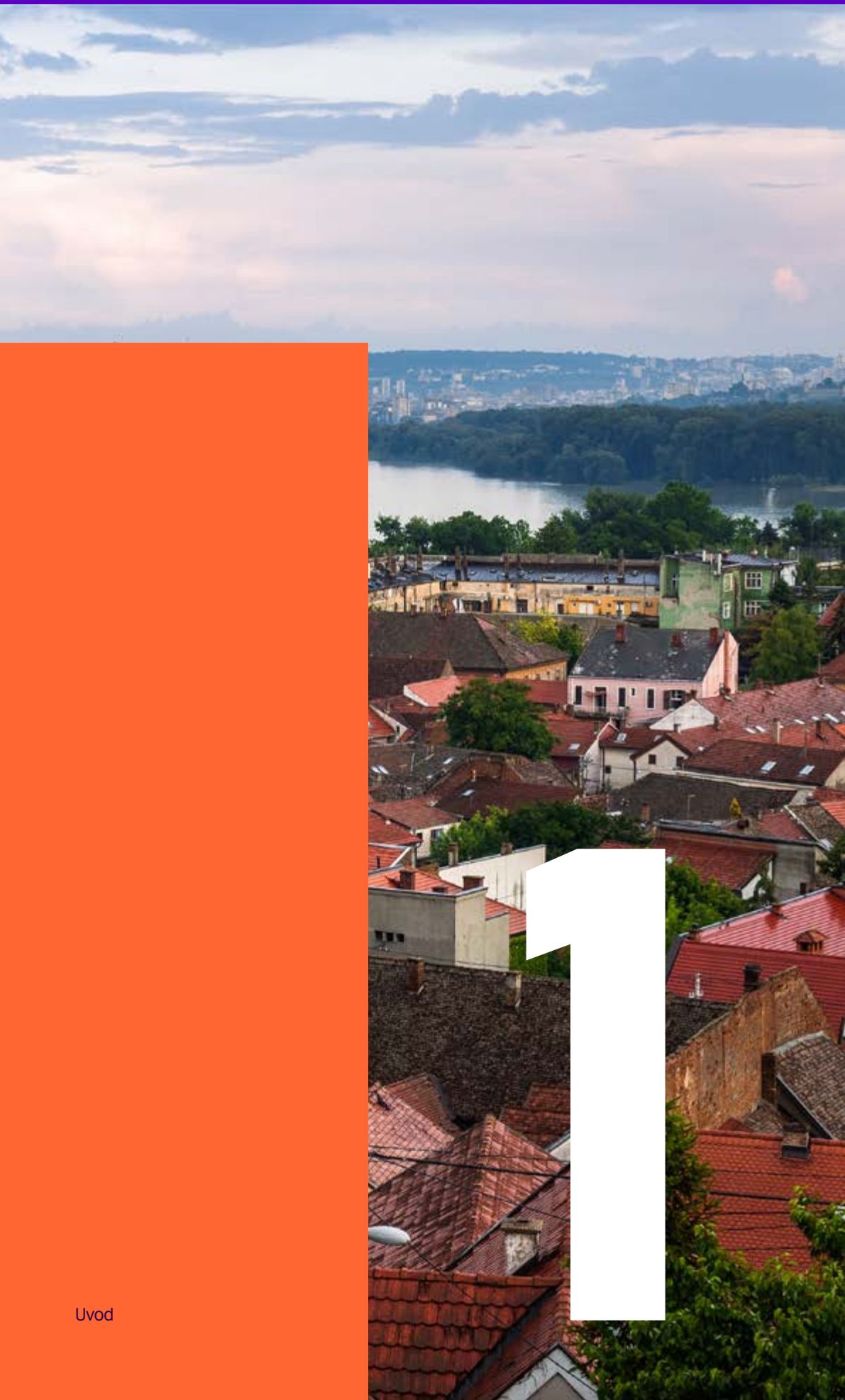
- Unapređenje medijske i informacione pismenosti (MIL) kao praktičnog, međupredmetnog skupa vještina, uz podršku kontinuiranog profesionalnog razvoja (CPD) nastavnika;
- Kreiranje sadržaja i resursa namijenjenih mladima, prilagođenih platformama, konciznih i isporučenih putem pouzdanih posrednika, uključujući formate za razmjenu između vršnjaka i zajednički kreirane formate;
- Podržavanje kvalitetnih medija i provjeravača činjenica kako bi se poboljšao angažman mladih putem objašnjavajućih sadržaja i partnerstava s pouzdanim kreatorima, uz očuvanje uredničke nezavisnosti;
- Unapređenje institucionalne komunikacije osiguravanjem dosljednosti, transparentnosti i pravovremene reakcije, posebno u trenucima povećanog pritiska;
- Unapređenje mjera odgovornosti platformi (označavanje, transparentnost, kontrola oglašavanja i smanjenje podsticaja za amplifikaciju), u skladu s pristupima zasnovanim na pravima.

Uvod

Mladi ljudi u šest zemalja Zapadnog Balkana (WB6) snalaze se u brzo promjenjivom, visokopersonalizovanom informacionom okruženju, koje je podjednako oblikovano i društvenim odnosima i medijima. Sadržaj do mladih dolazi putem kombinacije javnih platformi i poluprivatnih ili privatnih kanala, uključujući grupne chat-ove i prosljeđene objave. U okviru ovih prostora, tvrdnje se često pojavljuju u kratkim, djeljivim formatima (video-zapisi, mimovi, snimci ekrana), a procjene kredibiliteta se često donose pod vremenskim pritiskom, s ograničenim kontekstom.

Ova dinamika je važna jer utiče na to kako mladi ljudi formiraju mišljenja, donose odluke i učestvuju u građanskom aktivizmu. Ona takođe utiče i na izloženost misinformacijama/dezinformacijama i štetnom ili manipulativnom sadržaju, posebno tokom perioda veće važnosti, kao što su izbori, krize ili aktuelizacija polarizujućih društvenih pitanja. Istovremeno, mladi ljudi nijesu pasivni primaoci. Oni aktivno interpretiraju, ignorišu, osporavaju ili dijele sadržaje, oslanjajući se na kombinacije ličnog iskustva, vršnjačkih mreža i pokazatelja povjerenja.

Ovaj izvještaj donosi uvide iz studije mješovitih metoda o informacionom okruženju mladih i (mis/dez)informacijama širom WB6. Ispituje svakodnevne prakse, percepcije i pritiske koji oblikuju način na koji se informacije doživljavaju i kako se na osnovu njih djeluje. U skladu sa sveobuhvatnim ciljevima istraživačkog programa Next Generation, izvještaj ističe implikacije i preporuke za kreiranje politika i programa.

1.1 Pozadina i obrazloženje

Javna debata o misinformacijama/dezinformacijama često pretpostavlja da se neistine ispravljaju individualnom provjerom činjenica ili da će bolje informacije automatski privući pažnju. Nalazi ove studije širom WB6 ukazuju na složeniju stvarnost. Mladi ljudi govore o okruženju koje karakteriše velika količina informacija, fragmentisana pažnja i povjerenje koje se mijenja. U praksi, provjera se doživljava kao napor: zahtijeva vrijeme, motivaciju i pristup pouzdanim izvorima, a nije uvijek izvodljiva u uslovima brzih promjena feed-ova.

Paralelno s tim, dizajn platforme i strukture monetizacije utiču na to šta postaje vidljivo. Sistemi preporuka mogu intenzivirati emocionalno nabijen sadržaj, dok oglašavanje i ekosistemi kreatora mogu zamagliti granice između informacija, uvjeravanja i zabave. Odjeljci za komentare i grupna dinamika mogu dodatno oblikovati interpretaciju, ponekad pojašnjavajući tvrdnje, ali često i intenzivirajući sukob, polarizaciju ili cinizam.

Svrha ove studije je da se prevaziđe uski fokus na lažni sadržaj i da se istraži šire informaciono okruženje u kojem mladi ljudi žive: kako dolazi do izloženosti, koji pokazatelji utiču na procjene kredibiliteta, kako se povjerenje gradi ili gubi i koji trenuci ili teme povećavaju rizik. Ovaj pristup podržava realnije i efikasnije odgovore, koji priznaju i individualna i strukturna ograničenja.

1.2 Ciljevi studije i istraživačka pitanja

Ciljevi studije

Studija ima za cilj da:

- Opiše informaciono okruženje mladih ljudi u WB6, uključujući platforme, kanale pristupa i društvene interakcije;
- Razumije kako mladi ljudi procjenjuju kredibilitet, uključujući pokazatelje i prečice koje koriste u stvarnim situacijama;
- Istraži kako se šire misinformacije/dezinformacije i štetni narativi, posebno tokom trenutaka veće važnosti;
- Utvrdi kako izloženost i preopterećenje utiču na dobrobit, učešće i svakodnevno donošenje odluka;
- Formuliše primjenjive implikacije i tačke djelovanja u oblasti kreiranja politike, obrazovanja, medija i programskih aktivnosti.

Istraživačka pitanja

Studija se vodila sledećim pitanjima:

- Kako mladi ljudi u WB6 pristupaju informacijama i koje platforme i kanali oblikuju svakodnevnu izloženost?
- Koji formati i na koje načine tvrdnje najčešće privlače pažnju mladih (na primjer, preporuke, kreatori, komentari, prosljeđivanje, oglašavanje)?
- Koji se pokazatelji koriste za procjenu kredibiliteta i kako pritisak vremena, emocije i povjerenje u institucije utiču na tu procjenu?
- Kako mladi prepoznaju, verifikuju i reaguju na misinformacije i dezinformacije, te kako ta iskustva utiču na povjerenje u izvore informacija?
- Kako društveni odnosi (vršnjaci, porodica, zajednice, kreatori) oblikuju ono u šta se vjeruje, što se dijeli, osporava ili ignoriše?
- Koje teme i periodi se doživljavaju kao visokorizični ili visokointenzivni i zašto?
- Kakve implikacije slijede za jačanje medijske i informacione pismenosti, institucionalne komunikacije, odgovornosti platformi i intervencija usmjerenih na mlade?

1.3 Pokrivenost zemalja i publika

Pokrivenost zemalja

Studija obuhvata šest zemalja Zapadnog Balkana:

1. Albaniju,
2. Bosnu i Hercegovinu,
3. Kosovo,
4. Crnu Goru,
5. Severnu Makedoniju,
6. Srbiju.

Nalazi su predstavljeni na dva nivoa:

- Sinteza na nivou svih WB6, koja ističe zajedničku dinamiku i međusektorske teme;
- Pregledi zemalja koji uokviruju nalaze u nacionalni kontekst i ističu karakteristične obrasce.

Ciljana publika

Izveštaj je namijenjen:

- Kreatorima politika i javnim institucijama uključenim u obrazovanje, mlade, medije i digitalnu politiku;
- Edukatorima, kreatorima nastavnih planova i programa i pružateljima usluga obuke nastavnika;
- Organizacijama civilnog društva i omladinskim organizacijama koje razvijaju inicijative za medijsku i informacionu pismenost ili digitalnu otpornost;
- Medijima, provjeravačima činjenica i profesionalnim udruženjima koja imaju za cilj povećanje angažmana i povjerenja mladih;
- Platformama, regulatornim tijelima i zainteresovanim stranama usmjerenim na online sigurnost, transparentnost i odgovornost;
- Donatorima i međunarodnim organizacijama koje podržavaju mlade, građansko učešće i integritet informacija u regionu.

1.4 Kako čitati ovaj izveštaj

Izveštaj je organizovan tako da olakša brzu orijentaciju i detaljnu analizu.

- **Poglavlja 2–4** obuhvataju kontekst, koncepte i pristup istraživanju. To uključuje ključne definicije i logiku za tumačenje informacionog okruženja, pokazatelje kredibiliteta i donošenje odluka u stvarnim uslovima;
- **Poglavlje 5** istražuje informaciono okruženje mladih na jednostavan način (platforme, formati, društvena dinamika, pejzaž povjerenja i rizični trenuci);
- **Poglavlja 6–8** predstavljaju ključne tematske nalaze. Svaka tema je potkrijepljena dokazima iz različitih metoda i naglašava mehanizme, tenzije i implikacije.

Aneksi nude dodatnu transparentnost i prateći materijal (na primjer mapiranje tema u odnosu na kod i prikaze triangulacije, gdje je to primjenjivo). Dostupni su na zahtjev na researchglobal@britishcouncil.org.

Dokazi se trianguliraju kroz metode. Konvergencija kroz metode smatra se jačom podrškom, dok se divergencija smatra analitički značajnom i razmatra se kao pokazatelj razlika između javne vidljivosti i životnog iskustva (na primjer između onoga što je vidljivo u javnom sadržaju i onoga što cirkuliše u poluprivatnim prostorima).

Odjeljak o implikacijama i tačkama djelovanja može poslužiti čitaocima koji traže praktične zaključke kao samostalni sažetak područja djelovanja, a zatim se može povezati s potkrepljujućim dokazima u tematskim poglavljima.

Napomena o dokazima i interpretaciji

Nalazi pregleda literature koristi se za kontekstualizaciju pitanja mladih, medija i digitalnih uslova širom WB6. Tematski nalazi u poglavljima 6–8 zasnovani su na kvalitativnim dokazima i triangulisani su kroz diskusije fokus grupa, razgovore s ključnim sagovornicima, dnevnike komunikacija na društvenim mrežama (SMD) i osnovno praćenje društvenih mreža. Kada dokazi variraju među metodama, to se smatra značajnim i razmatra se kao znak razlika između javne vidljivosti i stvarnog iskustva (uključujući sadržaj koji kruži u poluprivatnim ili privatnim prostorima).

Regionalni i lokalni kontekst

Ovo poglavlje govori o regionalnom i nacionalnom kontekstu neophodnom za razumijevanje nalaza, a sumira glavne karakteristike informacionog okruženja mladih u WB6 i ističe faktore specifične za svaku zemlju koji utiču na izloženost, povjerenje i svakodnevno donošenje odluka. Cilj nije pružiti opsežan pregled politika, već fokusirati se na kontekstualne elemente koji su direktno relevantni za dokaze u poglavljima 6–8, uključujući snalaženje na platformama, pokazatelje kredibiliteta i institucionalnu i medijsku dinamiku koja oblikuje odgovornost. Pregledi zemalja u Odjeljku 2.2 nude kratke profile za svaki kontekst WB6, s detaljnim osnovnim informacijama dostupnim u Aneksu A.

Pregled dostupnih podataka/literature ili istraživačkog odjeljenja ovdje se koristi za kontekstualizaciju; tematski nalazi su izvedeni iz kvalitativnih dokaza i triangulisani su kroz FGD-ove, KII-je, dnevnike društvenih mreža i osnovno praćenje društvenih mreža.

2

2.1 Regionalni pregled informacionog okruženja mladih u WB6

Širom šest zemalja Zapadnog Balkana (WB6), informaciono okruženje mladih oblikuju tri preklapajuće dinamike: navike informisanja preko platformi, slabi i osporavani medijski sistemi i neravnomjerno pružanje aktivnosti u oblasti medijske i inf. pismenosti (MIL). Krajnji efekat je okruženje u kojem mladi često prepoznaju rizike misinformacija, ali se moraju snalaziti s njima koristeći prečice poput podrške vršnjaka, prepoznatljivosti, percipirane zvaničnosti i ad hoc verifikacija, umjesto da se oslanjaju na stabilne institucionalne oslonce.

Regionalna istraživanja i procjene otkrivaju ograničenu zastupljenost formalne obuke za procjenu kredibiliteta. Prema početnom pregledu studije, manje od 40% mladih ispitanika u regionu primilo je neke formalne instrukcije o procjeni kredibiliteta informacija, što pojačava oslanjanje na heuristiku, a ne na sistematsku verifikaciju (BIRN, 2026).

Istovremeno, strukturne slabosti u medijskim ekosistemima (kao što su politička polarizacija, krhkost tržišta i nedosljedni profesionalni standardi) utiču i na ono što dopire do mladih i na način na koji to interpretiraju. Ovo je posebno očigledno tokom trenutaka veće važnosti (kao što su političke krize, incidenti u okviru javne sigurnosti i aktualizacija polarizujućih pitanja identiteta), kada se emocionalno snažan sadržaj brzo širi putem feed-ova i kanala za razmjenu poruka, dok su pouzdani korektivni signali obično sporiji ili manje vidljivi.

Obezbjedivanje medijskog i informacionog opismenjavanja ostaje nedosljedno i često usmjereno na projekte. Regionalne procjene navedene u početnoj fazi ove studije sugerišu da mnoge napore u oblasti medijske i informacione pismenosti pokreću nevladine i međunarodne organizacije, umjesto da se ove vrste pismenosti sistematski integrišu u školske nastavne planove i programe, s odgovornostima raspoređenim po ministarstvima, regulatornim tijelima i školama (BIRN, 2026). Kada nastavni planovi i programi postoje, oni su često međupredmetni ili izborni, što može oslabiti njihovo sprovođenje i ostaviti nastavnike bez kontinuirane podrške u učionici.

Pregledi po zemljama dati u nastavku zasnivaju se na istraživanju koje su sastavili istraživači zemalja i na pratećim izvorima, kako bi se opisale glavne karakteristike informacionog okruženja mladih ljudi relevantne za tumačenje nalaza.

2.2 Pregledi po zemljama

Ovi pregledi daju kratak profil informacionog okruženja mladih ljudi u svakoj zemlji, s fokusom na:

- (i) način na koji mladi obično pristupaju informacijama,
- (ii) glavne ranjivosti (misinformacije, štetan sadržaj, rizici povjerenja i integriteta), i
- (iii) kontekst politike i prakse (MIL i relevantni odgovori institucija).

Albanija

U Albaniji su društveni mediji za mlade sve važniji način pristupa informacijama, s nejasnim granicama između vijesti, zabave i influencerskih sadržaja. Izvještaj o regionalnim medijskim trendovima navodi da su društveni mediji primarni izvor informacija za mlade, što odražava rastući uticaj društvenih mreža na svakodnevno ponašanje (SEENPM, 2025).

MIL je bio u fokusu brojnih političkih i programskih inicijativa. Nacionalni pregled pozadine opisuje napore za razvoj integrisanog MIL nastavnog plana i programa usklađenog s UNESCO-ovim kompetencijama, a planirano je da se prezentuje u odabranim osnovnim i srednjim školama (EMI, 2021). Nedavno je UNESCO izvijestio o proširenju integracije MIL-a obukom nastavnika-edukatora za prenošenje MIL vještina vršnjacima (UNESCO, 2025).

Na širi kontekst djelovanja platformi takođe utiču političke debate i javna zabrinutost zbog štete povezane s platformama za kratke video-zapise, uključujući rasprave o ograničenjima i sigurnosnim mjerama (Reuters, 2025). Iako se nalazi ovog izvještaja uglavnom oslanjaju na kvalitativne prikaze, ovi kontekstualni faktori su relevantni za razumijevanje načina na koji i mladi i odrasli doživljavaju rizik i odgovornost.

Bosna i Hercegovina

Informaciono okruženje u Bosni i Hercegovini karakteriše snažna tradicionalna uloga televizije, visoka upotreba društvenih medija i značajna izloženost politizovanim i identitetski povezanim narativima. Komparativni izvještaj o društvenim medijima i dinamici informacija otkrio je da, iako televizija ostaje glavni izvor vijesti, približno 50% ispitanika svakodnevno pristupa vijestima putem društvenih mreža (BFMI, 2022).

U sferi javnih društvenih medija dominira Facebook, koji obuhvata vrlo veliki udio korisnika društvenih medija i oko polovine korisnika u dobi od 18 do 34 godine (BFMI, 2022). U praksi, kanali informisanja mladih često se lako prebacuju između portala, društvenih platformi i međusobnog dijeljenja, što može ubrzati kredibilno izvještavanje i omogućiti širenje obmanjujućih tvrdnji.

Na osnovu kvalitativnih dokaza ove studije, Bosna i Hercegovina se izdvaja po svom snažnom fokusu na transparentnost medija i ograničenja institucionalnih kapaciteta, uključujući interes za pokazatelje vlasništva/impresuma kao pokazatelje kredibiliteta (BIRN, 2026).

Bosna i Hercegovina napreduje kroz pilot-fazu, a ne kroz standardno formalno uvođenje medijske i informacione pismenosti (MIL) u školama. UNESCO navodi da je pilot-testiranje odobreno na nivou kantona i entiteta, a obuka bibliotekara i nastavnika povezana s implementacijom zastupljena je u 30 škola širom Kantona Sarajevo, Hercegovačko-neretvanskog kantona i Republike Srpske, počevši od akademske 2021/2022. godine (UNESCO, 2023; Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine, n. d.). Istovremeno, Kanton Sarajevo je uveo namjensku strategiju za razvoj MIL-a unutar obrazovnog sistema, što ukazuje na integraciju politika u barem jednom dijelu fragmentisane strukture upravljanja u zemlji (Ministarstvo obrazovanja Kantona Sarajevo, 2022). Ovaj pristup stavlja kapacitet implementacije u fokus: obuhvat i dosljednost oslanjaju se na kontinuiranu podršku nastavnika i koordinaciju između više obrazovnih vlasti.

Kosovo

Na Kosovu televizija ostaje ključni izvor informacija za većinsku populaciju, dok su društveni mediji sve važniji alternativni kanal, posebno za mlađu publiku. Profil medijskih trendova navodi da televizija ostaje glavni izvor informacija, a društveni mediji (posebno Facebook i Instagram) dobijaju na popularnosti kao alternativni izvori (SEENPM, 2025).

Što se tiče MIL-a, nedavni pregled stanja na Kosovu ističe da je medijska pismenost obavezna kao tema u nastavnom planu i programu u preduniverzitetskom obrazovanju, s tim što se stepen integracije u učionici i u praksi razlikuje (Hibrid.info, 2024).

Crna Gora

Informaciono okruženje mladih u Crnoj Gori pretežno je digitalno i sve više je pod uticajem poluprivatnih komunikacionih kanala. Nacionalna strateška dokumenta ističu kako mladi ljudi prvenstveno prikupljaju informacije putem društvenih mreža i online portala i kako očekuju da će se taj trend nastaviti (Vlada Crne Gore, 2023). S obzirom na to da informacije cirkulišu putem aplikacija za razmjenu poruka i zatvorenih grupa, one takođe mogu izbjeći javnu debatu i novinarsku korekciju, stvarajući paralelnu stvarnost, kojoj je teško suprotstaviti se konvencionalnim medijskim odgovorima.

Strategija za mlade dodatno naglašava važnost jačanja vještina i zaštitne infrastrukture, uključujući i građansko obrazovanje i medijsku pismenost u školama, što reflektuje zabrinutost zbog nepouzdanog i manipulativnog okruženja sadržaja (Vlada Crne Gore, 2023). Ovaj kontekst je značajan pri tumačenju nalaza studije o selektivnoj provjeri, niskom nivou prijavljivanja i očekivanju da odgovornost leži „uzvodno“.

Crna Gora je tokom školske 2023/24. godine uvela medijsku pismenost kao izborni predmet u osnovnom obrazovanju, uz podršku smjernica za nastavnike razvijenih u okviru inicijative UNESCO-a (UNESCO, 2023). Ovo nudi jasnu početnu tačku u formalnom školovanju, ali obim i kontinuitet će zavisiti od dostupnih resursa i kontinuirane podrške nastavnicima, uključujući usklađivanje sa širim prioritetima politike mladih u vezi sa digitalnim i medijskim vještinama (Vlada Crne Gore, 2023).

Povjerenje u medije je posebno ranjiv segment. Nacionalna studija o mladima iz 2024. godine pokazuje da je povjerenje u medije među najnižima, s obzirom na to da samo 15,8 posto ispitanika navodi da u potpunosti ili u značajnoj mjeri vjeruje medijima (Ostojić, 2024).

Sjeverna Makedonija

U Sjevernoj Makedoniji informaciono okruženje mladih karakteriše visok digitalni angažman i rastuća zabrinutost zbog dezinformacija i online rizika. Lista izvora postojeće literature istraživanja sastavljena za ovu studiju ističe nacionalne dokaze o online ponašanju i sigurnosti adolescenata (UNICEF, 2020–2023), prioritete politike mladih, uključujući digitalne kompetencije (Agencija za mlade i sport, 2023–2027), te anketna istraživanja o konzumiranju vijesti među mladima i prepoznavanju dezinformacija (ICS, n. d.).

Medijska pismenost je takođe promovisana kroz programe vezane za obrazovanje. Značajan primjer je program YouThink, koji izvještava o integraciji obrazovanja o medijskoj pismenosti u osnovne i srednje škole i povezanosti s razvojem nastavnika, uključujući i obuku prije zapošljavanja (IREX, 2022). Institucionalni fokus je takođe vidljiv kroz rad nacionalnog regulatornog tijela za audio-vizuelne medijske usluge, koje procjenjuje medijsku pismenost među učenicima srednjih škola, čime podržava usmjerenije razumijevanje njihovih potreba (AVMU, 2024).

Ista kompilacija izvora ukazuje na to da su nacionalni akteri procjenjivali povjerenje u medije, izazove integriteta i rizike od dezinformacija putem namjenskih studija i monitoring izvještaja (npr. IREX, 2024; Metamorphosis, 2024), te da je medijska pismenost među učenicima srednjih škola mjerena od strane regulatornog tijela za audio-vizuelne medijske usluge AVMU (AVMU, 2024).

U izvještaju se ističe i da je medijska pismenost uvedena kao izborni školski predmet (Jezik, mediji i kultura), ali da akteri preferiraju snažniji pristup, kroz integraciju medijske pismenosti u druge predmete i u ranije razrede (IREX, 2024).

Srbija

U Srbiji je kompleksni i polarizovani medijski ekosistem u interakciji sa široko rasprostranjenom upotrebom platformi i kontinuiranom zabrinutošću zbog manipulacija, kršenja privatnosti i online nanošenje štete. Izvještaj Vibrant Information Barometer za Srbiju za 2024. godinu ističe slučajeve nadzora i uznemiravanja aktivista i studenata demonstiranih, kao i širenje manipulativnih ili lažnih informacija usmjerenih na diskreditaciju javnih ličnosti (IREX, 2024). Takođe se navodi visok nivo kršenja digitalnih prava i online povreda u 2023. godini, pri čemu su značajan dio toga činile prevare, prijetnje i manipulacije (IREX, 2024).

U istom izvještaju se ističe da je medijska pismenost uvedena kao izborni školski predmet (Jezik, mediji i kultura), ali zainteresovane strane favorizuju snažniji pristup, kroz integraciju medijske pismenosti u druge predmete i u ranije razrede (IREX, 2024).

Komparativni dokazi ističu dominaciju Facebook-a među korisnicima društvenih medija u Srbiji i značaj društvenih mreža kao izvora vijesti za znatan dio korisnika interneta (BFMI, 2022). U kvalitativnoj sintezi studije za Srbiju takođe se spominju i pozivi za pojašnjenje standarda i uloge regulatornih tijela (BIRN, 2026).

Konceptualni okvir

Ovo poglavlje opisuje koncepte i analitički pristup koji se koriste za razumijevanje načina na koji se mladi ljudi u WB6 suočavaju sa spornim informacijama, procjenjuju ih i reaguju na njih. Umjesto da se misinformacije jednostavno posmatraju kao problem sa sadržajem, one se smatraju prevladavajućim aspektom svakodnevnog informacionog okruženja mladih: pod uticajem dizajna platforme, društvenih veza, povjerenja u institucije i šireg medijskog i političkog okruženja.

3.1 Ključni koncepti i definicije

Studija koristi sljedeće definicije:

- **Misinformacija:** Pojam misinformacija se odnosi na provjerljivo lažnu informaciju koja se dijeli bez namjere obmanjivanja;
- **Dezinformacija:** Pojam dezinformacija se odnosi na provjerljivo lažnu informaciju koja se dijeli s namjerom obmanjivanja i dovođenja u zabludu;
- **Malinformacija:** U nekim slučajevima, studija takođe uzima u obzir malinformaciju – informaciju koja namjerno obmanjuje, iskrivljujući značenje istinitih informacija.

Povjerenje je centralni organizacioni koncept ovog istraživanja: definiše se kao „uvjerenje da je izvor, platforma ili dio sadržaja pouzdan, kredibilan i da se dijeli dobronamjerno“.

Povjerenje se može izraziti na tri nivoa:

- **Institucionalno povjerenje**, usmjereno prema medijskim kućama, vladama, platformama ili organizacijama,
- **Međuljudsko povjerenje**, zasnovano na odnosima sa vršnjacima, uticajnim osobama ili članovima porodice, i
- **Situaciono povjerenje**, koje se razlikuje zavisno od teme, platforme ili konteksta.

Kroz izvještaj, ovi koncepti se tretiraju kao praktični i kontekstualni. Mladi se ne susreću s informacijama u uredno razgraničenim kategorijama; snalaze se između mješovitih pokazatelja, nedosljedne odgovornosti i raznolikih podsticaja na različitim platformama, medijima i mrežama međuljudskih odnosa. Gore navedene definicije nude konzistentnu referentnu tačku za interpretaciju u različitim zemljama i metodama.

3.2 Kako razmišljamo o informacionom okruženju

Informaciono okruženje se shvata kao kolektivni uslovi koji oblikuju ono sa čime se mladi ljudi susreću i što postaje istaknuto, te kako se u praksi formiraju sudovi o kredibilitetu. To uključuje javne medije, platformske infrastrukture, poluprivatne prostore (aplikacije za razmjenu poruka, zatvorene grupe), međuljudske odnose i institucionalnu komunikaciju.

Da bi strukturirala analizu ovog okruženja, studija usvaja model ponašanja koji konceptualizuje digitalno ponašanje kao niz povezanih radnji: izloženost → prosuđivanje → povjerenje → dijeljenje.

Izveštaj definiše svaku fazu na sljedeći način:

- **Izloženost:** Kako mladi ljudi dolaze do informacija na internetu – putem informativnih feed-ova, direktnih poruka, grupnih chat-ova, influensera ili preporučenog sadržaja;
- **Angažman:** Kakav je angažman mladih ljudi u vezi sa sadržajem – čitaju ga, gledaju, komentarišu, lajkuju ili ignorišu;
- **Povjerenje (kao faza u modelu):** Kako se procjenjuje kredibilitet nakon što korisnik stupi u interakciju sa sadržajem;
- **Dijeljenje (ili ignorisanje):** Ishod ponašanja – odabir da li podijeliti, diskutovati, provjeriti činjenice ili ignorisati određenu informaciju.

Ovaj model ističe ključnu tačku u kvalitativnoj analizi: procjene kredibiliteta se rijetko donose izolovano. Na njih utiču uslovi izloženosti (šta se pojavljuje i koliko često), ton i društvena dinamika angažmana (uključujući komentare i reakcije vršnjaka), dostupni znakovi povjerenja (ljudi, mediji, platforme), te percipirani ishodi dijeljenja ili osporavanja sadržaja.

3.3 Povjerenje, pokazatelji kredibiliteta i donošenje odluka

Nadovezujući se na početni okvir, izvještaj istražuje povjerenje kao:

- a) jasno definisan koncept, i
- b) tačku odluke unutar sekvence izloženost–procjena–povjerenje–dijeljenje.

U stvarnim situacijama mladi ljudi često brzo donose sud o kredibilitetu, pod pritiskom vremena i preopterećenjem. Stoga zavise od pokazatelja kredibiliteta: znakova koji im pomažu u odlučivanju da li se nešto čini dovoljno pouzdanim da bi ga prihvatili, da bi postupili na osnovu toga, ignorisali ga ili preskočili.

Kroz kvalitativnu analizu, ovi pokazatelji se grupišu oko tri praktične referentne tačke:

- **Pokazatelji zasnovani na izvoru:** ko je to podijelio, da li se izvor smatra zvaničnim, poznatim ili usklađenim sa pouzdanom zajednicom;
- **Pokazatelji zasnovani na sadržaju:** da li se sadržaj uklapa u prethodno razumijevanje, da li djeluje uvjerljivo ili pokazuje znakove manipulacije;
- **Društveni i platformski pokazatelji:** kakva je interakcija drugih (dijeljenje, komentarisanje, tzv. uokvirivanje realnosti influencersa (framing)) i kako platforme utiču na vidljivost (preporuke, trendovi, plaćena promocija).

Ove procjene zasnovane na pokazateljima nijesu samo „dobra“ ili „loša“ pismenost. One su adaptivni odgovori na okruženje u kojem postoji izobilje informacija, gdje verifikacija košta, a institucionalno povjerenje može biti krhko ili osporavano. Kada je institucionalno povjerenje na niskom nivou, međuljudsko povjerenje može postati podrazumijevano. U situacijama visoke polarizacije, mladi ljudi često tumače informacije uglavnom kroz percipiranu namjeru (agendu), a ne kroz dokaze. U bučnom i emocionalno nabijenom okruženju platformi, pokazatelji koji privlače pažnju mogu zasjeniti pokazatelje pouzdanosti.

Ova perspektiva takođe pomaže da se objasne izbjegavanja i neangažovanost. Kada provjera uključuje vrijeme, emocionalni napor ili društveni sukob, ignorisanje može biti racionalna strategija suočavanja, a ne znak apatije. Ovo je posebno uočljivo tokom trenutaka veće važnosti (izbora, kriza, aktuelizacije polarizujućih debata), kada mladi ljudi mogu smatrati informacije previše zahtjevnim i zamornim.

3.4 Šta novo donosi ova studija (u odnosu na postojeće dokaze)

Studija poboljšava razumijevanje povezivanjem utvrđenih koncepata (misinformacije, dezinformacije, malinformacije i povjerenje) sa stvarnim donošenjem odluka mladih kroz različite metode i zemlje, koristeći sekvencu ponašanja iz početnog izvještaja kako bi se osigurala dosljedna interpretacija.

Prvo, ona ne obuhvata samo ono što mladi ljudi kažu da bi trebalo da rade, već i ono što zapravo rade u sekvenci izloženosti–angažmana–povjerenja–dijeljenja, uključujući kompromise koje prave pod preopterećenjem.

Drugo, ona tretira povjerenje kao organizacioni koncept i istražuje kako se povjerenje mijenja na institucionalnim, interpersonalnim i situacijskim nivoima, umjesto da pretpostavlja jedinstven, stabilan odnos povjerenja.

Treće, ona poboljšava kredibilitet kroz triangulaciju. Kao što se navodi u početnom izvještaju, „Triangulacija će se sprovoditi na dva nivoa“. Ona razlikuje:

- Konvergenciju, koja pojačava povjerenje kada se slične teme pojavljuju kroz više izvora podataka, i
- Divergenciju, koja je označena za daljnju interpretaciju (što ukazuje na kontekstualne razlike, varijacije podgrupa ili metodološka ograničenja).

Navedeno je važno za konačni izvještaj jer se u njemu neusklađenosti među metodama (na primjer između percipirane izloženosti u dnevnicima i vidljivosti u javnom praćenju društvenih mreža) smatraju analitički značajnim, a ne greškama koje treba ispraviti.

Na kraju, studija u interpretaciju inkorporira participativno validiranje (kao što je detaljno opisano na drugim mjestima u izvještaju), pomažući da se osigura da nalazi ne budu samo o mladima, već da budu zasnovani i na perspektivama mladih i njihovom stvarnom iskustvu.

Zajedno, ovaj konceptualni okvir podržava glavnu poruku izvještaja:

Jačanje otpornosti mladih nije samo pitanje individualnih vještina. Ono takođe zahtijeva usmjeravanje pažnje na okruženje koje utiče na vidljivost, normalizaciju i rizike u stvarnom svijetu, poput provjeravanja, iznošenja mišljenja ili povlačenja.

Metodologija

4

4.1 Dizajn istraživanja i pristup

Ova studija koristi višemetodski kvalitativni pristup s ciljem da istraži na koji način mladi u dobi od 18 do 30 godina širom Zapadnog Balkana dolaze u kontakt s misinformacijama i dezinformacijama, kako ih tumače i kako na njih reaguju u svakodnevnom digitalnom okruženju. Metodologija je s razlogom slojevita. Fokus grupe s mladima i intervjui s ključnim akterima istražuju kako oni raspravljaju o povjerenju, kredibilitetu i odgovornosti, dok dnevnicu društvenih mreža bilježe trenutnu izloženost i ponašanje u trenutku u kojem se događa. Osnovno praćenje društvenih mreža nudi kontekstualni uvid u šire informaciono okruženje okrenuto javnosti tokom istog perioda. U istraživački proces je takođe integrisan sloj participativne validacije kako bi se poboljšala interpretacija, osigurala rezonancija s mladima i dokazi preveli u praktične tačke djelovanja.

Metodološka logika prati jednostavan slijed: **izloženost** → **procjena** → **akcija** → **uticaj**, uzimajući u obzir mehanizme koji utiču na svaki korak (kao što su prečice povjerenja, otežana verifikacija, dinamika amplifikacije platformi i emocionalno preopterećenje). Kada različite metode daju različite rezultate, te razlike se smatraju analitički značajnim, a ne greškama.

4.2 Pokrivenost zemalja

Istraživanje obuhvata šest konteksta Zapadnog Balkana: **Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Kosovo, Crnu Goru, Sjevernu Makedoniju i Srbiju**. Timovi u svakoj zemlji koristili su usklađene alate i okvire za izvještavanje kako bi omogućili poređenje među zemljama, uz zadržavanje kontekstualnih detalja. Svi materijali na nivou zemalja su anonimizovani i objedinjeni za regionalnu analizu.

4.3 Izvori podataka i metode prikupljanja

Diskusije fokus grupa (FGD)

FGDs su upotrebljavane za istraživanje zajedničkog jezika, normi i društvene dinamike u vezi s kredibilitetom, povjerenjem, korišćenjem platformi i rutinama informisanja. Grupno okruženje pokazalo se posebno korisnim za razumijevanje načina na koji mladi ljudi kolektivno pregovaraju o značenju, kako uticaj vršnjaka oblikuje vjerovanje i dijeljenje, te kako se formiraju i šire normativne tvrdnje (ono što mladi ljudi kažu da bi trebalo da rade).

Intervjui s ključnim sagovornicima (KII)

KIIs su bili sprovedeni sa odraslim učesnicima i stručnjacima kako bi se prikupile perspektive na nivou sistema u oblastima kao što su obrazovanje, mediji i novinarstvo, institucije i regulatorna tijela, civilno društvo, provjera činjenica i digitalna prava. KII pomažu u pozicioniranju iskustava mladih unutar šire institucionalne i ekosistemske dinamike i omogućavaju triangulaciju između onoga što mladi ljudi prijavljuju i onoga što praktičari opažaju.

Dnevnicu društvenih mreža (SMD)

Dnevnicu društvenih mreža kreirani su kako bi se što preciznije dokumentovali izloženost i reakcije u stvarnom vremenu. Svaki dnevnički zapis transformisan je u epizodu koja detaljno opisuje platformu, vrstu ili temu sadržaja, pažnju i reakciju, procjenu uvjerenja, preduzete radnje (na primjer ignorisanje, provjeravanje, dijeljenje, diskusija, izvještavanje) i pokazatelje kredibiliteta na koje se autor dnevnika oslanjao. Dnevnicu omogućavaju analizi da istraži jaz između onoga što mladi navode da bi trebalo raditi i stvarnog ponašanja.

Napomena o skupu podataka (učesće SMD-a): U svim prikupljenim datotekama epizoda, broj autora dnevnika varira od zemlje do zemlje. Trenutni skupovi podataka epizoda uključuju šezdeset sedam učesnika autora iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Sjeverne Makedonije, Albanije, sa Kosova i iz Crne Gore. Obim epizoda takođe varira od zemlje do zemlje, što odražava nivoe učesća i učestalost unosa u dnevnicu, a ne razlike u važnosti.

Osnovno praćenje društvenih mreža (LSL)

LSL je korišćeno kao način triangulacije konteksta, s ciljem identifikovanja ključnih javnih narativa i trendova na platformama tokom perioda istraživanja. LSL ne oponaša personalizovani feed pojedinca; umjesto toga, nudi strukturiran pogled na ono što je javno vidljivo u pretraživim prostorima i kako specifični narativi i formati cirkulišu. Nalazi iz LSL-a uključeni su u ovu studiju kao kontekstualni indikatori uz FGD-ove, KII-je i dokaze iz dnevnika.

Napomena o pokrivenosti (LSL): Rezultati LSL-a su tokom analize bili dostupni za neke zemlje, dok je pokrivenost u drugim zemljama bila djelimična, zbog operativnih ograničenja. Kada LSL nedostaje ili je ograničen, to se eksplicitno tretira kao ograničenje i ne poništava iskustva mladih zabilježena putem fokus grupa i dnevnika.

4.4 Uzorkovanje i angažovanje

Uzorkovanje je osmišljeno kako bi se osigurala uporedivost, a istovremeno obuhvatio širok spektar iskustava mladih, prema polu, geografiji i svakodnevnim digitalnim praksama. Mladi učesnici su angažovani putem nacionalnih timova, uz korišćenje svrsishodne metode, kako bi se osigurala raznolika mješavina obrazovnih profila i nivoa digitalnog angažmana. Ključni sagovornici su odabrani na osnovu njihove relevantnosti u odnosu na informaciono okruženje, političke i praktične instrumente, te na osnovu njihove profesionalne povezanosti s problemima s kojima se suočavaju mladi.

Analiza odvaja dvije grupe učesnika s područja čitavog WB6: mlade ljude starosti između 18 i 30 godina (13 diskusija fokus grupa sa 124 mlada učesnika, plus dnevnicu društvenih mreža sa 67 mladih učesnika – ukupno 160 mladih učesnika u okviru svih metoda za mlade, uključujući 109 žena/djevojaka, 50 muškaraca/momaka i 1 učesnika zabilježenog kao nepoznat), te odrasle aktore/stručnjake (48 intervjua sa ključnim sagovornicima, sa 48 učesnika, od kojih 28 žena i 20 muškaraca). Ova struktura olakšava poređenje između životnih iskustava i uvida na nivou sistema.

4.5 Etika, zaštita i upravljanje podacima

Istraživanje je imalo za cilj smanjenje rizika i osiguranje privatnosti učesnika. Učešće je bilo dobrovoljno, uz pristanak zasnovan na informisanosti, a svi materijali su bili anonimizovani. Transkripti i zapisi u dnevnicima su bili anonimizovani, sigurno sačuvani i korišćeni isključivo u istraživačke svrhe. Zbog osjetljivosti određenih tema (kao što su politička polarizacija, narativi vezani za identitet i online uznemiravanje), facilitatori i osobe koje su sprovodile intervjue su koristili jezik osjetljiv na potrebe mladih i izbjegavali nepotrebno izlaganje štetnom sadržaju.

Obrada podataka slijedila je strukturirani tok rada: **prikupljanje** → **transkripcija i anonimizacija** → **kodiranje i sinteza** → **triangulacija** → **validacija** i razvoj preporuka. Citati korišćeni u izvještaju prevedeni su na engleski jezik i uređeni samo radi jasnoće, gdje je to potrebno, uz očuvanje značenja; detalji koji omogućavaju identifikaciju su uklonjeni.

4.6 Pristup analizi i triangulacija

Analiza je kombinovala strukturirano kodiranje sa iterativnom tematskom sintezom. Materijali iz FGD-ova i KII-ova bili su kodirani korišćenjem ATLAS.ti priručnika za kodiranje (v2), što omogućava konzistentno označavanje pokazatelja kredibiliteta, ponašanja, barijera, emocija i dinamike na nivou sistema. Zapisi u dnevnicima su pretvoreni u epizode i analizirani i kao dokazi o ponašanju i kao narativni prikazi o tome kako se kredibilitet ocjenjuje u trenutku. LSL zapisi su smatrani kontekstualnim pokazateljima i integrisani su tamo gdje pomažu u tumačenju ili kvalifikaciji samoprijavljene izloženosti.

Teme su razvijane iterativno, prelaskom od kodiranih dokaza do nacрта tematskih tvrdnji, a zatim testiranjem granice i uz ispitivanje njihovih granica i neusklađenosti među zemljama i metodama u zemljama i metodama. Konačni okvir obuhvata sedam glavnih tema i dvije sporedne teme ili pokazatelje. Kroz cijeli proces triangulacija funkcioniše kao vodeći princip, a ne kao mehanička kontrolna lista. Kada se metode podudaraju, nalaz se potvrđuje. Kada se metode razlikuju, razlika se prepoznaje kao značajan pokazatelj, na primjer ponavljajući jaz između „provjere kao norme“ i selektivne provjere u dnevnicima, ili između percipirane „neizbježne“ izloženosti i onoga što se može uočiti u javnim tragicima.

Sinteza između zemalja zasniva se na komparativnoj matrici, koja prati relativnu vidljivost tema u nacionalnim skupovima podataka. Ove proporcije služe kao pokazatelj naglaska unutar kodiranog korpusa, a ne za rangiranje ozbiljnosti ili generisanje rezultata učinka.

4.7 Participativna validacija i zajedničko kreiranje

Uključen je dio participativne validacije kako bi se poboljšala interpretacija, unaprijedio jezik i osiguralo da preporuke ostanu utemeljene na stvarnim iskustvima mladih, te da su primjenjive za aktere iz prakse. Ovaj dio nije zamijenio bazu dokaza; umjesto toga, djelovao je kao strukturirani alat za provjeru smislenosti i prevođenje.

Savjetodavna grupa mladih (YAG)

Savjetodavna grupa mladih (YAG, koja broji 12 članova) ponudila je direktnu perspektivu mladih o sintezi u nastajanju tokom tri sastanka (16. decembra 2025; 15. januara 2026; 5. februara 2026).

Na početnom sastanku (16. decembra 2025) predstavljena je studija i uloga YAG-a, te je istraženo kako bi uspjeh izgledao i koje omladinske grupe treba da dobiju posebnu pažnju. Tokom diskusije članovi su naglasili važnost nezanimarivanja mladih iz ruralnih zajednica, mladi iz NEET kategorije (koji nijesu zaposleni, niti uključeni u obrazovanje ili obuku), manjina, mladih koji nemaju univerzitetsko obrazovanje, mladih u srednjem stručnom obrazovanju i onih koji nijesu uključeni u vannastavne ili građanske aktivnosti. Na drugom sastanku (15. januara 2026) ponovo je razmotrena pilot-sinteza (zasnovana na malom uzorku iz dvije zemlje i još uvijek nereprezentativnom) kako bi se testiralo da li rani obrasci imaju smisla, prije nego što se pređe na potpunu analizu.

Tokom trećeg sastanka YAG-a (5. februara 2026) članovi su unakrsno provjerili nacrt sedam glavnih i dvije sporedne teme, identifikovali šta zvuči istinito, istakli šta se činilo da nedostaje ili je prenaplašeno, te pomogli u razjašnjavanju ključnih neusklađenosti posebno između onoga što mladi ljudi kažu da rade i onoga što dnevnici pokazuju u praksi. Sesija je takođe poslužila kao rana provjera relevantnosti preporuka, fokusirajući se na njihovu korisnost i izvodljivost.

Sesije „Zaustavi se i razmisli“

Studija je takođe uključivala aktivnosti „Zaustavi se i razmisli“ kao strukturirane trenutke refleksije, kako bi se testirao rani okvir, jezik prilagođen mladima i praktična relevantnost novonastalih uvida. Ove sesije su poslužile kao mehanizam brzih povratnih informacija, omogućavajući istraživačkom timu da usavrši način predstavljanja tema i koja svakodnevna ponašanja i ograničenja treba istaći. Ukupno je sprovedena jedna grupna sesija „Zaustavi se i razmisli“, uz nekoliko individualnih „Zaustavi se i razmisli“ provjera (uključujući iterativne konsultacije s ključnim sagovornicima) kako bi se testirali novonastali uvidi i preporuke.

Regionalna klinika (radionica) za zajedničko kreiranje politika

Regionalna klinika (radionica) za zajedničko kreiranje politika korišćena je za procjenu implikacija i identifikaciju izvodljivih tačaka djelovanja. Klinika (radionica) je organizovana 10. februara 2026. godine i okupila je 13 učesnika. Cilj je bio da se dokazi prevedu u praktične preporuke sa jasnijim udjelom među grupama učesnika (obrazovanje, mediji, platforme, institucije i civilno društvo). Takođe je pomogla u poboljšanju ravnoteže između podrške mladima i mjera odgovornosti na višim nivoima.

Integracija u analizu bila je promišljena: ulazni podaci za validaciju korišćeni su za preciziranje granica tema, poboljšanje opisa mehanizama i neusklađenosti i poboljšanje okvira izvodljivosti. Validacija nije uvela nove tvrdnje bez potkrepljujućih dokaza iz osnovnog skupa podataka.

4.8 Ograničenja

Prilikom tumačenja nalaza treba uzeti u obzir nekoliko ograničenja.

Prvo, postoje varijacije u cjelovitosti i konzistentnosti zapisa u dnevnicima društvenih medija (SMD) među učesnicima i zemljama, što utiče na pouzdanost upoređivanja obrazaca ili donošenja zaključaka o učestalosti. Učešće u dnevnicima i učestalost epizoda variraju u zavisnosti od konteksta, pa to treba smatrati ograničenjem dokaza o ponašanju, a ne suštinskom razlikom u iskustvu mladih.

Drugo, važan je efekat pravovremenosti. Prikupljanje podataka se odvijalo uz razne nacionalne i regionalne događaje, trendove na platformama i cikluse vijesti, što je moglo uticati na ono što su učesnici doživljavali, na šta su obraćali pažnju ili što su odlučili da zabilježe.

Treće, razlike u pristupu platformama i načinima korišćenja oblikuju izloženost. Faktori kao što su posjedovanje naloga, stepen aktivnosti na određenim platformama i algoritamska prezentacija sadržaja pokazuju da izloženost nije ujednačena. Slično tome, osnovno praćenje društvenih mreža detektuje javne, pretražive tragove i ne može pouzdano obuhvatiti privatne ili poluprivatne prostore (aplikacije za razmjenu poruka, zatvorene grupe), gdje kruže određeni narativi. Stoga, percipirana „neizbježna“ izloženost ne može uvijek biti vidljiva kroz javno praćenje.

Četvrto, odabir učesnika bio je ciljan, usklađen s praktičnim kriterijumima podobnosti i konzistentan s pristupom na terenu. To znači da uzorak može naginjati prema mladim ljudima koji su relativno aktivni u građanskom ili društvenom životu i, u nekim slučajevima, već povezani s aktivnostima ili mrežama BIRN-a ili British Council-a. Profil takođe ima tendenciju uključivanja učesnika s višim nivoima formalnog obrazovanja (često barem sa osnovnim studijama). Ovo nalaze ne čini nevalidnim, ali može značiti da su iskustva manje povezanih ili manje formalno obrazovanih mladih ljudi nedovoljno zastupljena, pa to treba imati na umu prilikom tumačenja prevalencije ili opšte primjenjivosti određenih obrazaca.

Na kraju, kao i kod svih istraživanja o osjetljivim temama, postoji rizik da se učesnici ponašaju društveno poželjno u grupnim diskusijama i intervjuima. Konceptija istraživanja djelimično smanjuje ovaj rizik kroz triangulaciju s dnevnicima i kontekstualno praćenje, ali ga ne može u potpunosti eliminirati.

Navedeni faktori ne umanjuju validnost nalaza, ali zahtijevaju oprezno tumačenje – posebno kada se pravi razlika između onoga što se čini uobičajenim i onoga što može biti posljedica neravnomjernog učešća, momenta sprovođenja istraživanja ili dinamike specifične za platformu.

Informaciona okruženja mladih u WB6

Informaciono okruženje mladih u WB6 oblikovano je kombinacijom dizajna platforme, društvenih veza i protoka velike količine sadržaja. Mladi ljudi opisuju brzo kretanje kroz više prostora (javne platforme, poluprivatne grupe i privatne poruke), s feed-ovima koji su sve više personalizovani i „stalno uključeni“. U takvom okruženju, izloženost je rijetko kontrolisana: ono što postaje vidljivo, uveliko je uslovljeno sistemom preporuka, plaćenog sadržaja i pokazateljima angažmana kao što su komentari i dijeljenja.

Ovo poglavlje pruža deskriptivni pregled uobičajenih uslova u kojima dolazi do susreta s (mis/dez)informacijama. Oslanja se na analizu postojeće literature kako bi se uspostavio kontekst, dok su tematski nalazi u poglavljima 6–8 utemeljeni na kvalitativnim dokazima i triangulisani kroz FGD, KII, SMD i LSL.

5

5.1 Platforme i pristup

Mladi ljudi obično koriste više platformi umjesto da se oslanjaju samo na jednu. Na obrasce korišćenja utiču praktičnost, navike i percipirana relevantnost, pri čemu različite platforme ispunjavaju različite uloge (na primjer kratka zabava, ažuriranja vijesti, diskusije u zajednici ili privatne koordinisane aktivnosti). Na pristup takođe utiču ograničenja uređaja i podataka, što može uticati na zavisnost od formata koji su prvenstveno namijenjeni mobilnim uređajima i imaju nizak nivo zahtjevnosti.

Ključna karakteristika pristupa je mješavina javnih i privatnih prostora. Pored vodećih platformi, privatni ili poluprivatni kanali (aplikacije za razmjenu poruka, zatvorene grupe, prosljeđene objave) učestalo se koriste za društveno povezivanje i brzo dijeljenje. Ovim prostorima se može više vjerovati i brže funkcionišu, ali su manje transparentni i manje ih je moguće pratiti, što utiče na način na koji se tvrdnje dijele i na to koliko se lako mogu provjeriti.

Ovi obrasci pristupa pomažu u objašnjavanju zašto se izloženost često opisuje kao neizbježna i zašto se javljaju razlike između onoga što pojedinci vide u svojim feed-ovima i onoga što se može vidjeti u javno dostupnim podacima.

5.2 Formati i putevi sadržaja

Sadržaj se često nalazi u kompresovanim, lako djeljivim formatima: kratki video-zapisi, mimovi, snimci ekrana, natpisi preko slika i isječci. Ovi formati se brzo šire jer ih je lako konzumirati i dijeliti, ali često odvajaju tvrdnje od njihovog konteksta (izvor, vrijeme, originalni okvir). Kao rezultat toga, interpretacija često zavisi od površinskih pokazatelja (prezentacija, zvanični stil, broj pratilaca) ili društvenih pokazatelja (ko je podijelio, kako drugi reaguju).

Putevi do feed-ova mladih nijesu ograničeni na traženje vijesti. Izloženost se može dogoditi putem zabavnog sadržaja, influensera i kreatora, preporučenih objava i algoritamski preporučenih kontroverzi. Sponzorisan sadržaj i političko oglašavanje mogu se takođe pojaviti uz svakodnevni sadržaj, ponekad bez jasnog označavanja ili uz ograničenu svijest korisnika o tome kako ciljanje funkcioniše.

Kada se tvrdnje šire kroz zatvorene kanale, poput prosljeđivanja i grupnih chat-ova, procjena porijekla postaje posebno izazovna. U tim slučajevima, sam put može poslužiti kao pokazatelj kredibiliteta: „došlo je preko nekoga koga poznajem“ može biti značajnije od originalnog izvora.

5.3 Dinamika vršnjaka, kreatora i zajednice

Vršnjačke mreže ostaju ključne za način dijeljenja i razumijevanja informacija. Dijeljenje je često više društveno nego informativno: prosljeđivanje može predstavljati pripadnost, humor, identitet ili učešće u grupnom razgovoru. Ovo može uspostaviti sloj cirkulacije u kojem se sadržaj širi čak i kada je vjerovanje djelimično, nesigurno ili kada izostaje.

Kreatori sadržaja i influenseri takođe djeluju kao posrednici unutar informacionog okruženja. Neki mladi ljudi smatraju da su kreatori pristupačniji ili „stvarniji“ od formalnih institucija, posebno kada se institucije percipiraju kao spore, političke ili nedosljedne. Istovremeno, ekosistemi zasnovani na sadržaju kreatora oblikovani su podsticajima za angažman, a mladi ljudi uključeni u istraživanje često primjećuju da kontroverza, senzacionalizam i polarizacija mogu biti nagrađeni većom vidljivošću.

Dinamika zajednice posebno je evidentna u odjeljcima za komentare i u grupnim prostorima. Komentari mogu poslužiti kao društveni dokaz (potvrđivanje, osporavanje ili reinterpretacija tvrdnje), ali takođe mogu iskriviti razumijevanje kroz sukob, koordinisano slanje poruka ili toksičnost. U praksi se komentari često koriste kao brze smjernice posebno kada je ograničeno vrijeme ili motivacija za verifikaciju.

5.4 Okruženje povjerenja

Povjerenje se rijetko izražava kao bezuslovno povjerenje u jednu instituciju ili medij. Umjesto toga, procjene kredibiliteta često se prenose kroz mreže društvenog povjerenja i posredne signale. Mladi ljudi obično navode oslanjanje na pojedince od povjerenja (prijatelje, porodicu, nastavnike, poznate novinare) i poznate stranice, posebno kada osjećaju da je šire okruženje zbunjujuće ili manipulativno.

Pokazatelji kredibiliteta su često praktični, a ne ideološki: prepoznatljiv branding, prezentacija „zvaničnog izgleda“, signali slični verifikaciji i visoka angažovanost mogu se smatrati pokazateljima legitimnosti, čak i ako oni nijesu pouzdani. Kada je institucionalno povjerenje nisko, mladi ljudi se mogu okrenuti interpersonalnom povjerenju („neko bi mi rekao da je netačno“) ili ga u potpunosti izbjegavati („ignorišem ga jer je iscrpljujuće“).

Ovaj pejzaž povjerenja je važan jer utiče ne samo na ono u šta se vjeruje, već i na ono što se dijeli, ignoriše ili odbacuje kao „samo sadržaj“. Takođe pojašnjava zašto rješenja zasnovana isključivo na individualnoj odgovornosti („provjeri sve“) mogu izgledati nepraktično u okruženjima s velikim obimom informacija.

5.5 Rizični trenuci i teme visokog intenziteta

Rizik se povećava u trenucima veće važnosti, kada su pažnja i neizvjesnost povećani. Mladi ljudi prijavljuju porast izloženosti tokom politički nabijenih perioda, kriza i aktuelizacije polarizujućih društvenih pitanja. U tim vremenima objave mogu biti zasićene, emocionalno intenzivne i teže za praćenje, s povećanom količinom senzacionalističkog sadržaja, optužbi i mobilisućih narativa.

Teme visokog intenziteta takođe češće izazivaju brzo dijeljenje, jače emocionalne reakcije i konflikte u komentarima ili grupnim prostorima. To povećava vjerovatnoću da se procjene kredibiliteta brzo donose, prepuštaju društvenim pokazateljima ili zamjenjuju izbjegavanjem radi zaštite dobrobiti. U praksi, „trenuci rizika“ se ne odnose isključivo na sam sadržaj, već i na tempo i pritisak okruženja: volumen, brzinu, emocionalne okidače i smanjen kapacitet provjere.

Ovi uslovi pomažu u objašnjavanju zašto neki mladi ljudi postaju prekomjerno oprezni ili anksiozni, dok drugi isključuju sadržaj ili ga tretiraju kao zabavu – reakcije koje mogu i smanjiti štetu na individualnom nivou i stvoriti ranjivosti na kolektivnom nivou.

Nalazi: Sedam glavnih tema

Sedam glavnih tema u ovom poglavlju objašnjava kako se mladi ljudi u WB6 snalaze u svakodnevnom informacionom okruženju oblikovanom društvenim odnosima, dizajnom platforme i neravnomjernom odgovornošću. Iako je svaka tema predstavljena zasebno, u praksi su usko povezane. Povjerenje se često prenosi preko ljudi i poznatih izvora (Tema 1), dok se provjeravanje doživljava kao zahtjevno i stoga je selektivno ili se prepušta drugima (Tema 2). Sistemi platformi zatim utiču na ono što postaje vidljivo i učestalo prisutno, oblikujući percepciju o tome šta djeluje normalno ili neizbježno (Tema 3). Ove dinamike proizvode važne sekundarne efekte. Dijeljenje može djelovati kao humor ili osjećaj pripadnosti, a ne kao odobravanje, ali ipak pojačava doseg sadržaja kroz mreže i pokazatelje angažmana (Tema 4). Vremenom, velika i intenzivna izloženost može dovesti do emocija poput zbunjenosti, anksioznosti i povlačenja (Tema 5). Kao odgovor na to, mnogi mladi ljudi pripisuju odgovornost viši nivou sistema pozivajući na bolje standarde, sprovođenje zakona i odgovornost platformi umjesto da se cijeli teret prebacuje na pojedince (Tema 6). Na kraju, oni medijsku i informacionu pismenost vide kao međugeneracijsku infrastrukturu: nešto što škole, porodice i zajednice moraju podržavati i ažurirati u skladu s promjenama okruženja (Tema 7).

Kroz cijelo poglavlje razlike između metoda smatraju se analitički značajnim. Kada izjave mladih nijesu u potpunosti usklađene s onim što je zabilježeno u dnevnicima ili tokom osnovnog praćenja društvenih mreža, to se ne tumači kao greška. To zapravo često ukazuje na ključni mehanizam, kao što je jaz između normi i ponašanja, odnosno na ograničenja praćenja onoga što se može vidjeti u javnim prostorima u poređenju s onim što se dešava u privatnim i personalizovanim feed-ovima.

6.1 Tema 1

Ljudi su ključni za sticanje povjerenja (socijalno dokazivanje kao standardna prečica)

Mladi ljudi često odlučuju da li je sadržaj vjerodostojan na osnovu toga ko ga je podijelio ili ko stoji iza njega, oslanjajući se na posredničke znakove povjerenja prije (a ponekad i umjesto) procjene dokaza.

Šta znači ova tema

Ova tema obuhvata kredibilitet kao procjenu društva. Umjesto direktnog procjenjivanja tvrdnji, mnogi mladi ljudi se oslanjaju na signale kao što su poznatost, reputacija, percipirana stručnost i „zvaničnost“. Povjerenje se često veže za osobu, stranicu ili prepoznatljivi medij, a zatim se prenosi preko mreža putem ponovnih objava, preporuka i grupnih chat-ova.

Ovo je važno jer se načini koji pomažu mladim ljudima da se nose s velikim količinama informacija mogu i konstruisati. Kada je povjerenje „prenosivo“, može se posuditi, imitirati ili proširiti u velikim razmjerama.

Kako funkcioniše

U praksi, tri dinamike „guraju“ procjene kredibiliteta ka društvenim prečicama. Prvo, obim i brzina čine da pažljiva provjera oduzima puno vremena. Mnogi učesnici su istakli potrebu za brzom odlukom o tome šta ignorisati, šta gledati i šta dijeliti. Drugo, kredibilitet se često „posuđuje“ od pojedinaca i brendova. Poznati prijatelji, ugledne javne ličnosti (uključujući novinare ili profesore) i nalozi koji izgledaju zvanično ili profesionalno mogu poslužiti kao stub kredibiliteta. Treće, ponavljanje se može činiti kao potvrda. Ponavljanje iste tvrdnje na više stranica ili u više medija može se smatrati potkrepljujućim, čak i ako osnovne informacije nijesu provjerene.

Dokazi

Dokazi su predstavljeni kroz tri komplementarna aspekta: šta su učesnici rekli u fokus grupama i intervjuima, šta su mladi ljudi zabilježili u praksi putem dnevnika društvenih mreža i šta je bilo vidljivo u širem, javno dostupnom informacionom okruženju u istom periodu. Ova struktura omogućava poređenje prijavljenih stavova, učenog ponašanja i šireg informacionog okruženja.

Šta smo čuli (FGD/KII)

U fokus grupama i intervjuima, učesnici su konzistentno opisivali „ko je objavio“ kao rani filter za kredibilitet. Znakovi povjerenja uključivali su identitet osobe koja dijeli, percipirani status govornika i da li se izvještaj činio službenim ili utvrđenim.

„Zaista mi je važno ko to dijeli. Ako vidim vijest koju je podijelio neko koga pratim, važno mi je ko ju je podijelio.“ (REG, FGD)

„Vjerujem Klodiani Lali jer ona ima veliki autoritet kao novinarka u Albaniji.“ (ALB, FGD)

„Morate biti oprezni: neki ljudi pričaju o temama a da uopšte nijesu u toj oblasti. Onda shvatite da ne mogu ponuditi kredibilitet koji vam je potreban.“ (KOS, FGD)

„Ako profesor s mog fakulteta to podijeli, imaću više povjerenja da je tačno, jer vjerujem toj osobi, ali naravno da ću ipak provjeriti.“ (REG, FGD)

Šta smo vidjeli u praksi

Epizode iz dnevnika pokazuju da posredničko povjerenje funkcioniše kao pravilo u „u trenutku“. Učesnici su često procjenjivali kredibilitet na osnovu identiteta naloga (kao što je službena stranica, poznati medij ili priznato mjesto), a zatim su se angažovali (gledali, lajkovali, čuvali, dijelili) bez daljnje provjere.

- U Bosni i Hercegovini jedan učesnik je pogledao i podijelio kratki snimak fudbalskog kluba i eksplicitno izrazio svoje povjerenje jer je objavljen na službenoj stranici kluba (SMD, BiH).
- U Srbiji je učesnik reagovao na objavu događaja i izjavio da vjeruje u nju jer se radi o „zvaničnoj objavi“ s mjesta događaja, odgovorivši čuvanjem i lajkovanjem objave (SMD, SRB).
- U Albaniji je učesnik pogledao kratki video na Instagramu i eksplicitno izjavio da mu vjeruje jer ga je objavila službena medijska stranica („Da, jer ga je objavila službena stranica Klan TV-a“), a zatim se angažovao lajkovanjem objave i otvaranjem komentara (SMD, ALB).

„Zaista mi je važno ko to dijeli. Ako vidim vijest koju je podijelio neko koga pratim, važno mi je ko ju je podijelio.“

REG, FGD

Šta je bilo vidljivo u širem okruženju

Osnovno praćenje društvenih mreža (LSL) dodatno potvrđuje koliko snažno tip naloga oblikuje vidljivost i interpretaciju. Sadržaj s visokim angažmanom često cirkuliše u formatima koji su izvorni za platformu (kratki video-zapisi, šabloni mimova, lanci ponovnog objavljivanja), pri čemu je izvor prvenstveno predstavljen korisničkim imenom, identitetom stranice ili prezentacijom u stilu vijesti, umjesto da bude jasno pripisan stvarnom objavljivaču.

Terensko istraživanje LSL-a takođe je otkrilo praktično ograničenje: teško je ponovo stvoriti „prave” feed-ove za mlade s novim nalogima. Nalozi koji imaju „hladan početak” (kada novi nalog započinje s radom bez prethodne baze pratilaca, istorije objava ili podataka o angažovanju) često su sadržali uglavnom međunarodni sadržaj, usmjeravajući pažnju na pretrage putem hashtag-ova, a ne na lokalno praćene stranice i ljude koji oblikuju svakodnevnu izloženost. Ovo je važno jer znakovi koje mladi ljudi najčešće spominju, poznate osobe, lokalne stranice i poznati kreatori – upravo su elementi koji su najmanje vidljivi s naloga koji imaju „hladan početak” (LSL terenski zapisi, MNE).

Poređenje obrazaca i razlika među zemljama

Širom Zapadnog Balkana, povjerenje putem posrednika izgleda kao logična prečica. Identitet, poznatost, percipirana stručnost, „zvaničnost”, popularnost i ponavljanje služe kao stubovi kredibiliteta, posebno kada su pod vremenskim pritiskom.

Istovremeno, ovi znakovi su nestabilni. Popularnost i profesionalna prezentacija mogu biti uvjerljivi, ali mogu i izazvati sumnju (na primjer, pretpostavke o plaćenom promovisanju ili postavljanju agendi). Dokazi takođe ukazuju na jaz između normi i svakodnevnog ponašanja: mladi ljudi često opisuju provjeru kao princip, ali zapisi u dnevnicima pokazuju da je provjera selektivna i vjerovatnija kada se objava čini lično značajnom ili rizičnom.

Zašto je ovo važno

Ako je kredibilitet povezan s identitetom i društvenim dokazivanjem, onda se može fabrikovati. To uvodi strukturnu slabost u informacioni pejzaž: problem nije samo u tome što mladi ne provjeravaju, već i u tome što se povjerenje može prenijeti, posuditi i povećavati. Intervencije stoga moraju ići dalje od samog podsticanja individualne provjere. One bi trebalo da poboljšaju pismenost u vezi sa pokazateljima kredibiliteta, podrže integritet naloga i identiteta, te povećaju dostupnost pouzdanih izvora u formatima i prostorima gdje se povjerenje uspostavlja.

6.2 Tema 2

Provjeravanje je zahtjevno, pa se često prepušta drugima (otpor prema verifikaciji)

Verifikacija se u velikoj mjeri smatra ključnom, ali se doživljava kao zahtjevna i dugotrajna, pa je mladi ljudi često prepuštaju ljudima od povjerenja, oslanjaju se na „dovoljno dobre“ znakove ili provjeravaju samo kada im se čini da je ulog visok.

Šta znači ova tema

Ova tema naglašava jaz između ideala („trebalo bi provjeriti“) i stvarne prakse („rijetko imam vremena ili alata“). Mladi ljudi su opisali verifikaciju kao nešto što zahtijeva pažnju, vještine i motivaciju, resurse koji su neravnomjerno dostupni u brzim feed-ovima i rutinama. Kao rezultat toga, provjera je često selektivna: vjerovatnija je kada se tema čini lično relevantnom, rizičnom ili značajnom.

Navedeno je važno jer otpor u verifikaciji ne vodi samo do pasivne konzumacije, već utiče na to koje se tvrdnje automatski prihvataju, koji se narativi brzo šire i na koje rizike se ne obraća pažnja jer ne izazivaju reakciju „visokih uloga“.

Kako funkcioniše

Otpor pri verifikaciji proizlazi iz tri međusobno povezana ograničenja. Prvo, vremensko i kognitivno opterećenje: provjera je često u koliziji s poslom, učenjem i svakodnevnim životom. Kada su (mladi) preopterećeni, praktičan izbor je često krenuti dalje umjesto da se posvete istraživanju. Drugo, povjerenje u vještine i alate: neki učesnici su mogli opisati osnovne korake provjere (pretraživanje, upoređivanje izvora), ali mnogi su rekli da nemaju jasnu metodu ili da nijesu sigurni koje alate treba koristiti i kako. Treće, outsourcing kao praktična prečica: kada nijesu sigurni, mladi se često obraćaju vršnjacima kojima vjeruju, članovima porodice ili „nekome ko bi znao“, posebno kada je riječ o temama za koje se ne osjećaju kompetentnim da ih samostalno procijene.

Dokazi

Šta smo čuli (FGD/KII)

U fokus grupama učesnici su često izjavljivali kako provjeru posmatraju kao uslovnu: cijene je, ali je primjenjuju samo kada procijene da je riječ o nečem što je važno. Jedan učesnik iz Bosne i Hercegovine objasnio je da procjenjuje kada je neko pitanje značajno, ali smatra da „banalni“ sadržaj nije vrijedan truda: *„Zavisí o kakvoj se informaciji radi. Ako je to nešto zaista važno – o državi ili o stvarima koje su odlučujuće za naše živote – onda, naravno, to treba provjeriti. Ali statistiku i zanimljive činjenice obično uzimamo zdravo za gotovo i idemo dalje“* (BIH, FGD).

U Srbiji je jedan učesnik opisao pokušaj da shvati zašto vjeruje ili ne vjeruje u nešto, ali da mu nedostaje pouzdan način da provjeri tačnost: *„Pokušavam to filtrirati i pronaći razlog zašto vjerujem ili ne vjerujem. Ali nemam konkretan način da utvrdim da li su informacije tačne, posebno kada ne postoji jasan način da se to uradi“* (SRB, FGD). Outsourcing postaje naročito vidljiv kada vlada neizvjesnost. Jedan učesnik iz Crne Gore objasnio je da manje značajne stvari ostavlja sa strane, ali se konsultuje s drugima kada se nešto čini značajnim: *„Kada nisam siguran, često se radi o stvarima koje nijesu jako važne, pa ih jednostavno ostavim sa strane. Ali ako nešto zaista jeste važno, pokušavam saznati. Šaljem to drugima da vidim imaju li tačnije informacije“* (MNE, FGD).

Šta smo vidjeli u praksi

Epizode iz dnevnika pokazuju kako je verifikacija često sastavni dio svakodnevnog listanja, kao brza provjera, a ne kao formalni postupak. Isti učesnik može provjeriti u jednoj epizodi, a u drugoj ne, zavisno od emocija, relevantnosti i percipiranog rizika.

- U Srbiji je jedan učesnik naišao na objavu u kojoj se tvrdilo da je cijena zlata dostigla novi rekordni maksimum i spomenuo potrebu da se dvaput provjeri online prije donošenja zaključka o njenoj istinitosti: bio je „šokiran“ i podijelio je to s prijateljem nakon provjere (SMD, SRB).
- Isti učesnik je podijelio politički video, uprkos tome što nije provjerio puni kontekst: „*Da, iako nisam pogledao cijeli video...*“, a zatim ga je proslijedio prijateljima. Ovo pokazuje kako brzina i elementi humora/apsurdnosti mogu nadjačati namjeru da se uradi verifikacija (SMD, SRB).
- U Crnoj Gori je jedan učesnik opisao video-isječak „objašnjenja vijesti“ kao nepouzdan ili nesiguran, napominjući da bi mu više vjerovao ako bi bio povezan sa primarnim izvorima, a zatim bi preduzeo daljnju akciju umjesto da ga prihvati kakav jeste (SMD, MNE).
- Na Kosovu je jedan učesnik vidio TikTok video u kojem se tvrdi da će cijene električne energije ponovo porasti, napominjući da nije siguran jer „nema zvaničnog izvora“, a zatim je provjerio lokalnu stranicu s vijestima prije nego što je odlučio da ga ne podijeli (SMD, KOS).
- U Sjevernoj Makedoniji jedan učesnik je naišao na objavu na Facebook-u o predstojećem sistemu „Safe City“ i saobraćajnim kaznama, te je verifikovao informaciju brzom provjerom službene web-stranice Ministarstva unutrašnjih poslova (SMD, NM).

„Zavisni o kakvoj se informaciji radi. Ako je to nešto zaista važno – o državi ili o stvarima koje su odlučujuće za naše živote – onda, naravno, to treba provjeriti. Ali statistiku i zanimljive činjenice obično uzimamo zdravo za gotovo i idemo dalje“

BIH, FGD

Šta je bilo vidljivo u širem okruženju

Terenski zapisi LSL-a takođe naglašavaju kako verifikacija može biti ograničena vidljivošću platforme i uslovima istraživanja (pretraživanja). U Crnoj Gori, istraživač (osoba koja je pretraživala) je primijetio da nalozi sa „hladnim početkom” nijesu često prikazivali lokalni sadržaj, a opažanje je uveliko zavisilo od pretraga uz pomoć hashtag-ova. Takođe navodi i neizvjesnost prilikom kodiranja „statusa verifikacije“ za zabavni sadržaj koji se ne može lako provjeriti, pa je često označen kao neverifikovan. Ovo naglašava širu poentu: u mnogim formatima koji se svakodnevno sretaju (mimovi, trendovi, satira), provjera nije jednostavna, a granica između bezopasnog i štetnog nije uvijek jasna u trenutku susreta sa sadržajem (Terenske bilješke LSL-a, MNE).

Poređenje obrazaca i razlika među zemljama

Širom regije WB6, otpor prema verifikaciji se konzistentno manifestuju kao obrazac: mladi ljudi podržavaju normu provjeravanja, ali je primjenjuju selektivno.

Glavni izazov je u tome što je „važnost“ subjektivna i često se procjenjuje brzo. Neki sadržaji se smatraju niskorizičnim, dok odjednom to ne prestanu biti – posebno tokom kriza ili polarizujućih trenutaka. Drugi izazov je u tome što provjeravanje može i smanjiti štetu i povećati je: okretanje osobama od povjerenja može djelovati kao sigurnosna mreža, ali takođe može ubrzati širenje (sadržaja) ako osoba od povjerenja dijeli iste pretpostavke ili ako grupa tretira ponavljanje kao potvrdu.

Zašto je ovo važno

Kada se verifikacija doživljava kao obaveza, odgovornost se prebacuje na pojedince koji možda imaju ograničeno vrijeme, vještine ili energiju. To dovodi do predvidljivih slijepih tačaka: sadržaj koji izaziva emotivnu reakciju, podržan od strane društva ili predstavljen u formatima sličnim vijestima, može se širiti bez provjera, dok samo mali broj tvrdnji podstiče dodatnu djelovanje. Jačanje otpornosti stoga uključuje smanjenje prepreka za verifikaciju putem dostupnih alata, jasnijih platformskih pokazatelja i lakše dostupnih, pouzdanih objašnjenja u formatima svojstvenim platformi, a istovremeno promoviše rutine društvene verifikacije koje ne dovode samo do učvršćivanja grupne pristrasnosti.

6.3 Tema 3

Platforme određuju šta se percipira kao normalno (algoritamsko preporučivanje, influenseri, komentari)

Platforme ne služe samo kao prostor za informacije; putem rangiranja, preporuka, reklamiranja i interaktivnih funkcija, utiču na ono što mladi ljudi stalno vide, što im djeluje sveprisutno i što postaje društveno normalizovano.

Šta znači ova tema

Ova tema opisuje dio platforme kao aktivnu silu u informacionom okruženju mladih. Učesnici su često raspravljali o izloženosti kao nečemu što im se dešava: sadržaj se konstantno ponavlja, određeni narativi se čine neizbježnim, a komentari mogu uticati na to kako se objava tumači. U ovom kontekstu, kredibilitet se ne odnosi samo na tvrdnju; odnosi se i na iskustvo feed-a, odnosno na ono što on promovira, nagrađuje i prikazuje kao dio glavnog trenda.

Tema obuhvata algoritamske preporuke, plaćenu promociju (reklamirane i sponzorirane objave), dinamiku influensera i kreatora, te društveno konstruisano značenje generisano putem komentara i pokazatelja angažmana. Presijeca se sa povjerenjem i verifikacijom, ali glavni fokus je na tome kako dizajn platforme i mehanizmi distribucije utiču na percepciju i ponašanje na širem obimu.

Kako funkcioniše

Tri mehanizma se konstantno pojavljuju u podacima.

Prvo, *ponavljanje* postaje stvarnost. Kada se tema ili okvir pojavi u različitim nalogima, formatima i danima, može početi djelovati istinito, važno ili društveno dominantno, čak i prije nego što ga korisnici provjere.

Drugo, *akteri* svojstveni platformama nosioci su narativa. Influenseri i kreatori često djeluju kao interpretatori vijesti i društvenih pitanja, miješajući informacije, mišljenja, humor i performanse identiteta na načine koji se čine pristupačnim i djeljivim.

Treće, *komentari* služe kao drugi sloj značenja. Mladi ljudi opisuju komentare kao prostore koji mogu ispraviti dezinformacije, produbiti polarizaciju ili potpuno uništiti iskustvo – ponekad postaju glavni razlog za vjerovanje, odbacivanje ili distanciranje.

Dokazi

Šta smo čuli (FGD/KII)

Učesnici iz različitih zemalja opisali su izloženost kao nešto što više oblikuje algoritam nego namjerno pretraživanje. „Zbog načina na koji se sadržaj nameće – bilo algoritmima ili velikim brojem klikova – mladi ljudi postaju nenamjerni gledaoci“ (ALB, KII). Čak i kada su uvidjeli da su feed-ovi personalizovani, i dalje su određene teme opisivali kao sveprisutne, posebno tokom perioda veće važnosti, poput izbora, kriza ili polarizujućih društvenih debata. Takođe su primijetili da funkcije platforme podstiču brzo angažovanje i odgovore. Nekoliko učesnika je opisalo komentare kao autoritativne: mogu poslužiti kao provjera kredibiliteta („neko će reći ako je lažno“), ali takođe mogu pojačati neprijateljstvo i zbuđenost.

„Takođe gledam na prirodu komentara da bih provjerio sadržaj. Kada ima mnogo reakcija, to pokreće raspravu.“ (ALB, FGD)

„...ali takođe može pojačati neprijateljstvo i zbunjenost.“ (ALB, FGD)

„Najgori su komentari ispod. Za mene, to čini (sadržaj) manje kredibilnim.“ (ALB, FGD)

U svim diskusijama, mladi su takođe smatrali reklamiranje i plaćenu promociju dijelom informacionog okruženja. Kada se sadržaj čini nametnutim, to može izazvati sumnju u motive, ali takođe može pojačati percipiranu važnost teme kroz vidljivost.

„Jedan influencer je počeo pričati o svom mentalnom zdravlju. Na samom kraju, ispostavilo se da je to reklama – nije bila označena. Nakon toga, izgubio sam želju da vjerujem ili gledam bilo šta od tog influensera u budućnosti.“ (BIH, FGD)

„Jedan influencer je počeo pričati o svom mentalnom zdravlju. Na samom kraju, ispostavilo se da je to reklama – nije bila označena. Nakon toga, izgubio sam želju da vjerujem ili gledam bilo šta od tog influensera u budućnosti.“

BIH, FGD

„Zbog načina na koji se sadržaj nameće – bilo algoritmima ili velikim brojem klikova – mladi ljudi postaju nenamjerni gledaoci“

ALB, KIII

Šta smo vidjeli u praksi

Epizode iz dnevnika pokazuju kako funkcije platforme oblikuju dnevnu izloženost i interpretaciju.

- U Bosni i Hercegovini jedan učesnik je opisao kako se sadržaj „stalno pojavljuje“ i smatrao je to ponavljanje razlogom za obraćanje pažnje, čak i bez temeljne provjere. Povezao je vjerovanje s idejom da je narativ prisutan „svugdje“ (SMD, BiH).
- U Srbiji dnevnički zapisi otkrivaju da komentari mogu uticati na način percipiranja objave: učesnici ponekad komentare smatraju brzim načinom tumačenja stvari („komentari to potvrđuju ili osporavaju“), a u drugim slučajevima se isključuju kada komentari postanu toksični (SMD, SRB).
- U Albaniji je jedan učesnik opisao oslanjanje na komentare kako bi protumačio ono što vidi: nakon što se pojavio TikTok video o „vanrednom događaju“ u njegovom gradu, rekao je da je vjerovao u to jer su „komentari to potvrdili“ (ljudi su tvrdili da su vidjeli uživo). Sljedeći korak bio je provjera komentara i naloga sa kojeg je objava potekla radi dobijanja više informacija (SMD, ALB).

Šta je bilo vidljivo u širem okruženju

Osnovno praćenje društvenih mreža (LSL) ukazuje na to da je vidljivost u velikoj mjeri pod uticajem dinamike ekosistema platforme. U Crnoj Gori nedjeljni dnevnik navodi da je TikTok bio „preplavljen“ ponavljajućim trendovima koje vode influenseri i formatima s visokim angažmanom, dok je X bio više fokusiran na aktuelne vijesti. Ovo pomaže u razjašnjavanju razloga zbog kojeg mladi često doživljavaju izloženost kao oblikovanu „normama“ specifičnim za platformu – šta se nagrađuje, podstiče i ponavlja – a ne kao konzistentni skup univerzalno dijeljenih naslova (LSL dnevnik, MNE).

LSL takođe naglašava važan metodološki izazov. Mladi često opisuju narative kao sveprisutne ili neizbježne, ali LSL može otkriti drugačiju sliku, bilo zato što neki narativi uglavnom kruže u privatnim ili poluprivatnim prostorima (aplikacije za razmjenu poruka, zatvorene grupe, prosljeđene objave), koje praćenje društvenih mreža (LSL) ne može pouzdano posmatrati, ili zato što su feed-ovi visokopersonalizovani (algoritamska preporuka varira zavisno od korisnika, lokacije, jezika i mreže). U stvarnosti, percipirana izloženost odražava subjektivni doživljaj pažljivo oblikovanog feed-a, dok vidljivost LSL-a bilježi javne, pretražive tragove. Sinteza bi trebalo da posmatra ovo kao komplementarno: dnevnicima pomažu da se objasni šta dopire do pojedinaca, a LSL nudi kontekst za šire javno okruženje.

Poređenje obrazaca i razlika među zemljama

Širom WB6 mladi ljudi dosljedno opisuju izloženost feed-ovima kao personalizovanu, ali šablonski osmišljenu: određene teme rastu i zaokupljaju pažnju prije nego što počnu da gube na značaju, često usklađene s političkim ciklusima, krizama ili vrlo emotivnim društvenim pitanjima. Karakteristike angažmana (lajkovi, dijeljenja, komentari) postaju dio načina na koji se donose zaključci o kredibilnosti, čak i kada učesnici priznaju da se ovim pokazateljima može manipulirati.

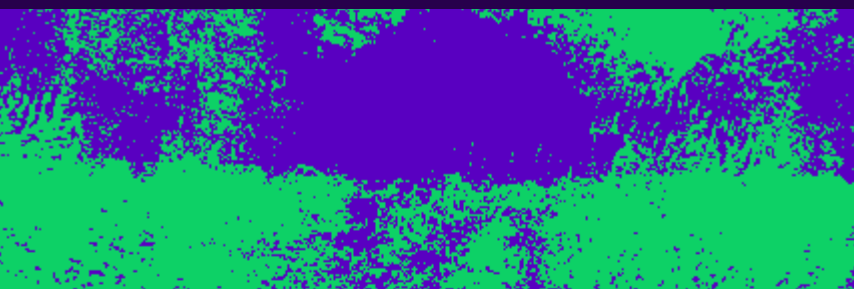
Ključni izazov je u tome što mladi ljudi istovremeno osjećaju samostalnost („mogu upravljati svojim feed-om“) i nemoć („stalno se vraća“). Drugi izazov je dvostruka uloga komentara: oni mogu djelovati kao kolektivna ispravka, ali mogu postati i kanal za uznemiravanje, polarizaciju i dalje širenje dezinformacija, gurajući neke korisnike u izbjegavanje i iscrpljenost (direktna veza s temom 5).

Zašto je ovo važno

Kada platforme oblikuju vidljivost, takođe određuju granice onoga što se smatra normalnim, hitnim i društveno prihvatljivim. To znači da intervencije ne mogu biti fokusirane isključivo na individualne vještine. Osim toga, moraju se baviti distribucijom i dizajnom: kako sistemi preporuka pojačavaju određene okvire: kako oglašavanje zamagljuje granicu između informacije i ubjeđivanja, kako kreatori de facto postaju interpretatori vijesti i kako organizacija komentara utiče na vjerovanje, sukobe i neangažovanost. Jačanje otpornosti stoga zahtijeva i (a) podršku usmjerenu na korisnike (razumijevanje algoritamske preporuke, upravljanje izloženošću, kritičko čitanje pokazatelja angažmana) i (b) vertikalna odgovornost viših nivoa sistema (jasnije označavanje, jače mjere integriteta i odgovornosti platforme za širenje i nanošenje štete).

6.4 Tema 4

Dijeljenje nije uvijek vjerovanje (humor i pripadnost naspram rizika amplifikacije)

Mladi ljudi često dijele sadržaj s namjerom da zabave, pokažu pripadnost ili da nasmiju, čak i kada ne vjeruju da je istinit, ali sam čin dijeljenja i dalje može pomoći u širenju obmanjujućih narativa.

Šta znači ova tema

Ova tema ističe uobičajenu nepovezanost između vjerovanja i ponašanja. Učesnici su opisali dijeljenje kao društvenu interakciju: slanje sadržaja prijateljima ili grupama može poslužiti za povezivanje, demonstriranje „ovo je moj humor“ ili indirektno komentarisanje politike. U tim trenucima cilj često nije uvjeravanje. Međutim, efekat platforme ostaje isti: sadržaj se pojačano širi, normalizuje i održava.

Tema uključuje dijeljenje mimova, sarkastične komentare, ironične ponovne objave i prosljeđivanje „jer je smiješno“ ili „jer odgovara našoj grupi“. Takođe uključuje slučajeve u kojima ljudi dodaju upozorenje („nijesam siguran da li je tačno“), ali i dalje prosljeđuju. Preklapa se s temama 1–3, ali je ovdje fokus na društvenoj funkciji dijeljenja i nenamjernih posljedicama po informaciono okruženje.

Kako funkcioniše

Podaci otkrivaju tri dinamike koje se ponavljaju.

Prvo, humor smanjuje barijeru kod dijeljenja. Ako je nešto zabavno, apsurdno ili „toliko loše da je zabavno“, veća je vjerovatnoća da će brzo biti podijeljeno. Drugo, dijeljenje se koristi za demonstraciju identiteta i osjećaja pripadnosti. Ljudi dijele kako bi pokazali ko su, s kim se slažu ili kojoj grupi pripadaju (krugovi prijatelja, lokalne zajednice, političke mikrogrupe). Treće, namjera ne poništava uticaj. Čak i kada korisnici dijele sadržaj kao šalu, on dopire do nove publike, koja ga možda neće protumačiti kao ironiju, a pokazatelji angažmana ga mogu dodatno pogurati.

Dokazi

Šta smo čuli (FGD/KII)

Tokom diskusija, učesnici su jasno opisali dijeljenje kao društveni čin koji nije uvijek povezan s vjerovanjem.

U Srbiji je jedan učesnik opisao dijeljenje tabloidnih priča kao internu šalu unutar svoje vršnjačke grupe: „*Kada vidim nešto od tih prorežimskih tabloida, poput ‘tajni plan ‘blokatora’ da unište državu’, samo se nasmijem i pošaljem to u svoj grupni chat blokatora, kao, ‘pogledajte šta smo sada smislili’*“ (SRB, FGD). Na Kosovu su učesnici pomenuli sličan obrazac: upitni sadržaj se i dalje može dijeliti „radi smijeha“, posebno kada je u skladu sa zajedničkim interesima ili lokalnim identitetom: „*S porodicom razmjenjujem samo vijesti za koje znam da su sigurne. Prijateljima ću, čak i ako nešto nije istina ili djeluje sumnjivo, možda ipak poslati kao šalu, zavisno od naših zajedničkih interesovanja*“ (KOS, FGD).

Sagovornik iz Crne Gore pojašnjava kako mehanizam funkcioniše: čak i prosljeđivanje šale pomaže u širenju dezinformacija: „*Ovakve vrste dezinformacija se prosljeđuju kao šala, radi smijeha, ali mislim da to i dalje doprinosi širenju sadržaja*“ (MNE, KII). Ovaj obrazac se pojavljuje i u razmišljanjima stručnjaka: humor može smanjiti emocionalni uticaj, a istovremeno omogućiti cirkulaciju lažnih ili obmanjujućih narativa. „*Misinformacije se često dijele kao šale, mimovi ili sarkastični komentari. Iako ovo može smanjiti emocionalni uticaj, takođe normalizuje lažne ili obmanjujuće narative i omogućava da oni i dalje cirkulišu, bez dovođenja u pitanje kakvi su*“ (ALB, KII).

„Kada vidim nešto od tih prorežimskih tabloida, poput ‘tajni plan ‘blokatora’ da unište državu’, samo se nasmijem i pošaljem to u svoj grupni chat blokatora, kao, ‘pogledajte šta smo sada smislili’“

SRB, FGD

„Ovakve vrste dezinformacija se prosljeđuju kao šala, radi smijeha, ali mislim da to i dalje doprinosi širenju sadržaja“

MNE, KII

Šta smo vidjeli u praksi

Epizode iz dnevnika pokazuju da je dijeljenje često motivisano zabavom i društvenim povezivanjem, a ne vjerovanjem.

- Učesnik iz Srbije navodi trend na TikToku koji mu se činio zabavnim i koji je odmah podijelio, pritom eksplicitno navodeći da nije povjerovao u navedenu tvrdnju. „Ne, svjestan sam da je to samo u cilju zabave“ (SMD, SRB).
- U jednom drugom zapisu u dnevniku, učesnik, takođe iz Srbije, koristio je mim koji mu se činio prepoznatljivim, ali je ipak ukazao na djelimično ili nesigurno vjerovanje, ilustrujući kako se „prihvatljiv“ humor može nalaziti u sivoj zoni – između zabave i implicitnog odobravanja.
- U Albaniji je jedan učesnik podijelio apsurdni snimak isključivo kao humorističan/mim sadržaj, a ne kao nešto što treba potvrditi ili odobriti: „Podijelio sam ga kao mim“ (SMD, ALB).
- Na Kosovu je jedan učesnik podijelio politički snimak kojem uopšte nije vjerovao, koristeći dijeljenje uglavnom za društvenu interakciju u porodičnom chat-u: „Podijelio sam ga u porodičnom grupnom chat-u s emotikonom“ (SMD, KOS).

Ovi primjeri ilustruju širi trend: čak i kada se radi o sadržaju kojem se ograničeno ili s nesigurnošću vjeruje, u njemu se i dalje može uživati, može se sačuvati ili proslijediti, čime se i kroz interpersonalno dijeljenje i algoritamske pokazatelje angažmana povećava vidljivost.

Šta je bilo vidljivo u širem okruženju

Osnovno praćenje društvenih mreža podržava ideju da su formati koji su izvorni za platforme (mimovi, kratki snimci, ironični komentari) vrlo vidljivi i podstiču angažman. Ovi formati često zamagljuju granice između informacija i zabave, što otežava interpretiranje „statusa istinitosti“ u trenutku izlaganja. To je posebno relevantno jer se humoristični sadržaj može naširoko dijeliti bez pokretanja ikakve verifikacije.

Poređenje obrazaca i razlika među zemljama

Širom WB6, dijeljenje sadržaja radi zabave se konzistentno dešava, ali na njega utiče kontekst. Tokom perioda veće važnosti (politička dešavanja, krize, aktuelizacija polarizujućih društvenih pitanja), humoristično ili sarkastično prosljeđivanje sadržaja može poslužiti kao način suočavanja ili komentarisanja bez direktne konfrontacije.

Ključni izazov je u tome što humor može poslužiti kao neformalni oblik otpora (ismijavanje propagande, kritikovanje elite), ali takođe može pojačati upravo one narative koji se ismijavaju. Drugi izazov je „kolaps publike“: namjera osobe koja dijeli sadržaj („moji prijatelji će razumjeti šalu“) često se ne proteže pouzdano izvan uže grupe, posebno nakon što se sadržaj ponovo objavi ili preporuči.

Zašto je ovo važno

Ako se dijeljenje posmatra samo „kao šala“, odgovornost za štetu može izgledati umanjena. Međutim, ukupni efekat je očigledan: svako dijeljenje proširuje doseg, pojačava pokazatelje angažmana i može učiniti da obmanjujuće naracije izgledaju poznato i normalno. Stoga intervencije moraju adresirati društvene motivacije, a ne samo nedostatak znanja. To uključuje pomaganje mladima da prepoznaju kada humor i dalje predstavlja rizik da dođe do amplifikacije, podsticanje jednostavnih „sigurnosnih“ akcija (kao što su dodavanje konteksta, dosljedno korišćenje upozorenja ili odustajanje od prosljeđivanja) i povećanje odgovornosti platforme za širenje obmanjujućeg sadržaja putem zabavnih formata.

6.5 Tema 5

Previše informacija dovodi do pojačane emotivnosti (preopterećenje, isključivanje)

Okruženja s velikim obimom i visokim intenzitetom informacija često izazivaju emocije poput zbunjenosti, anksioznosti, razdražljivosti i iscrpljenosti, što uzrokuje da se mnogi mladi ljudi isključe, izbjegavaju vijesti ili postaju prekomjerno oprezni, na načine koje je teško dugoročno održati.

Šta znači ova tema

Ova tema opisuje stvarno iskustvo preopterećenja informacijama. Učesnici su govorili o trenucima kada izloženost prestaje biti informativna i postaje iscrpljujuća: previše je sadržaja, previše kontradiktornih tvrdnji i previše „buke“ s kojom se treba nositi. Za neke, to dovodi do povlačenja („ignorišem to“). Za druge, to rezultira stanjem stalnog „skeniranja“ („Moram biti oprezan sve vrijeme“). Obje reakcije imaju za cilj samozaštitu, ali takođe imaju i cijenu: neangažovanost može smanjiti svijest o važnim pitanjima, dok prekomjerna opreznost može biti mentalno iscrpljujuća.

Tema pokriva emocionalne reakcije na političku polarizaciju, krize i tekuće društvene sukobe, kao i karakteristike specifične za platforme koje povećavaju izloženost (beskrajno „skrolovanje“, automatsko pokretanje sadržaja, push obavještenja i neprijateljstvo u komentarima).

Kako funkcioniše

Izdvajaju se tri ključne dinamike. Prvo, kognitivno preopterećenje: kada feed-ovi postanu zasićeni, postaje teže razlikovati znak od buke. Sukobljeni narativi mogu se činiti nemogućim za rješavanje. Drugo, emocionalna zaraza: ljutnja, strah i ogorčenje su zarazni, a dizajn platforme nagrađuje sadržaj koji izaziva snažne emocionalne reakcije. Odjeljci za komentare i formati vođeni konfliktom mogu eskalirati u stres. Treće, strategije suočavanja: mladi ljudi usvajaju zaštitne rutine kao što su isključivanje zvuka, prestanak praćenja, ograničavanje vremena provedenog na vijestima, ignorisanje vijesti ili oslanjanje na mali skup „sigurnih“ izvora. Ovo su praktični odgovori, ali oni takođe mogu ograničiti izloženost i vremenom smanjiti građanski angažman.

Dokazi

Šta smo čuli (FGD/KII)

U svim zemljama učesnici su opisali zbunjenost i iscrpljenost zbog stalne izloženosti informacijama i njihovog osporavanja. U Bosni i Hercegovini jedan učesnik je jasno prenio emocionalni teret neizvjesnosti: „Sve je zbunjujuće. Više ne znam kome da vjerujem. To me iscrpljuje“ (BIH, FGD). U Sjevernoj Makedoniji mladi su opisali eroziju povjerenja kao emocionalno iscrpljujuću, pri čemu neizvjesnost postaje stalan, a ne povremeni problem: „Umoriš se od toga. U jednom trenutku jednostavno prestaneš pokušavati shvatiti šta je istina“ (NM, FGD). U Crnoj Gori, učesnici su izbjegavanje opisali kao strategiju suočavanja, posebno tokom politički nabijenih trenutaka: „Kad ponovo krene s politikom, jednostavno isključim. Previše je i osjećaš se loše nakon skrolovanja“ (MNE, FGD).

Stručnjaci su takođe opisali preopterećenost kao pokretač povlačenja i ranjivosti. Kada se pojavi umor, ljudi su skloniji da prihvate jednostavne narative ili se oslone na prečice. „To se dešava zato što su mladi ljudi, generalno govoreći, preopterećeni. Jer ako ću konzumirati, ne znam, tonu informacija u jednom danu, zaista ne mogu pronaći ni vremena ni energije da upoređujem i dvaput provjeravam sve što tamo vidim“ (ALB, KII).

„To se dešava zato što su mladi ljudi, generalno govoreći, preopterećeni. Jer ako ću konzumirati, ne znam, tonu informacija u jednom danu, zaista ne mogu pronaći ni vremena ni energije da upoređujem i dvaput provjeravam sve što tamo vidim“

ALB, KII

Šta smo vidjeli u praksi

Dnevnički zapisi pokazuju da preopterećenost nije samo teorijska; ona se ogleda u svakodnevnim navikama izlaganja informacijama i emocionalnim reakcijama.

- U Srbiji je jedan učesnik izričito povezao ton feed-a s negativnim raspoloženjem i opisao povlačenje kao oblik samozaštite: „Stalno se pojavljuje i uvijek je negativno“ (SMD, SRB; ponovljena izloženost → izbjegavanje).
- Učesnik iz Bosne i Hercegovine opisao je kako je bio uvučen u sukob vođen komentarima, a zatim žalio zbog utrošenog vremena i emocionalne energije, napominjući da su komentari uzrokovali emocionalnu iscrpljenost i pogoršali iskustvo umjesto da pruže uvid (SMD, BiH; komentari → emocionalna iscrpljenost).
- U Crnoj Gori dnevnički zapis ilustruje kako sama neizvjesnost može postati iscrpljujuća: učesnik je primijetio djelimično vjerovanje, izrazio nelagodu, a zatim izbjegao daljnji angažman umjesto da pokuša sprovesti potpunu provjeru (SMD, MNE; djelimično vjerovanje → povlačenje).
- Učesnik sa Kosova je podijelio iskustvo o „skrolovanju“ kroz stranicu reality showa i eksplicitno napomenuo preskakanje velikih količina sadržaja („...ponekad sam bio šokiran i preskakao sam mnogo videa“), što ukazuje na to kako izloženost velikom obimu sadržaja može dovesti do brzog odustajanja, a ne do veće pažnje (SMD, KOS).
- U Sjevernoj Makedoniji jedan učesnik je naišao na uznemirujući snimak vezan za slučaj Epstein (Epstein) i snimio trenutnu emocionalnu reakciju („zbunjen i zabrinut“), bez prelaska na potpuni proces provjere – što ilustruje kako sama neizvjesnost može postati emocionalno iscrpljujuća i gurnuti korisnike ka povlačenju umjesto ka provjeri (SMD, NM).

Šta je bilo vidljivo u širem okruženju

LSL naglašava da sadržaj s visokim angažmanom često izaziva snažne emocije: polarizujućih politički video-zapisi, narativi vezani za krizu i emocionalno nabijeni komentari istaknuti su na platformama gdje se nagrađuju viralnost i reakcije. LSL-ove terenske bilješke takođe ističu da se tokom perioda visokog značaja intenzitet pojačava: sadržaj postaje zasićeniji, narativi se ponavljaju, a emocionalna „temperatura“ odjeljaka s komentarima raste, što je u skladu s opisima učesnika o osjećaju preopterećenosti.

LSL takođe pomaže u objašnjenju zašto mladi ljudi mogu smatrati sadržaj neizbježnim. Algoritamske preporuke i ponavljanje mogu izazvati osjećaj stalne izloženosti, čak i kada korisnik aktivno ne traži informacije, što povećava umor i smanjuje vjerovatnoću da dođe do svjesne verifikacije.

Poređenje obrazaca i razlika među zemljama

Širom WB6, preopterećenost se javlja i kao psihološki i kao informativni problem: višak poruka, kontradiktorne istine i nejasnoća u vezi s tim čemu se može vjerovati. Mnogi mladi ljudi opisuju izbjegavanje („ignorišem to“, „utišavam to“) kao najpraktičniju metodu suočavanja.

Ključni izazov je u tome što povlačenje može kratkoročno smanjiti štetu, ali takođe može umanjiti informisano učešće i omogućiti da se narativi šire bez izazova. Prevelika svjesnost predstavlja suprotan rizik: konstantno skeniranje može povećati anksioznost i cinizam, te potencijalno dodatno narušiti povjerenje u institucije i medije.

Zašto je ovo važno

Preopterećenost nije samo lično iskustvo; to je i strukturni aspekt informacionog okruženja. Ako su mladi ljudi emocionalno iscrpljeni, manje su sposobni da održe pažnju i ulože trud potreban za provjeru, pa je vjerovatnije da će se oslanjati na heuristike ili se potpuno isključiti. Stoga bi intervencije trebalo da imaju za cilj smanjenje informacionog i emocionalnog opterećenja: omogućiti pristup jasnim, pouzdanim objašnjenjima, u formatima koji su prilagođeni platformi; podržati mentalne „izlaske iz okvira“ (zdrave rutine izloženosti, digitalno blagostanje); i riješiti probleme s karakteristikama platforme koje dovode do eskalacije sukoba i ponavljanja. U praksi, izgradnja otpornosti uključuje olakšavanje prihvatanja pouzdanih informacija i podučavanje ljudi kako da ih provjere.

6.6 Tema 6

Rješavanje uzroka problema vertikalno (praznine u politikama, sprovođenje, medijski standardi, odgovornost platformi)

Mladi često identifikuju problem „vertikalno“: smatraju da su mis/dezinformacije uzrokovane slabim sprovođenjem (regulativa), niskom odgovornošću i lošim standardima medija i platformi, te žele da se odgovornost dijeli izvan okvira pojedinačnih korisnika.

Šta znači ova tema

Ova tema ističe promjenu u raspodjeli odgovornosti. Dok učesnici priznaju individualne izbore (poput toga šta pratiti i šta dijeliti), mnogi tvrde da teret ne može biti isključivo na mladim ljudima, koji se snalaze u previše opterećujućem informacionom okruženju. Umjesto toga, oni ukazuju na strukturne faktore: novinarstvo lošeg kvaliteta, netransparentno vlasništvo, podsticaje za tzv. klikbejtove, politički uticaj, slabu regulaciju ili sprovođenje zakona i sisteme platformi koji pojačavaju prisutnost štetnog sadržaja dok istovremeno nude ograničenu transparentnost.

Ova tema ističe potrebu za unapređenjem profesionalnih standarda u medijima, jasnijim definisanjem odgovornosti za online medije, jačanjem institucionalne odgovornosti i većom odgovornošću platformi za širenje, reklamiranje i dinamiku štetnog sadržaja.

Kako funkcioniše

Kroz cijeli skup podataka ponavljaju se tri mehanizma.

Prvo, niska odgovornost podstiče popustljivo okruženje. Kada se mediji suočavaju s malo posljedica za misinformisanje, senzacionalizam ili neetičke prakse, sadržaj lošeg kvaliteta postaje normalizovan. Drugo, institucionalno povjerenje je dio informacionog okruženja. Kada mladi ljudi doživljavaju institucije kao odsutne, politizovane ili neefikasne, veća je vjerovatnoća da će sistem smatrati fundamentalno nepouzdanim i da će se povući ili zavisiti od neformalnih mreža. Treće, dizajn platforme i poslovni modeli utiču na izloženost. Učesnici su često opisivali platforme kao one koje ostvaruju profit od pažnje i sukoba, s algoritmima i reklamnim sistemima koji daju prioritet angažmanu nad tačnošću.

Dokazi

Šta smo čuli (FGD/KII)

Mladi ljudi su jasno izrazili zabrinutost zbog nedostatka odgovornosti, posebno u vezi s online portalima i osjećajem da „svako može objaviti šta hoće“.

U Bosni i Hercegovini učesnici su problem pripisali nedostatku odgovornosti i sprovođenja (zakona): „*Nema odgovornosti. Portali rade šta god žele. Država ne čini dovoljno*“ (BIH, FGD). U Srbiji su učesnici opisali medijske prakse lošeg kvaliteta kao uobičajene i teške za osporavanje: „*Objavljuju sve što će dobiti klikove, a niko nije odgovoran za to. Čak i ako se dokaže da je pogrešno, ostaje online*“ (SRB, FGD).

Učesnici su takođe povezali slab institucionalni kredibilitet sa širom ranjivošću: ako se institucijama ne vjeruje ili ako one ne komuniciraju jasno, dezinformacije lakše pronalaze put. „*Kada institucije ne komuniciraju kako treba, ljudi popunjavaju prazninu onim što pronađu na internetu*“ (NM, FGD). Regionalna fokus grupa naglasila je potrebu za jačom, funkcionalnom regulacijom i sprovođenjem, a jedan učesnik je posebno ukazao na potrebu za efikasnim regulatorom medija: „*Jedini put naprijed koji vidim je kroz REM – funkcionalno regulatorno tijelo koje bi u potpunosti spriječilo plasiranje senzacionalističkih vijesti ili barem regulisalo stvari tako da se ovaj nivo govora mržnje i nasilja u medijima zaustavi*“ (REG, FGD).

„Jedini put naprijed koji vidim je kroz REM – funkcionalno regulatorno tijelo koje bi u potpunosti spriječilo plasiranje senzacionalističkih vijesti ili barem regulisalo stvari tako da se ovaj nivo govora mržnje i nasilja u medijima zaustavi“

REG, FGD

„Godine političke polarizacije, korupcijskih skandala i nedosljedne odgovornosti učinile su mnoge ljude skeptičnim prema zvaničnim informacijama. Kada je povjerenje u institucije i tradicionalne medije nisko, alternativni narativi – čak i nepouzdana – pronalaze plodno tlo“

ALB, KII

Ključni sagovornici su ponovili i kontekstualizovali ove zabrinutosti. Opisali su kako politička polarizacija, slabi mehanizmi odgovornosti i ekonomski pritisci mogu stvoriti plodno tlo za nepouzdanu narativu. „*Godine političke polarizacije, korupcijskih skandala i nedosljedne odgovornosti učinile su mnoge ljude skeptičnim prema zvaničnim informacijama. Kada je povjerenje u institucije i tradicionalne medije nisko, alternativni narativi – čak i nepouzdati – pronalaze plodno tlo*“ (ALB, KII).

Šta smo vidjeli u praksi

Epizode iz dnevnika slijede isti strukturni obrazac. Učesnici često ne reaguju na objave isključivo vjerovanjem ili nevjericom, već i izražavaju frustraciju zbog šireg sistema: ko smije objavljivati, ko ima benefite i ko snosi odgovornost.

- U Srbiji je jedan učesnik reagovao na polarizujući video, napominjući da platforma podstiče provokativan sadržaj i izaziva uznemirenost, umjesto da se takav sadržaj posmatra kao izolovan incident. Njegovo naknadno ponašanje nije uključivalo provjeru, već emocionalno povlačenje, što ukazuje na uočeni nedostatak stvarne mogućnosti za djelovanje (SMD, SRB; podsticaj platforme → frustracija).
- U Bosni i Hercegovini zapis u dnevniku je povezao nepovjerenje s praksama medija: učesnik je opisao ignorisanje sadržaja određenih portala jer se smatraju senzacionalističkim ili politički motivisanim, tretirajući reputaciju medija kao zaštitnu mjeru, umjesto da provjerava svaku tvrdnju pojedinačno (SMD, BiH; znak za kvalitet medija → izbjegavanje).
- U Crnoj Gori je jedan učesnik izrazio zabrinutost zbog isječaka sličnih vijestima i nedostatka jasnog izvora, prikazujući to kao dio šireg pitanja odgovornosti i transparentnosti platforme, a ne kao jednu obmanjujuću objavu (SMD, MNE; nedostatak izvora → kritika sistema).

Šta je bilo vidljivo u širem okruženju

LSL ističe vidljivost strukturnih pokretača: klasteri političkog sadržaja, senzacionalne priče i komentari vođeni influencerima dijele se u formatima optimizovanim za angažman. Terenski zapisi takođe pokazuju da se sadržaj razlikuje na različitim platformama (na primjer, trendovi na TikToku u odnosu na X diskurs vijesti), što utiče na to gdje su usmjerena očekivanja odgovornosti. Pozivi učesnika na „vertikalnim“ ispravke odražavaju vidljivost ponavljajućih polarizujućih narativa i lakoću s kojom se sadržaj može reprodukovati, ponovo objavljivati i rekontekstualizovati na različitim nalogima.

Poređenje obrazaca i razlika među zemljama

Širom WB6 mladi ljudi konstantno definišu problem kao sistemski: problemi s kvalitetom i odgovornošću u medijima i institucijama, u kombinaciji s efektima amplifikacije platformi. Takođe postoji snažno očekivanje da škole, regulatorna tijela i platforme imaju jasnije uloge.

Ključni izazov je da se stroža regulacija može smatrati i neophodnom i rizičnom. Neki učesnici žele jasnija pravila i njihovo sprovođenje, dok su drugi zabrinuti zbog politizacije, cenzure ili selektivne primjene. Drugi izazov je izvodljivost: mladi ljudi pozivaju na odgovornost platformi, ali često nijesu svjesni koji realni mehanizmi postoje, što može dovesti do cinizma i rezignacije.

Zašto je ovo važno

Tretiranje mis/dezinformacija isključivo kao problema individualnih vještina („mladi bi trebalo više da provjeravaju“) dovodi do toga da intervencije zanemare ključne pokretače koje su mladi identifikovali: podsticaje, odgovornost i povjerenje. Pобоljšanja u „vertikalnom toku“, kao što su jasniji medijski standardi, transparentnost u pogledu vlasništva i finansiranja, sprovodiva pravila za online medije i odgovornosti platformi za širenje i reklamiranje, mogu smanjiti teret koji je na pojedincima. Međutim, ove mjere moraju uključivati zaštitne mehanizme: transparentnost, nezavisnost i proporcionalnost, kako bi se spriječilo rastuće političko nepovjerenje. U praksi, otpornost je najjača kada su individualne vještine podržane sistemima koji olakšavaju pronalaženje i prepoznavanje pouzdanih informacija i povjerenje u njih.

6.7 Tema 7

Medijska pismenost kao infrastruktura (međugeneracijska sposobnost)

Mladi ljudi doživljavaju medijsku i informacionu pismenost kao međugeneracijsku „infrastrukturu“: ona se razvija tokom vremena kroz škole, porodice i zajednice, te zahtijeva podršku i za odrasle i za mlade.

Šta ova tema znači

Ova tema medijsku pismenost predstavlja manje kao jednokratnu obuku, a više kao zajedničku vještinu, koja se razvija tokom cijelog života. Učesnici su često opisivali učenje o kredibilitetu i online sigurnosti kroz kombinaciju školskih lekcija, porodičnog vođenja i vršnjačkih rutina. Takođe su spomenuli da se odrasli nerijetko bore s istim informacionim okruženjem – ponekad s manje digitalnih vještina, ali s većim samopouzdanjem – što stvara rizike za međugeneracijsko nerazumijevanje i širenje misinformacija.

Tema obuhvata pozive na jačanje medijske pismenosti u školama, pružanje praktične podrške nastavnicima umjesto prebacivanja odgovornosti, te da se aktivnosti i podrška prošire i na roditelje i staratelje.. Takođe obuhvata ideju da mladi ljudi mogu biti efikasni prenosioci poruka, posebno tamo gdje je povjerenje u institucije slabo.

Kako funkcioniše

Tri obrasca se ponavljaju u svim podacima.

Prvo, vještine se usvajaju kroz društvene interakcije. Mladi ljudi razvijaju rutine kroz posmatranje i zajedničku praksu: šta njihovi roditelji prenose, šta njihovi prijatelji smatraju smiješnim i koji izvori se smatraju sigurnim. Drugo, nastavnicima i roditeljima je potrebna podrška. Učesnici su često opisivali obrazovanje kao idealno okruženje za razvoj vještina, ali su takođe priznali i ograničenja: nastavnici su opterećeni, nastavni planovi i programi su pretrpani sadržajem, a digitalne navike odraslih mogu oslabiti poruke koje dolaze od škole. Treće, metode vršnjačke saradnje mogu dosegnuti širu publiku. U okruženjima gdje je povjerenje u institucije nisko, komunikacija koju predvode mladi i objašnjenja koja daju kreatori mogu biti uvjerljiviji od zvaničnih kampanja.

„Nije dovoljno reći ‘ne vjerujte svemu’“. „Potrebni su nam konkretni načini da provjerimo i razumijemo zašto je nešto obmanjujuće“

KOS, FGD

„Integrisanje medijske i digitalne pismenosti u školske nastavne planove i programe – od osnovnog do srednjeg obrazovanja – omogućilo bi učenicima da razviju kritičko razmišljanje, vještine provjere činjenica i bolje razumijevanje izvora informacija. Ovi moduli treba da budu redovno ažurirani i praćeni kontinuiranom obukom nastavnika“

ALB, KII

Dokazi

Šta smo čuli (FGD/KII)

U svim zemljama mladi ljudi su često tvrdili da obrazovanje o medijskoj pismenosti treba da počinje ranije i da ne bi trebalo da bude ograničeno samo na „jednu lekciju“ ili da bude opcija. Takođe su naglasili važnost uključivanja odraslih.

U Bosni i Hercegovini jedan učesnik je to opisao kao odgovornost škole, ali s naglaskom na pripremu ljudi za upravljanje stvarnim online okruženjima: „*Ovo bi trebalo učiti u školi. Roditeljima i nastavnicima je takođe potrebna podrška*“ (BIH, FGD). U Sjevernoj Makedoniji učesnici su objasnili kako praznine u razumijevanju odraslih stvaraju dodatni pritisak na mlade ljude da se bore protiv misinformacija unutar porodičnog okruženja: „*Ponekad sam ja taj koji objašnjava roditeljima zašto nešto nije istina, jer oni to jednostavno proslijede*“ (NM, FGD). Na Kosovu su mladi naglasili da u obrazovanju treba dati prioritet praktičnim vještinama, odnosno načinima da se prepoznaju znakovi, provjere informacije i izbjegne šteta, a ne apstraktnim upozorenjima: „*Nije dovoljno reći ‘ne vjerujte svemu’*“. „*Potrebni su nam konkretni načini da provjerimo i razumijemo zašto je nešto obmanjujuće*“ (KOS, FGD). Takođe su istakli da se znakovi povjerenja i kredibiliteta uče kroz društvene interakcije i često zavise od poznatih autoriteta, čak i kada mladi ljudi i dalje primjenjuju brzu „provjeru“: „*Jer ako, na primjer, profesor s mog fakulteta to podijeli, imaću određeni nivo povjerenja da je to manje-više tačno, jer vjerujem toj osobi – ali naravno da ću ipak provjeriti*“ (REG, FGD).

Ključni sagovornici podržali su ovo mišljenje i naglasili da izgradnja kapaciteta mora biti kontinuirana i redovno ažurirana, jer se platforme, formati i tehnike manipulacije brzo razvijaju. „*Integrisanje medijske i digitalne pismenosti u školske nastavne planove i programe – od osnovnog do srednjeg obrazovanja – omogućilo bi učenicima da razviju kritičko razmišljanje, vještine provjere činjenica i bolje razumijevanje izvora informacija. Ovi moduli treba da budu redovno ažurirani i praćeni kontinuiranom obukom nastavnika*“ (ALB, KII).

Šta smo vidjeli u praksi

Epizode iz dnevnika otkrivaju da učenje i interpretacija često nastaju kroz društvene veze. Učesnici su ponekad koristili članove porodice ili prijatelje kao mjerilo za određivanje da li nečemu treba vjerovati, a sadržaje su, po njihovom kazivanju, dijelili kako bi „testirali“ reakcije ili potražili drugo mišljenje.

- U Srbiji je učesnik podijelio objavu s prijateljima kako bi se o njoj diskutovalo, koristeći grupni chat kao prostor za interpretaciju, a ne kao prostor za konačnu odluku. Ponašanje ilustruje kako mreže vršnjaka funkcionišu kao neformalna okruženja za učenje, čak i kada je verifikacija nepotpuna (SMD, SRB; ‘pošalji grupi’ pronalaženje smisla).
- U Bosni i Hercegovini učesnik je opisao oslanjanje na prepoznatljive „zvanične“ izvore i objasnio da je ova navika oblikovana prethodnim smjernicama i rutinom. Ovo pokazuje kako se navike povjerenja mogu s vremenom ukorijeniti, funkcionišući kao svakodnevna infrastruktura, a ne kao svjesni izbor svaki put (SMD, BiH; znak „zvanični izvor“ uobičajeno povjerenje).
- Na Kosovu je učesnik koristio porodičnu diskusiju kao povod za tumačenje sadržaja („Moji roditelji su o tome raspravljali u dnevnoj sobi, pa sam potražio da vidim cijeli govor“), a zatim je podijelio snimak u porodičnom grupnom chat-u (SMD, KOS).
- U Albaniji je jedan učesnik podijelio sadržaj isključivo kako bi o njemu diskutovao s drugima i procesuirao njihovu reakciju: „Podijelio sam ga kako bih o tome razgovarao s drugima i izrazio svoju ljutnju zbog tog čina“ (SMD, ALB).
- U Sjevernoj Makedoniji jedan učesnik je podijelio reel s prijateljima kao društveni „relej“ interpretacije/pažnje („Sviđalo mi se i podijelio sam ga s prijateljima“), što pokazuje kako mreže vršnjaka djeluju kao jednostavan kanal za ono što se primijeti i prosljedi (SMD, MKD).

Šta je bilo vidljivo u širem okruženju

LSL podržava važnost obrazovnih formata prilagođenih platformama. Objašnjenja, kratki video-snimci i komentari vođeni od strane kreatora istaknuti su u prostorima usmjerenim na mlade, što sugerise da poruke o medijskoj pismenosti moraju doprijeti do publike tamo gdje se ona nalazi, putem kratkih, praktičnih i djeljivih formata. Terenske bilješke LSL-a takođe pokazuju da neki od najuticajnijih sadržaja uopšte nijesu predstavljeni kao vijesti, što pojačava potrebu za međukurikularnim pristupima zasnovanim na vještinama, a ne izolovanim medijskim lekcijama.

Poređenje obrazaca i razlika među zemljama

Širom WB6 postoji snažno zajedničko uvjerenje da medijsku pismenost u školama treba ranije uvesti i unaprijediti. Takođe postoji dosljedno priznanje da roditeljima i nastavnicima treba podrška, zato što odrasli mogu nenamjerno širiti misinformacije, ali i zato što mladi ljudi ne mogu sami podnijeti taj teret.

Ključni izazov je implementacija. Učesnici žele da škole preuzmu odgovarajuće mjere, ali takođe prepoznaju kako su nastavnici preopterećeni, resursi neravnomjerni, te kako postoji rizik da medijska pismenost postane formalni zadatak umjesto praktična vještina. Drugi izazov je povjerenje: u kontekstima gdje je povjerenje u institucije slabo, formalne poruke mogu biti ignorisane, što povećava važnost pristupa vođenih od strane vršnjaka i kreatora, a koji se mogu širiti putem pouzdanih mreža.

Zašto je ovo važno

Ako se medijska pismenost smatra infrastrukturom, ona zahtijeva održiva ulaganja, a ne jednokratne kampanje. To uključuje podršku nastavnicima kroz kontinuirani profesionalni razvoj i alate za primjenu u učionici; integraciju kritičkog razmišljanja i sajber higijene u sve predmete; te podršku roditeljima i starateljima na načine koji izbjegavaju prebacivanje odgovornosti, a fokusiraju se na praktične rutine. Takođe podrazumijeva kreiranje poruka usmjerenih na mlade kroz saradnju i vršnjačku razmjenu, uz korišćenje formata koji istinski angažuju mlade ljude. U suštini, podsticanje otpornosti zahtijeva razvoj vještina kod svih generacija, osiguravajući da mladi ljudi ne budu prepušteni sami sebi pri snalaženju u složenom, stalno promjenjivom informacionom okruženju.

Nalazi: Dvije sporedne teme

Dvije sporedne teme u okviru ovog poglavlja pojavile su se kroz skup podataka, sa manjom konzistencijom u odnosu na glavne teme. Uključene su jer pomažu da se objasni kako mladi ljudi razumiju neizvjesnost i zašto se neke dinamike informacija čine posebno teškim za rješavanje. U oba slučaja teme ističu nastale rizike i područja koja treba pratiti: kako narativni okviri utiču na to šta se smatra činjenicom i kako novi oblici sintetičkog ili konstruisanog sadržaja mogu oslabiti uobičajene pokazatelje autentičnosti.

7

Nalazi: Dvije sporedne teme

7.1 Sporedna tema 1:

Nema čistih činjenica – samo narativi iz kojih se može birati

Mnogi mladi ljudi informacije doživljavaju manje kao činjenice nasuprot laži, a više kao kompetitivne narative, pri čemu je izazov odabrati kojem okviru vjerovati, a ne provjeravati pojedinačne tvrdnje.

Kratka definicija (opseg i granice)

Ova tema ističe prelazak sa binarnog razmišljanja („tačno/netačno“) na interpretativno razmišljanje („koja priča ima smisla?, kome koristi?, koji je kontekst?“). Učesnici su često izjavljivali da „svako ima agendu“ i da se isti događaj može predstaviti kroz više naizgled legitimnih perspektiva. Tema je posebno očigledna u politički obojenim i identitetskim pitanjima, te u polarizujućim društvenim debatama.

Ovo se razlikuje od relativizma („ništa nije istina“). Umjesto toga, ilustruje praktično iskustvo: u spornim okruženjima mladi ljudi često se susreću s više verzija stvarnosti, pri čemu kredibilitet zavisi od izbora narativa, a ne samo od provjere činjenica.

Istaknuti dokazi

Istaknuti citati (FGD/KII)

Učesnici su opisali kako se suočavaju s različitim tumačenjima i kako im je teško da identifikuju pouzdanu referentnu tačku.

„Iskreno, ne vjerujem u objektivne informacije. Ne mislim da možemo pristupiti isključivo činjeničnim podacima. Vjerujem da je sve narativ, i to je u redu – pitanje je koga čitamo i čiju interpretaciju onoga što se dogodilo prihvatamo, jer na kraju imamo samo interpretacije“ (REG, FGD). Ključni sagovornik je takođe objasnio kako nisko povjerenje i polarizacija podstiču uslove u kojima alternativni narativi dobijaju na značaju. *„U Bosni i Hercegovini je uvijek riječ o političkom narativu – sve je povezano s politikom. Vremenom ljudi počinju osjećati da su ‘svi isti’ i da ‘svi lažu’, i to otežava bilo kakvu promjenu“* (BiH, KII).

„Iskreno, ne vjerujem u objektivne informacije. Ne mislim da možemo pristupiti isključivo činjeničnim podacima. Vjerujem da je sve narativ, i to je u redu – pitanje je koga čitamo i čiju interpretaciju onoga što se dogodilo prihvatamo, jer na kraju imamo samo interpretacije“

REG, FGD

Ključni nalazi dnevnika

Zapisi u dnevnicima ovo označavaju kao „djelimično uvjerenje“ i oklijevanje, a ne jasno prihvatanje ili odbacivanje. Učesnici su ponekad zapisivali da ne vjeruju objavi „100 posto“ ili da ne mogu reći šta je istina, što je često pratilo povlačenje ili oslanjanje na društvene pokazatelje.

- U Srbiji je, na primjer, jedan učesnik označio vjerovanje kao djelimično i opisao objavu kao prepoznatljivu, ali ne i u potpunosti pouzdanu, što ilustruje kako interpretacija može biti između procjene istine i usklađenosti s identitetom (SMD, SRB; djelimično/nesigurno uvjerenje).
- Na Kosovu je jedan učesnik označio vjerovanje kao djelimično jer je video djelovao „uglavnom tačno, ali prikazan iz jedne perspektive“, što odražava oklijevanje, a ne prihvatanje/odbacivanje (SMD, KOS).
- U Sjevernoj Makedoniji jedan učesnik je zabilježio da je „djelimično“ povjerovao objavi vijesti, ali i da je primijetio kako „nedostaju podaci“; zatim je koristio komentare kao brzi pokazatelj u tumačenje smisla i odlučio da je ne podijeli (SMD, MKD).

Napomena o širem okruženju

LSL podržava postojanje polarizovanih okvira i ponavljajućih narativnih klastera o političkim i društvenim pitanjima. Čak i kada je teško verifikovati pojedinačne tvrdnje na osnovu javno dostupnih tragova, dosljednost prikaza i ponavljanje kroz različite naloge može stvoriti osjećaj da je „sve narativ“, čime se pojačava interpretativni zamor.

Tamo gde je najvažnije (zemlje/konteksti)

Ova tema je najočitija tamo gdje su deficiti povjerenja i polarizacija značajni, posebno u temama vezanim za identitet, geopolitiku ili politiku visokog značaja. Takođe se javlja u prostorima gdje mladi ljudi zavise od influensera i formata komentara koji miješaju informacije s mišljenjem, čineći narativni okvir istaknutijim od niza dokaza.

Šta pratiti (u praksi)

Ovo su pokazatelji koji se mogu uočiti kroz uobičajeni rad usmjeren prema mladima i praćenje medija, bez sprovođenja nove studije.

1. Omladinske organizacije, škole i praktičari mogu obratiti pažnju na promjene u jeziku tokom radionica, savjetovanja, vršnjačkih sesija i diskusija u učionici: da li „sve ima agendu“ zvuči kao kritičko razmišljanje ili kao odustajanje („nema smisla provjeravati“).
2. Medijski partneri, provjeravači činjenica i digitalni timovi mogu pratiti koje priče dominiraju tokom trenutaka velike važnosti skeniranjem trendova na platformama i odjeljaka za komentare, te bilježenjem kada se isti okviri putem snimaka ekrana/prosljeđivanjem počinju pojavljivati na privatnim kanalima koje dijele mladi (uz pristanak i zaštitu privatnosti).

Nalazi: Dvije sporedne teme

7.2 Sporedna tema 2

Autentičnost AI sadržaja (rastuća konfuzija + pokazatelji)

Vještački kreiran i konstruisani sadržaj povećava neizvjesnost oko toga šta je stvarno, slabi uobičajene znakove autentičnosti i čini odluke o povjerenju više zavisnim od identiteta izvora i pokazatelja platforme.

Kratka definicija (opseg i granice)

Ova tema ističe pojavljivanje zbunjenosti oko medija koji su generisani ili uređivani pomoću AI, uključujući sumnje u autentičnost slika, video-snimaka i glasova. Takođe se bavi opadanjem povjerenja u princip „ako vidim, vjerujem“, posebno u kratkim, lako djeljivim formatima, gdje su kontekst i izvor često nejasni.

Tema se označava kao sporedna jer eksplicitne reference na AI nijesu bile ravnomjerno prisutne u svim zemljama i metodama. Međutim, tamo gdje se pojavila, ukazivala je na visok potencijalni rizik, jer potkopava osnovne pokazatelje na koje se mladi ljudi oslanjaju prilikom brze procjene informacija.

Istaknuti dokazi

Istaknuti citati (FGD/KII)

Učesnici i sagovornici izrazili su rastuću zabrinutost da je sve teže razaznati šta je na internetu stvarno. „*Iskreno, pomalo je alarmantno koliko je u posljednje vrijeme čak i meni sve teže i teže prepoznati AI sadržaj. Ponekad — posebno kada su u pitanju videi — pomalo je zastrašujuće koliko je to daleko stiglo i koliko se brzo razvija... Ne mogu napraviti razliku da li je lažno ili ne*” (BiH, FGD).

Ova neizvjesnost se može brzo pretvoriti u prekomjernu opreznost i sumnju, čak i među onima koji aktivno ne traže vijesti: „Uopšte ne koristim društvene mreže da bih se informisao, ali vijesti mi stalno iskaču... I vjerovatno zbog porasta vještačke inteligencije, osjećam se kao da postajem paranoičan, jer koju god vijest vidim, odmah posumnjam u nju... Ne mogu 100% vjerovati da je istinita; moram ići na neki institucionalni portal...“ (REG, FGD). Ključni sagovornik je istakao da vještački kreirani sadržaj može povećati manipulaciju, olakšavajući stvaranje lažnog predstavljanja i rezultata koji izgledaju zvanično: „Na primjer, nije nikome od nas lako da sa sigurnošću prepoznamo šta je stvarno, a šta nije kada se suočimo s deepfakeom... Dakle, teško je za sve, ali oni koji nemaju potrebno znanje i pismenost ili pristup takvoj podršci, definitivno su posebno ranjivi...“ (ALB, KII).

„Osjećam se kao da postajem paranoičan, jer koju god vijest vidim, odmah posumnjam u nju... Ne mogu 100% vjerovati da je istinita; moram ići na neki institucionalni portal...“

REG, FGD

Istaknuti deo dnevnika

Zapisi u dnevnicima otkrivaju nesigurnost i oprez. Učesnici su, suočeni s vizuelno uvjerljivim sadržajem, ponekad ocjenjivali vjerovanje kao djelimično ili nesigurno, posebno ako objave nijesu imale jasno naznačen lanac izvora. Kada bi odgovorili, često su se oslanjali na posredne znakove („ko je objavio“, „da li postoji veza sa vjerodostojnim izvorom“) umjesto da procjenjuju same medije (SMD; djelimično/nesigurno vjerovanje).

Napomena o širem okruženju

LSL zapažanja pokazuju da formati koji su svojstveni platformi otežavaju praćenje porijekla sadržaja: lanci ponovnog objavljivanja, isječeni video-zapisi i rekontekstualizacija nalik na mimove, smanjuju sljedivost. To povećava šansu da manipulativni ili vještački kreirani sadržaj može kružiti nezapaženo, posebno kada se poklapa s postojećim narativima ili izaziva snažne emocije.

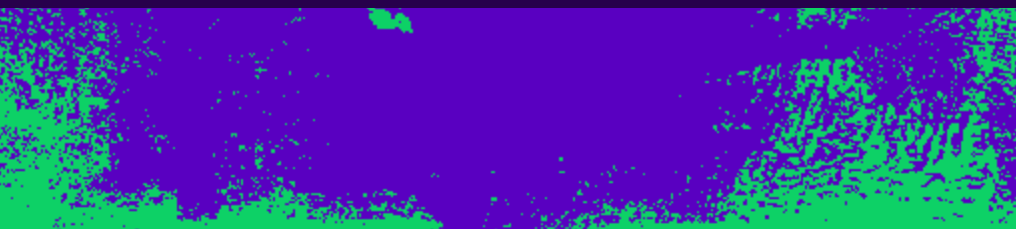
Tamo gde je najvažnije (zemlje/konteksti)

Ova tema će vjerovatno biti najznačajnija tokom trenutaka veće važnosti (izbori, krize, aktuelizacija narativa povezanih sa sukobima) i u okruženjima sa niskim povjerenjem u institucije, gdje su pokazatelji izvora već dovedeni u pitanje. Takođe je važna u kontekstima gdje se mladi ljudi uveliko oslanjaju na kratke video-snimke i komentare influencersa, koji često budu odvojeni od originalnog konteksta.

Šta pratiti (u praksi)

Ovo su rani signali koje nastavnici, omladinski radnici i medijski partneri mogu primijetiti u svom svakodnevnom radu i javnom monitoringu.

- 1. U školama, programima za mlade i vršnjačkim prostorima** treba posmatrati kako mladi ljudi reaguju kada posumnjaju da je nešto generisano ili uređeno pomoću AI: da li se distanciraju („više ne vjerujem ničemu“) ili se još više oslanjaju na ko je to objavio (prijatelji, influencersi, „zvanični“ nalozi) kao na prečicu do vjerovanja.
- 2. U sesijama medijske pismenosti i objašnjenjima na platformama** treba se fokusirati na pravila iz prakse koja mladi ljudi koriste za prepoznavanje vještački kreiranog sadržaja (na primjer, „izgleda previše savršeno“ ili „glas zvuči čudno“). Potrebno je posmatrati da li im ovi znakovi zaista pomažu da uspore i sprovedu verifikaciju ili im je lako da ih odbace i zamijene društvenim dokazom („svi to dijele, tako da mora biti stvarno“).

Nalazi: Dvije sporedne teme

Sinteza nalaza među zemljama

Ovo poglavlje se udaljava od sedam glavnih tema kako bi istaklo šta je zajedničko u WB6, gdje svaka zemlja stavlja poseban naglasak i kako treba tumačiti razlike među metodama. Sinteza se oslanja na komparativnu matricu (vidljivost tema u svim skupovima podataka zemalja), perspektive specifične za svaku zemlju identifikovane tokom analize, kao i na triangulaciju kroz fokus grupe i intervju, dnevnik društvenih medija i osnovno praćenje društvenih mreža.

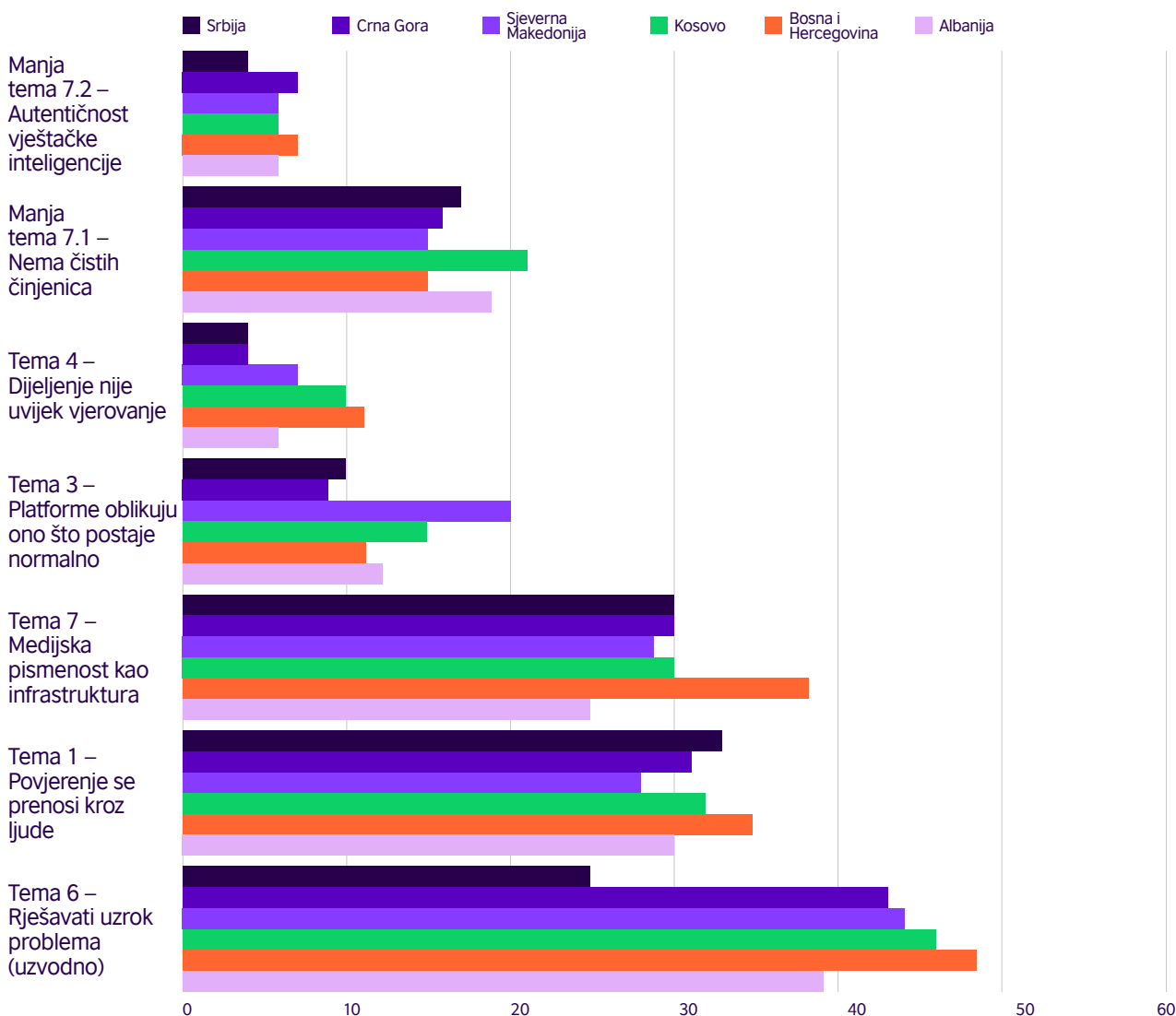
8

8.1 Kako čitati komparativnu matricu

Komparativna matrica sumira vidljivost svake teme u skupovima podataka po zemljama, na osnovu udjela kodiranih citata koji su povezani s tom temom. Ovi udjeli pomažu u ukazivanju na to gdje je neka tema posebno istaknuta u izjavama učesnika, pri čemu ih ne treba tumačiti kao rangiranje ozbiljnosti, niti kao direktno poređenje nacionalnih performansi. Razlike mogu odražavati lokalne događaje tokom terenskog rada, vrste iskustava na koja su učesnici odlučili da stave naglasak, te ono što je više ili manje uočljivo kroz različite metode.

Sveukupno, najjača poruka koja se provlači kroz sve zemlje jeste poziv na rješavanje problema u začetku. Relativna istaknutost tema po zemljama sažeta je u Slici 1.

Komparativna vidljivost tema kroz skupove podataka zemalja WB6

Tema 6 je najistaknutija u svim zemljama, posebno u Bosni i Hercegovini (48 posto), na Kosovu (46 posto), u Sjevernoj Makedoniji (44 posto), Crnoj Gori (43 posto) i Albaniji (39 posto). Ovo potvrđuje konzistentnu perspektivu mladih: teret borbe protiv misinformacija i dezinformacija ne može biti isključivo na pojedincima kada sistemi i podsticaji ostaju slabi.

Dvije druge teme ostaju izrazito jake u svim WB6 zemljama. Tema 1 („Ljudi su ključni za sticanje povjerenja“) i Tema 7 („medijska pismenost kao infrastruktura“) konzistentno se pojavljuju u svim skupovima podataka, posebno u Bosni i Hercegovini (Tema 1 sa 35 i Tema 7 sa 38 posto). Praktično, ovo ukazuje na to da se kredibilitet uglavnom procjenjuje kroz društvene i relacijske pokazatelje, dok se rješenja uglavnom doživljavaju kao kolektivna, međugeneracijska i institucionalna, a ne isključivo individualna.

Suprotno tome, mehanizmi platforme opisani u Temi 3 („platforme oblikuju ono što postaje normalno“) pokazuje veće varijacije unutar WB6 zemalja. Ova tema je najznačajnija u Sjevernoj Makedoniji (20 posto) i na Kosovu (15 posto), ali manje u drugim zemljama. Tema 4 („dijeljenje nije uvijek vjerovanje“) generalno je slabije zastupljena u većini skupova podataka, ali je izraženija u Bosni i Hercegovini (11 posto) i na Kosovu (10 posto). Ovo ukazuje na to da su humor, pripadnost i dinamika društvenog dijeljenja prisutni u svim zemljama, ali da su različito naglašeni kada je riječ o načinu na koji mladi ljudi govore o svom okruženju.

Sporedne teme su takođe nekonzistentne. „Nema čistih činjenica – samo narativi iz kojih se može birati“ (sporedna tema 7.1) relativno je istaknuta na Kosovu (21 posto) i u Albaniji (19 posto), dok se „autentičnost AI“ (sporedna tema 7.2) pojavljuje na nižim nivoima u skupovima podataka (oko 4–7 posto). Čak i na ovim nižim nivoima, druga sporedna tema predstavlja značajan rizik koji se pojavljuje, jer remeti svakodnevne pokazatelje na koje se mladi ljudi oslanjaju kako bi odredili šta je stvarno.

8.2 Zajednički obrasci u WB6

Širom WB6 mladi ljudi opisuju slične dosljedne pritiske i prečice u svom svakodnevnom informacionom okruženju. Kredibilitet se često procjenjuje kroz društvene pokazatelje prije nego što se ocijeni na osnovu dokaza: ko je podijelio objavu, koliko profil izgleda poznato i da li se izvor doživljava kao zvaničan može biti jednako važno kao i sam sadržaj. Istovremeno, verifikacija se u velikoj mjeri priznaje kao neophodna, ali se doživljava kao zahtjevna. Mnogi mladi ljudi opisuju je kao selektivnu, vremenski ograničenu ili prepuštenu pouzdanim osobama, a ne kao uobičajenu praksu.

Karakteristike platforme zatim utiču na to kako se ovi izbori odvijaju. Mladi ljudi često doživljavaju izloženost kao personalizovanu, ali ipak šablonsku: određene teme se brzo pojavljuju, dominiraju pažnjom i teško ih je izbjeći, dok komentari i pokazatelji angažmana funkcionišu kao sekundarni sloj interpretacije. Dijeljenje se obično opisuje kao društvena aktivnost, a ne kao način ubjeđivanja; humor, pripadnost i pokazatelji identiteta su uobičajeni motivi, ali efekti amplifikacije i dalje postoje.

Vremenom, izloženost velikoj količini sadržaja i njihovom intenzitetu često dovodi do emocionalne reakcije. Zbunjenost, umor i razdražljivost uzrokuju da mnogi mladi ljudi usvoje strategije suočavanja poput izbjegavanja, utišavanja ili ograničavanja izloženosti. Drugi postaju prekomjerno oprezni, neprestano tražeći manipulacije na načine koje je teško sprovesti. U ovom kontekstu nije iznenađujuće što se odgovornost često pripisuje vertikalnim/uzvodnim izvorima. Širom zemalja mladi pozivaju na poboljšane standarde, jače sprovođenje, transparentnije medijske ekosisteme i jasniju odgovornost platformi. Takođe, medijsku pismenost vide kao infrastrukturu: nešto što mora biti podržano od strane škola, porodica i zajednica, te prilagođeno promjenama u okruženju.

8.3 Specifičnosti zemalja (kako se fokus razlikuje u zavisnosti od konteksta)

Iako su ključne dinamike zajedničke, skup podataka svake zemlje takođe ističe specifične osobenosti. U Albaniji diskusije snažno povezuju informacijski poremećaj s deficitom povjerenja i polarizacijom, uz izraženu osjetljivost na suprotstavljene narative i rastuću zabrinutost za autentičnost sadržaja. Bosna i Hercegovina stavlja posebno snažan naglasak na pokazatelje izvora i znake transparentnosti, uz intenzivan fokus na odgovornost početnih izvora i ulogu obrazovanja u razvijanju kritičkog mišljenja. Na Kosovu su dinamika platformi i narativna kompetitivnost posebno istaknuta, sa snažnim naglaskom na odgovornost sistema i društvene dimenzije učenja. U Sjevernoj Makedoniji istaknuta su „normalizacija“ platformi i jazovi u politikama, a mladi ljudi često navode kako način prikazivanja putem platformi stvara utisak neizbježnog. U Crnoj Gori, snažno je prisutno usmjeravanje na uzroke problema i često se izražava kroz fokus na sisteme i standarde, dok svakodnevna praksa odlučivanja o tome čemu vjerovati ostaje ograničena vremenom i neizvjesnošću. U Srbiji su prakse verifikacije relativno istaknute, uz snažnu zabrinutost zbog odgovornosti i jasno priznanje da porodica i vršnjačke mreže oblikuju svakodnevnu interpretaciju.

Albanija (ALB)

U Albaniji mladi snažno naglašavaju ulogu polarizacije i deficita povjerenja u oblikovanju načina na koji se informacije interpretiraju. Kompetitivnost narativa je posebno istaknuta, pri čemu se mladi često kreću kroz kompetitivne pristupe, a ne kroz jednostavnu podjelu na tačno/netačno.

- Povjerenje se često posmatra kao društvena prečica, pod uticajem niskog institucionalnog kredibiliteta i visoke političke polarizacije.
- Posebno su očigledni kompetitivni narativi, pri čemu se neizvjesnost oblikuje kao pitanje čije tumačenje prihvatiti.
- Zabrinutosti koje se javljaju oko autentičnosti poklapaju se sa širim skepticizmom prema tome šta je na internetu stvarno.

Bosna i Hercegovina (BiH)

Za Bosnu i Hercegovinu je značajno to što se mladi ljudi prilikom procjene kredibiliteta u velikoj mjeri oslanjaju na pokazatelje medija i izvora, uz snažan fokus na nedostatke u odgovornosti i slabo sprovođenje regulative. Emocionalni zamor je takođe izraženiji nego u nekim drugim skupovima podataka, što utiče na svakodnevne načine suočavanja.

- Kredibilitet se često zasniva na pokazateljima transparentnosti i legitimnosti, poput prepoznatljivih istraživačkih medija i njihovih identifikatora.
- Pitanja odgovornosti na višim nivoima su značajna, posebno u vezi sa aktivnostima portala i ograničenim sprovođenjem regulative.
- Preopterećenje i zbunjenost su česti, a izbjegavanje se nerijetko koristi kao mehanizam suočavanja.

Kosovo (KOS)

Na Kosovu mladi ljudi često doživljavaju misinformacije i dezinformacije kao sistemski problem, sa snažnim fokusom na mehanizme platformi i uticaj narativnih okvira u politizovanim temama i temama povezanim s identitetom. Proces tumačenja informacija se često opisuje kao društveno uslovljen i relacijski.

- Odgovornost se pretežno pripisuje višim nivoima, s fokusom na medijske standarde, odgovornost platformi i institucionalnu sposobnost reagovanja.
- Dinamika platformi je posebno istaknuta, uključujući komentare vođene influencerima i diseminaciju vođenu angažmanom.
- Narativna selekcija je istaknuta, pri čemu na procjenu kredibiliteta utiču kontekst, način predstavljanja i grupna interpretacija.

Sjeverna Makedonija (MKD)

Sjeverna Makedonija se izdvaja po vidljivosti 'normalizacije' platformi: mladi ljudi objašnjavaju kako algoritamsko prikazivanje i ponavljanje stvaraju osjećaj neizbježnosti. Istovremeno, često se smatra da povjerenje u institucije opada, što dodatno jača neangažovanost i cinizam.

- Prikazivanje na platformi i ponavljanje snažno se ističu kao faktori koji oblikuju izloženost i ono što se percipira kao normalno.
- U iskazima mladih jasno se uočavaju sistemski nedostaci, posebno u pogledu standarda, provedbe i institucionalnog povjerenja.
- Prakse verifikacije i izvještavanja ograničene su vremenom i zamorom, uz nizak nivo povjerenja da prijavljivanje dovodi do promjena.

Crna Gora (CG)

U Crnoj Gori se u izjavama mladih snažno naglašavaju odgovornost vertikalnih izvora i standardi, pri čemu se kredibilitet često procjenjuje na osnovu pokazatelja prezentacije i identiteta izvora. Neizvjesnost se često rješava kroz neangažman ili društvene pokazatelje, a ne dosljednim rutinama provjere.

- Odgovornost na nivou sistema predstavlja primarni fokus, s naglaskom stavljenim na standarde, ograničenja u sprovođenju standarda i samu odgovornost.
- Kredibilitet se često procjenjuje na osnovu pokazatelja prezentacije (ton, stil, u kojoj mjeri sadržaj djeluje kao vijest), pri čemu se uzima u obzir i identitet izvora.
- Pojavljuju se zabrinutosti u vezi s autentičnošću, ali one su obično dio šireg skepticizma prema kvalitetu sadržaja na internetu.

Srbija (SRB)

U Srbiji su norme verifikacije relativno više naglašene nego u nekim drugim skupovima podataka, što se često ilustruje pretraživanjem i unakrsnom provjerom. U međuvremenu, svakodnevna interpretacija je i dalje pod uticajem diskusija među vršnjacima, dinamike komentara i zabrinutosti vezanih za više nivoe u pogledu podsticaja i amplifikacije.

- Prakse provjere se češće navode, uključujući rutine pretraživanja i unakrsne provjere, čak i kada se primjenjuju selektivno.
- Vršnjačke i porodične mreže ostaju ključne za tumačenje sadržaja, a komentari i grupne diskusije oblikuju interpretaciju.
- Zabrinutost oko odgovornosti viših nivoa je značajna, posebno u vezi s medijskim praksama i podsticajima za amplifikaciju platformi.

8.4 Kontradikcije među metodama (i šta mogu značiti)

Triangulacija različitih metoda otkriva skup ponavljajućih jazova koji su analitički važni. Najkonzistentniji je jaz između norme i ponašanja. U fokus grupama i intervjuima mladi ljudi često opisuju provjeru kao princip; u dnevnicima, provjera se čini selektivnijom i više zavisi od lične relevantnosti, nesigurnosti ili percipiranog rizika. Ovo ne implicira nepoštenje, već reflektuje kako se verifikacija u svakodnevnoj upotrebi takmiči s vremenom, pažnjom i emocionalnim kapacitetom.

Drugi problem se odnosi na vidljivost. Mladi često opisuju određene narative kao sveprisutne ili neizbježne, posebno u periodima važnih događaja, poput političkih dešavanja i kriza ili aktuelizacije društvenih pitanja koja izazivaju podjele. Osnovno praćenje društvenih mreža može otkriti drugačiju sliku, bilo zato što su neki narativi istaknutiji u privatnim ili poluprivatnim prostorima, koje LSL ne može pouzdano obuhvatiti, ili zato što su feed-ovi visokopersonalizovani i razlikuju se u zavisnosti od lokacije korisnika, jezika i mreže. U praksi, percipirana izloženost odslikava doživljenu stvarnost pažljivo odabranog feed-a, dok društveno praćenje bilježi javne, pretražive tragove. Ovo treba posmatrati kao komplementarne, a ne konkurentne vrste dokaza.

Treća kontradikcija se tiče dvostruke uloge odjeljaka za komentare. Učesnici ponekad komentare vide kao formu kolektivne ispravke (ispravke zajednice) („neko će reći ako je lažno“). Međutim, dnevnicima i zapažanja ukazuju na to da komentari mogu takođe pojačati neprijateljstvo, produbiti polarizaciju i uzrokovati neangažovanost. Osim toga, humor ima sličnu, dvostruku ulogu: može pomoći mladima da se distanciraju od propagande i da se lakše nose s političkim pritiskom, ali takođe može doprinijeti širenju obmanjujućih narativa kroz angažman i dijeljenje.

8.5 Oprez pri interpretaciji

Tri upozorenja su važna pri tumačenju razlika među zemljama. Prvo, proporcije tema pokazuju vidljivost unutar skupa podataka, a ne ozbiljnost. Pokazuju šta su učesnici naglasili, kako se diskutovalo o iskustvima i kakav je bio sastav kodiranog materijala. Drugo, metode obuhvataju različite aspekte informacionog okruženja. Dnevnicima reflektuju personalizovane feed-ove i svakodnevnu praksu, dok osnovno praćenje društvenih mreža bilježi javni, pretraživi sadržaj i može zanemariti privatnu razmjenu. Treće, neke prostore na platformama je teško sistematski posmatrati, a ograničenja „hladnog početka“ mogu uticati na ono što se pojavljuje u zapisima posmatranja. Iz tih razloga, triangulacija kroz metode je esencijalna: najpouzdanija interpretacija proizlazi iz zajedničkog razmatranja izjava učesnika, ponašanja zabilježenog u dnevnicima i javne vidljivosti.

Implikacije

Nalazi ukazuju na jednostavnu činjenicu: mladi ljudi se ne snalaze u neutralnom informacionom prostoru. Kreću se kroz okruženje koje je oblikovano društvenim povjerenjem, dizajnom platformi, neravnomjernom odgovornošću i emocionalnim pritiskom. Implikacije u ovom poglavlju proizlaze direktno iz sedam tema i analize među zemljama. Organizovane su po skupinama aktera, jer teret ne može biti isključivo na mladima. U praksi, otpornost je najjača kada su individualne sposobnosti podržane sistemima koji olakšavaju prepoznavanje, pristup i integraciju pouzdanih informacija u svakodnevni život.

9

U svim grupama aktera pojavljuju se tri ključne implikacije. Prvo, kredibilitet je često društveno utemeljen prije nego što postane evidentan. Svaki pristup koji polazi do pretpostavke da će mladi ljudi rutinski „prvo provjeriti“, imaće ograničen efekat, osim ukoliko nije usklađen s načinom na koji se povjerenje zapravo gradi: kroz ljude, odnose i poznate izvore. Drugo, stepen napora igra važnu ulogu. Kada provjera djeluje kao napor, postaje selektivna, prepuštena drugima ili se izbjegava. Smanjenje opterećenja – kroz korišćenje praktičnih alata, jasnijih pokazatelja i pristupačnijih, pouzdanih objašnjenja u formatima prilagođenim platformama – nije samo tehničko pitanje; ono pravi razliku između sposobnosti koja postoji samo formalno i sposobnosti koja se zaista primjenjuje. Treće, emocionalni kapacitet je dio sistema. Preopterećenje i zamor nijesu samo nuspojave, već utiču na to šta mladi ljudi mogu praktično postići, šta previđaju, šta dijele i gdje su spremni da se angažuju. Ako intervencije dodatno opterećuju, mogu nenamjerno gurnuti mlade ljude u još veću neangažovanost.

Tabela u nastavku daje sažet pregled glavnih implikacija za svaku grupu aktera. Pododjeljci koji slijede pružaju detaljniju razradu.

Implikacije na prvi pogled po grupama aktera

Sektor	Šta ovo znači u praksi
Za mlade ljude	Procjene kredibiliteta se često donose u uslovima vremenskog pritiska, preopterećenja i društvenog uticaja. Stoga mjere moraju podržavati praktične navike provjere, norme sigurnijeg dijeljenja i strategije za upravljanje zbunjenošću, umorom i izloženošću.
Za obrazovne sisteme	Medijska i informaciona pismenost treba da se tretira kao dugoročna infrastruktura, a ne kao jednokratna lekcija ili kampanja. To podrazumijeva integraciju u nastavni plan i program, podršku nastavnicima, pristupačne resurse i pristupe koji uključuju i roditelje i staratelje.
Za medije i novinarstvo	Povjerenje se oblikuje ne samo kvalitetom sadržaja već i vidljivom transparentnošću i dosljednošću. To podrazumijeva jasnije navođenje izvora, ispravke, pokazatelje vlasništva i formate koji odgovaraju okruženjima u kojima mladi zapravo susreću informacije.
Za platforme i digitalni ekosistem	Dizajn platforme utiče na ono što postaje vidljivo, ponovljeno i normalizovano. To podrazumijeva veću pažnju posvećenu sistemima preporuka, transparentnosti oglašavanja i porijekla sadržaja, prema moderaciji i odgovornosti za dinamiku amplifikacije.
Za civilno društvo i omladinske organizacije	Efikasne mjere će vjerovatno biti praktične, prilagođene lokalnom kontekstu i kreirane u saradnji s mladima. To podrazumijeva korišćenje pouzdanih vršnjačkih mreža, formata relevantnih za platforme i intervencija koje povezuju institucionalne ciljeve sa svakodnevnim digitalnim ponašanjem.

9.1 Implikacije na donošenje odluka mladih

Na donošenje odluka mladih utiče potreba za brzom obradom velike količine feed-ova. U ovoj situaciji, „dovoljno dobre“ procjene često zamjenjuju temeljnu procjenu. Nije riječ isključivo o nedostatku vještina – zapravo se radi o logičnom prilagođavanju okruženju koje cijeni brzinu, reakciju i ponavljanje.

Prva implikacija je da pokazatelji povjerenja čine fundamentalni sloj donošenja odluka. Mladi ljudi se često oslanjaju na to ko je nešto podijelio, da li se izvor čini poznatim ili zvaničnim i da li se čini da je široko prihvaćen. Ovi pokazatelji služe kao praktične prečice, ali su također podložni manipulaciji: lažno predstavljanje, profesionalno formatiranje „nalik na vijesti“, koordinisano angažovanje i amplifikacija od strane influensera mogu imitirati legitimnost. Stoga, podrška mladima zahtijeva pismenost u vezi sa pokazateljima kredibiliteta: ne samo kako provjeriti, već i kako interpretirati signale koji oblikuju prve utiske i prepoznati kada se ti signali mogu oblikovati.

Druga implikacija je da verifikacija zavisi od konteksta. Mladi ljudi ne provjeravaju sve, već određuju prioritete. Skloniji su provjeravati kada su uložili visoki, kada im nesigurnost stvara neprijatnost ili kada tvrdnja ugrožava njihov identitet ili sigurnost. To znači da bi intervencije trebalo da imaju za cilj da razviju pouzdane „ako–onda“ rutine, koje odražavaju stvarno ponašanje: „ako to izaziva snažne emocije, zaustavi se“; „ako ti traži da djeluješ, platiš, glasaš, doniraš ili ako se bojiš, onda provjeri“; „ako dolazi kroz prosljeđeni lanac, onda to tretiraj kao neprovjereno dok ne budeš mogao naći njegovo porijeklo“. Vjerovatnije je da će se usvojiti ovakva rutina nego apstraktna uputstva za provjeru cjelokupnog sadržaja.

Treća implikacija je da je dijeljenje često usmjereno na povezivanje s drugima, a ne na uvjeravanje, ali i dalje utiče na okolinu na informaciono okruženje. Mladi ljudi često dijele sadržaj radi humora, povezivanja ili iskazivanja identiteta, čak i kada je uvjerenje u sadržaj nisko ili djelimično postignuto. Namjera može biti zabava, ali efekat može biti amplifikacija: sadržaj se širi, postaje poznatiji, a publika koja ne poznaje originalni kontekst može ga drugačije interpretirati. Ovo ukazuje na potrebu za normama koje ne moralizuju u vezi sa „sigurnim dijeljenjem“ – jednostavnim, nenametljivim ponašanjima, koja smanjuju štetu, a da pri tome mladi ljudi ne žrtvuju društvenu povezanost. U praksi, najefikasnije norme su one koje poštuju motivaciju („dijelim iz zabave“), a istovremeno čine posljedice vidljivim („ipak se širi“) i nude alternative („dodaj kontekst“, „dosljedno koristi upozorenje“, „ne prosljeđuj kada je tvrdnja usmjerena na grupu ili ranjivu osobu“).

Na kraju, preopterećenost utiče na ponašanje. Kada su mladi ljudi iscrpljeni, ili se isključuju ili postaju previše oprezni. I jedno i drugo spada u mehanizme suočavanja, a ni jedno ni drugo nije dugoročno održivo. To ukazuje na potrebu da podrška mladima obuhvati digitalno blagostanje kao dio izgradnje informacione otpornosti. Pomaganje mladima u upravljanju izloženošću bez posramljivanja ili okrivljivanja doprinosi promovisanju dosljednijeg donošenja odluka i smanjuje rizik da umor dovede do rezignacije („ništa se ne može saznati“) ili cinizma („svi lažu“), koji mogu dodatno oslabiti povjerenje i olakšati manipulaciju.

9.2 Implikacije na obrazovne sisteme

Nalazi pozicioniraju obrazovanje kao ključnu tačku uticaja, ali ne na jednostavan, „nauči ih da provjeravaju“ način. Mladi ljudi zahtijevaju da se medijska i informaciona pismenost posmatraju kao infrastruktura: nešto što se razvija tokom vremena, jača kroz različite predmete i što se podržava među generacijama.

Prva implikacija je da jednokratne intervencije nijesu dovoljne. Informaciono okruženje se mijenja brže od statičnih nastavnih planova i programa. Ako škole žele da imaju zaštitnu ulogu, potreban im je iterativni model, koji se može redovno ažurirati praktičnim primjerima, formatima prilagođenim platformama i aktivnostima pripremljenim za učionicu. Ovo nije dodavanje još jedne „dodatne teme“ već pretrpanom sistemu; riječ je o ugradnji procjene kredibiliteta, kritičkog razmišljanja i sajber higijene u svakodnevno učenje.

Druga implikacija je da nastavnicima treba podrška, a ne okrivljivanje. Mladi ljudi prepoznaju ograničenja u kapacitetima. Oni takođe vide da se odrasli mogu boriti s istim okruženjem, ponekad s manje digitalnih vještina, ali s većim samopouzdanjem. Obrazovni sistemi bi stoga trebalo da daju prioritet kontinuiranom profesionalnom razvoju koji je modularan i praktičan: kratki moduli koji pomažu nastavnicima da se nose s novim taktikama (obmanjujući vizuali, vještački kreirani mediji, prerađeni video-zapisi) i koje nude spremne rutine prkase u učionici, a ne samo teoriju. Ton je važan: nastavnici će vjerovatno prije usvojiti pristupe koji su predstavljeni kao podrška izgradnji kapaciteta nego one koji su predstavljeni kao obaveza.

Treća implikacija je međukurikularna integracija. Medijska pismenost se ne može ograničiti na jedan predmet ili predavati samo kao izborni predmet. Najefikasnija zaštita leži u kritičkom razmišljanju kao prenosivoj vještini: tumačenju dokaza, prepoznavanju načina oblikovanja sadržaja, razlikovanju činjenica od mišljenja, razumijevanju podsticaja i učenju da se postavi pitanje „šta nedostaje?“ Integrisanje ovih vještina u različite predmete takođe smanjuje rizik da medijska pismenost postane „nečiji drugi posao“.

Četvrta implikacija je da obrazovanje mora biti međugeneracijsko. Škole mogu doprijeti do mladih ljudi, ali roditelji i staratelji oblikuju svakodnevne prakse: šta se prosljeđuje, šta se smatra istinitim i kako strah i zgražavanje cirkulišu kroz porodične kanale. Stoga obrazovni sistemi i partneri treba da pruže podršku usmjerenu ka roditeljima koja izbjegava posramljivanje i naglašava praktične rutine, kao što su: kako reagovati na prosljeđene tvrdnje, kako demonstrirati nesigurnost i kako razgovarati o misinformacijama bez izazivanja sukoba kod kuće.

Na kraju, važno je uključivanje mladih u zajedničko kreiranje sadržaja. U okruženjima gdje je institucionalno povjerenje nisko, poruke koje stižu od njih mogu se ignorisati. Vršnjački pristupi i oni koje su osmislili mladi obično imaju veći doseg, posebno kada koriste stilove specifične za platformu. Obrazovni sistemi treba da posmatraju učešće mladih ne kao dopunu, već kao ključni princip pri izradi materijala i načinu sprovođenja.

9.3 Implikacije na medije i novinarstvo

Izjave mladih pokazuju da kvalitet i odgovornost medija utiču na šire okruženje. Mladi ljudi nijesu samo korisnici kojima su potrebne vještine, već i građani koji prepoznaju podsticaje, pristrasnost, senzacionalizam i nekonzistentnost. Kada medije počnu gledati kao neodgovorne ili politički kompromitovane, prestaju se angažovati, oslanjaju se na društvene posrednike ili sve tumače kao narativ.

Prva implikacija je da se povjerenje mora graditi kroz transparentnost i dosljednost. Mladi ljudi se često oslanjaju na pokazatelje kredibiliteta kao što su prepoznatljivost medija, istraživački brendovi, autorstvo i znakovi transparentnosti. To ukazuje na činjenicu da medijske organizacije koje se fokusiraju na jasno navođenje izvora, vidljive ispravke i transparentno vlasništvo mogu povećati svoj kredibilitet. Takođe implicira da regulatorna tijela i akteri u razvoju medija treba da posmatraju transparentnost kao praktičan mehanizam za izgradnju povjerenja, a ne samo kao apstraktni ideal upravljanja.

Druga implikacija je da je format jednako važan kao i sadržaj. Mladi se susreću s informacijama putem kratkih video-zapisa, lanaca ponovnog objavljivanja, mimova i komentara influensera. Tradicionalne strategije fokusirane primarno za članke, mogu promašiti prostore gdje se povjerenje gradi. Medijima i provjeravačima činjenica potrebna su objašnjenja prilagođena platformama koja su koncizna, djeljiva i u formatima koje mladi ljudi zaista koriste. Cilj nije pojednostaviti informacije; već da pouzdane informacije budu jednako prisutne u okruženju u kojem se obmanjujući sadržaj takmiči za pažnju.

Treća implikacija je da same korekcije nijesu dovoljne kada su narativi polarizovani. Kada se mladi ljudi susreću s informacijama kao suprotstavljenim interpretacijama, pitanje često nije „je li ova tvrdnja istinita?“, već „koja se priča priča i zašto?“. Novinarstvo koje čini vidljivim način prikazivanja sadržaja jasno razlikujući činjenice, interpretacije i mišljenja, može pomoći mladim ljudima da se snađu u konkurenciji narativa bez rezignacije.

Četvrta implikacija je da kultura komentara i podsticaji na angažman utiču na kredibilitet. Čak i novinarstvo visokog kvaliteta može postati toksično ili obmanjujuće u neprijateljskim odjeljcima za komentare, a mladi ih mogu doživljavati kao pokazatelje kredibiliteta. Medijske organizacije i platforme treba da razmatraju moderaciju i praksu zajednice kao dio integriteta informacija, umjesto da ih posmatraju isključivo kao pitanje angažmana.

9.4 Implikacije na platforme i digitalni ekosistem

Nalazi jasno pokazuju da platforme nijesu neutralni distribucioni kanali. One utiču na to šta postaje vidljivo, šta se doživljava kao normalno i šta se nagrađuje. Mladi ljudi vide ponavljanje, preporuke i komentare kao sile koje oblikuju njihovu realnost. Stoga, svaka smisljena reakcija mora uključivati odgovornost platforme, uz osnaživanje korisnika.

Prva implikacija je da je amplifikacija odgovornost. Sistemi preporuka i rangiranje zasnovano na angažmanu mogu normalizovati štetne prikaze kroz ponavljanje čak i kada sadržaj nije striktno netačan. Od platformi treba očekivati da se bave ne samo uklanjanjem sadržaja već i dinamikom amplifikacije, posebno tokom perioda veće važnosti, kada se polarizacija i emocionalni pritisak povećavaju.

Druga implikacija je da oglašavanje i promovisanje zahtijevaju jasnije granice. Mladi ljudi tumače „nametnuti“ sadržaj kao potencijalno vođen agendom, ali su takođe izloženi i plaćenom sadržaju koji izgleda organski. Jasnije označavanje, veća transparentnost oko sponzorstva i političkog oglašavanja, te stroža primjena pravila protiv obmanjujućih oglasa mogu pomoći u smanjenju konfuzije i cinizma.

Treća implikacija se odnosi na porijeklo i autentičnost. Čak i kada AI još nije glavni problem, ona i dalje predstavlja značajan rizik narušavanjem svakodnevnih znakova autentičnosti. Zainteresovane strane na platformama i u ekosistemu trebalo bi da ulažu u pokazatelje porijekla sadržaja koji su važni običnim korisnicima, a ne samo u tehnički vodeni žig, koji ostaje skriven. Takođe bi trebalo poboljšati integritet naloga i zaštitu od lažnog predstavljanja, jer se mladi ljudi često oslanjaju na to ko je objavio kao na ključni pokazatelj povjerenja.

Četvrta implikacija je da organizacija komentara uzrokuje štetu. Odjeljci za komentare mogu promovisati ispravku, ali mogu i povećati neprijateljstvo i uzrokovati povlačenje korisnika. Platforme bi trebalo da razmotre uređenje komentara, kapacitet moderacije i mjere za sprečavanje zloupotrebe kao dio svojih strategija integriteta informacija. Budući da je odjeljak za komentare ključni prostor gdje se oblikuje značenje, ne bi trebalo da ostane neuređen, jer može uzrokovati štetu.

Na kraju, platforme se ne mogu oslanjati isključivo na korisnike kada je riječ o bezbjednosti. Prijavljivanje se često smatra neefikasnim. Ako platforme žele da korisnici prijavljuju probleme, proces prijavljivanja mora biti smislen: jasne povratne informacije, vidljive akcije kada je potrebno i realne opcije ukoliko dođe do eskalacije onda kada šteta i dalje postoji.

9.5 Implikacije na civilno društvo i omladinske organizacije

Civilno društvo i omladinske organizacije djeluju na praktičnom presjeku: posjeduju povjerenje, bliskost i sposobnost da nalaze primijene u svakodnevnim intervencijama. Nalazi impliciraju nekoliko razmatranja za strukturiranje ovog rada.

Prvo, raditi s društvenim povjerenjem, a ne protiv njega. Budući da se kredibilitet širi među ljudima, intervencije bi trebalo da eksplicitno angažuju mreže vršnjaka od povjerenja i glasove zajednice. Vršnjački formati, ambasadori mladih i saradnje kreatora mogu širiti poruke putem istih onih kanala koji oblikuju svakodnevna vjerovanja i dijeljenja.

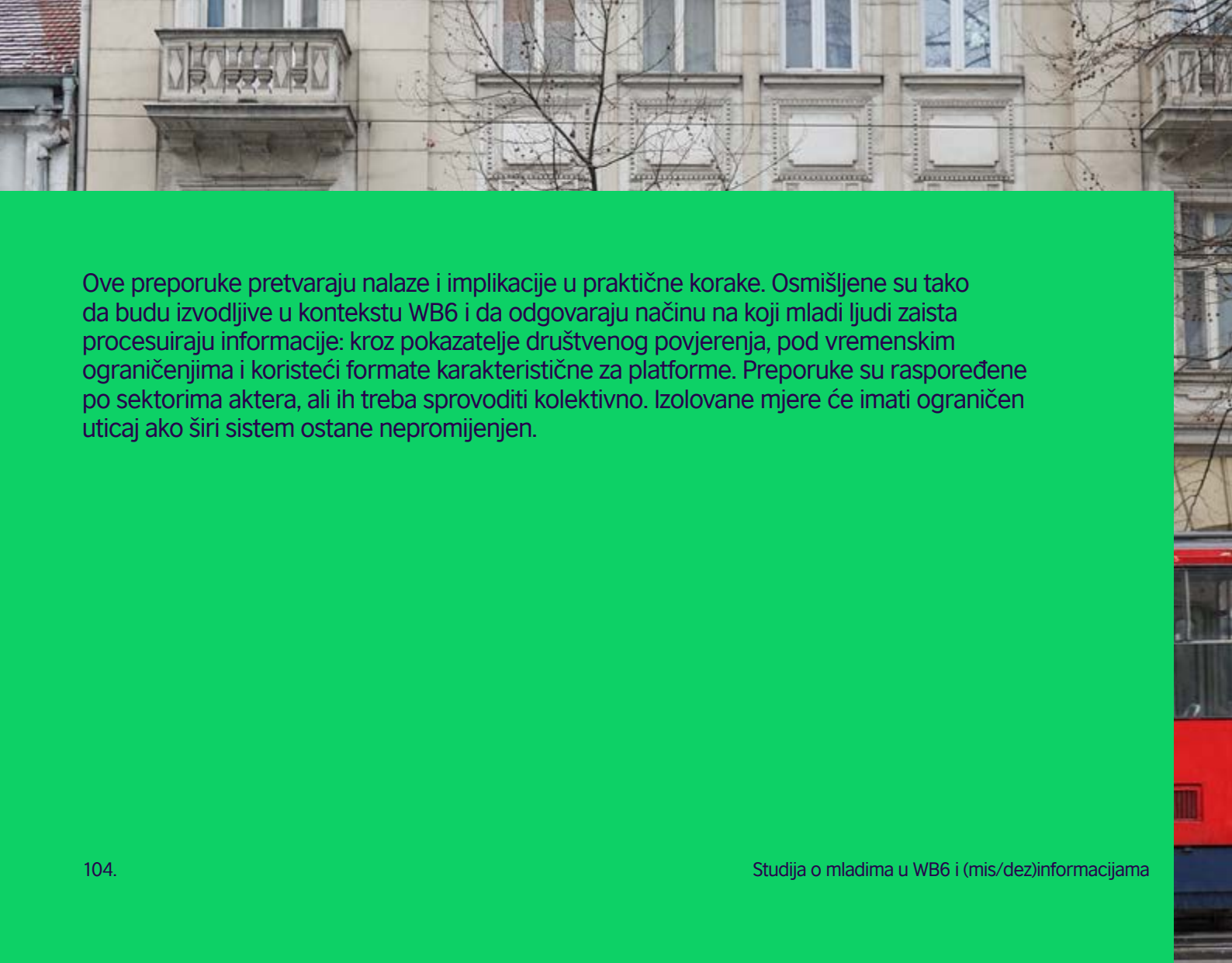
Drugo, davati prioritet intervencijama s niskom frikcijom. Mladi nijesu neosviješćeni; oni se suočavaju s ograničenjima. Programi bi trebalo da se fokusiraju na rutine koje odgovaraju svakodnevnoj upotrebi: kratka pravila odlučivanja, jednostavni pokazatelji i navike sigurnog dijeljenja koje štite, a ne zahtijevaju konstantni napor. Najkorisniji rezultati često su praktični alati, kratka objašnjenja, liste za provjeru i vježbe zasnovane na scenarijima, a ne duga uputstva.

Treće, uključivati emocionalnu otpornost. Preopterećenost i anksioznost povezani su s informacionom otpornošću. Omladinske organizacije mogu pomoći mladima da izgrade zdravije navike u izloženosti i da smanje osjećaj stida povezan s povlačenjem. Ovo može zaštititi mentalno blagostanje i smanjiti ranjivost na manipulaciju koja se temelji na strahu i zamoru.

Četvrto, podsticati međugeneracijske mostove. Mladi ljudi često spominju potrebu za korigovanjem roditelja ili uređivanjem prosljeđenog sadržaja u porodičnom okruženju. Civilno društvo može kreirati materijale i sesije fokusirane na roditelje koje izbjegavaju prebacivanje krivice na starije generacije i naglašavaju zajedničke rutine, diskusije s poštovanjem i praktične korake za postupanje s prosljeđenim tvrdnjama.

Na kraju, povezati podršku na mikronivou sa zagovaranjem na višim nivoima. Mladi ljudi već pozivaju na odgovornost sisteme. Civilno društvo može ta očekivanja pretvoriti u konkretne zahtjeve za javne politike: standarde transparentnosti, kapacitete za sprovođenje, odgovornost platformi i podršku kvalitetnim medijima, uz istovremenu zaštitu od politizovane zloupotrebe regulative. Time sistemski pristup postaje konkretan. Upravo se tu tema djelovanja na uzroke problema pretvara u nešto praktično i primjenjivo.

Preporuke

Ove preporuke pretvaraju nalaze i implikacije u praktične korake. Osmišljene su tako da budu izvodljive u kontekstu WB6 i da odgovaraju načinu na koji mladi ljudi zaista procesuiraju informacije: kroz pokazatelje društvenog povjerenja, pod vremenskim ograničenjima i koristeći formate karakteristične za platforme. Preporuke su raspoređene po sektorima aktera, ali ih treba sprovoditi kolektivno. Izolovane mjere će imati ograničen uticaj ako širi sistem ostane nepromijenjen.

10

10.1 Deset prioriternih preporuka

1. Uključiti pismenost zasnovanu na pokazateljima kredibiliteta u sve napore podrške i obrazovanja usmjerene na mlade.

Prevazići jednostavne poruke tipa „provjeri činjenice“. Obrazovati mlade o tome kako se stvaraju pokazatelji kredibiliteta, poput identiteta izvora, „zvaničnosti“, metrike angažmana, profesionalnih vizuala i lanaca ponovnog objavljivanja, te kako se njima manipulira, kao i o tome kako odgovoriti koristeći jednostavna pravila odlučivanja („pauzirajte kada ste emotivni“, „tretirajte prosljeđene poruke kao neverifikovane dok ne pronađete izvor“).

Ključni akteri: obrazovni subjekti, omladinske organizacije, medijski partneri.

Vremenski okvir: kratkoročni period (u narednih šest do dvanaest mjeseci).

Zašto sada: povjerenje se prenosi društvenim putem i sve ga je lakše imitirati (Teme 1, 3, 4, 7).

2. Smanjiti prepreke za verifikaciju kroz jednostavne, ponovljive rutine, koje odgovaraju stvarnom ponašanju pri tzv. skrolovanju.

Podstaknuti široku upotrebu malog skupa „ako–onda“ rutina u programima i materijalima (na primjer: „Ako se od vas traži da djelujete, platite ili ako paničite, onda provjerite“; „Ako je isječeno, pronađite original“; „Ako je prosljeđeno, pauzirajte i pronađite izvor“). Kombinovati ovo s praktičnim alatima i primjerima iz stvarnog života, ne samo s teorijom.

Ključni akteri: obrazovni sistemi, omladinske organizacije, pružatelji medijske pismenosti.

Vremenski okvir: kratkoročni period (narednih šest do dvanaest mjeseci).

Zašto sada: provjeravanje se doživljava kao zahtjevno, pa postaje selektivno (Tema 2).

3. Tretirati digitalnu dobrobit kao dio informacione otpornosti.

Uključiti zdrave navike izloženosti u medijsku pismenost i podršku mladima: upravljati obavještenjima, postavljati granice u trenucima napetosti i prepoznati kada beskrajno listanje negativnih sadržaja pojačava anksioznost i osjećaj rezignacije. Predstaviti ovo kao zaštitu, a ne kao izbjegavanje ili nešto što izaziva osjećaj stida.

Ključni akteri: škole, omladinske organizacije, partneri za mentalno zdravlje i dobrobit.

Vremenski okvir: kratkoročni period (narednih šest do dvanaest mjeseci).

Zašto sada: preopterećenost utiče na emocije i oblikuje ponašanje (Tema 5).

4. Uspostaviti iterativni CPD model za nastavnike o medijskoj pismenosti i sajber higijeni.

Razviti modularne, redovno ažurirane resurse za profesionalni razvoj, namijenjene upotrebi u učionici, koji se fokusiraju na izgradnju kapaciteta podrške. Uključiti praktične scenarije kao što su obmanjujući vizuali, medija koji kreiraju vještački sadržaj, „objašnjenja“ influensera i političko oblikovanje, zajedno s pripremljenim nastavnim aktivnostima koje se mogu prilagoditi različitim predmetima.

Ključni akteri: ministarstva obrazovanja, instituti za obuku nastavnika i donatori ili partneri.

Vremenski okvir: srednji rok (dvanaest do dvadeset četiri mjeseca).

Zašto sada: medijska pismenost je ključna infrastruktura, koja, s razvojem novih taktika, zahtijeva kontinuirana ažuriranja (Tema 7).

5. Prelazak sa samostalne medijske pismenosti na uvođenje kritičkog razmišljanja kroz različite predmete.

Ugraditi procjenu kredibiliteta, obrazloženje dokaza i narativni okvir u sve predmete umjesto da se MIL tretira kao izborni predmet. Osigurati da ocjenjivanje i praksa u učionici nagrađuju kritičko razmišljanje, a ne mehaničko ponavljanje naučenog.

Ključni akteri: tijela zadužena za nastavne planove i programe, ministarstva obrazovanja i škole.

Vremenski okvir: srednji rok (dvanaest do dvadeset četiri mjeseca).

Zašto sada: narativna kompeticija i deficiti povjerenja zahtijevaju prenosive vještine rasuđivanja (Teme 1, 5, 7; Podtema 7.1).

6. Proširiti intervencije na rani uzrast i porodice, uz podršku usmjerenu na roditelje koja izbjegava okrivljivanje.

Razviti materijale prikladne za uzrast predškolske djece i učenika ranih razreda osnovne škole, zajedno sa smjernicama za roditelje i staratelje fokusiranim na praktične rutine: rukovanje proslijeđenim porukama, modeliranje neizvjesnosti i razgovor o misinformacijama bez eskalacije konflikata.

Ključni akteri: obrazovni sistemi, civilno društvo, udruženja roditelja.

Vremenski okvir: srednji rok (dvanaest do dvadeset četiri mjeseca).

Zašto sada: navike porodične komunikacije utiču na izloženost informacijama kroz generacije (Tema 7).

7. Podržati kvalitetne medije i provjeravače činjenica kako bi doprli do mladih putem objašnjenja prilagođenih platformama.

Investirati u objašnjenja u trajanju od 30 do 60 sekundi, kratke karusele i formate prilagođene kreatorima, koji mladima pružaju pouzdane informacije kada naiđu na određene tvrdnje. Kombinovati ovo s transparentnim navođenjem izvora i jasnom razlikom između činjenica i interpretacije.

Ključni akteri: medijske organizacije, provjeravači činjenica, donatori, omladinski partneri.

Vremenski okvir: kratkoročni period (narednih šest do dvanaest mjeseci).

Zašto sada: Platforme utiču na izloženost; mladi zavise od interpretatora i kratkih formata (Teme 1, 3, 5).

8. Ojačati odgovornost platformi za amplifikaciju sadržaja, komentare i transparentnost oglašavanja.

Dati prioritet mjerama koje smanjuju štetu u velikim razmjerima: jasnije označavanje sponzorisanog i političkog sadržaja, strože djelovanje protiv obmanjujućih oglasa i mjere integriteta koje smanjuju koordinisanu manipulaciju. Tretirati organizaciju i moderaciju komentara kao čuvare integriteta informacija, a ne samo kao angažman.

Ključni akteri: platforme, regulatorna tijela, regionalni akteri digitalne politike.

Vremenski okvir: strukturni (reforme sistema i kontinuirana ulaganja).

Zašto sada: platforme određuju šta postaje normalno, a komentari utiču na značenje (Tema 3; Tema 6).

9. Poboljšati integritet naloga i pokazatelje porijekla koje obični korisnici mogu razumjeti.

Investirati u vidljive pokazatelje koji pomažu korisnicima u procjeni autentičnosti, kao što su verifikacija naloga, zaštita od lažnog predstavljanja i jasniji lanci porijekla za proslijeđeni sadržaj. Pripremiti se za prijetnje koje donosi generisani sadržaj tako što će se porijeklo učiniti transparentnim i poboljšati brzi odgovor tokom perioda povećane vidljivosti.

Ključni akteri: platforme, regulatorni organi i pouzdani partneri ekosistema.

Vremenski okvir: strukturni (reforme sistema i kontinuirana ulaganja).

Zašto sada: „Ko je to objavio“ ostaje ključna prečica, a autentičnost AI-a predstavlja rastući rizik (Tema 1; Podtema 7.2).

10. Kreirati praktičan paket mjera za djelovanje na uzroke problema, zasnovan na standardima, transparentnosti i provedbi, uz odgovarajuće zaštitne mehanizme.

Potrebno je podržati zahtjeve za transparentnost online medija gdje je to izvodljivo, poput vlasništva, finansiranja i korekcije; ojačati kapacitete nezavisnog sprovođenja; i ulagati u mehanizme koji poboljšavaju kvalitet bez politizovane zloupotrebe. Fokusirati se na proporcionalnost, transparentnost i jasnu javnu komunikaciju kako bi se obnovilo povjerenje.

Ključni akteri: regulatorna tijela, medijska vijeća, kreatori politika, organizacije civilnog društva koje vrše nadzor.

Vremenski okvir: strukturni (reforme sistema i kontinuirana ulaganja).

Zašto sada: mladi odgovornost dosljedno vide na nivou sistemskih uzroka problema (Tema 6).

10.2 Preporuke po grupama aktera

Za obrazovne sisteme

Akteri u obrazovanju treba da daju prioritet Preporukama 1–6. Fokus treba da bude na postupnom razvijanju kapaciteta (integracija u nastavni plan i program, kontinuirani profesionalni razvoj, podrška u ranom uzrastu), na smanjenju svakodnevnih prepreka i podršci nastavnicima i roditeljima, kao dijelu međugeneracijskog modela.

Za medije i novinarstvo

Medijski akteri treba da daju prioritet Preporukama 7 i 10. Fokus je na poboljšanju kvaliteta i transparentnosti, uz prilagođavanje načina prezentacije formatima karakterističnim za platforme koje mladi koriste, uključujući jasnije razdvajanje činjenica, interpretacije i mišljenja.

Za platforme i digitalni ekosistem

Akteri platformi i ekosistema trebalo bi da daju prioritet Preporukama 8 i 9. Fokus je na povećanju odgovornosti, promovisanju transparentnosti oglašavanja, na osiguravanju zaštite integriteta i razvoju organizacije komentara koja ne prebacuje štetu na korisnike.

Za civilno društvo i omladinske organizacije

Civilno društvo treba da se fokusira na Preporuke 1–3 i 6–7, koristeći vršnjačke formate i pouzdane mreže, uključujući dobrobit, te čineći zajedničko učešće mladih standardom, a ne opcijom.

Za kreatore politika i regulatorna tijela

Akteri politika treba da daju prioritet Preporukama 8–10, naglašavajući transparentnost, primjenjive standarde i mjere zaštite nezavisnosti kako bi se spriječila politizacija, ali istovremeno podržavajući kvalitetne medije i pouzdanu komunikaciju s javnošću.

10.3 Razmatranja implementacije (redosljed i izvodljivost)

Implementacija treba da počne s aktivnostima koje smanjuju prepreke koje se svakodnevno javljaju i koje poboljšavaju pristup pouzdanim informacijama u formatima prilagođenim mladima, istovremeno postavljajući temelje za vertikalne/uzvodne reforme.

Kratkoročno gledano, najpraktičniji „brzi uspjesi“ su: pilot-projekti podrške nastavnicima (CPD moduli), partnerstva za objašnjenja prilagođena platformama s pouzdanim medijima i provjeravačima činjenica, te praktične norme „sigurnog dijeljenja“ integrisane u programe za mlade. Srednjoročno gledano, fokus bi trebalo prebaciti na integraciju kroz više predmeta, materijale za rani uzrast i materijale namijenjene roditeljima, kao i na strukturiranje mehanizme odgovornosti i transparentnosti platformi.

Kroz sve aktivnosti, zajedničko stvaranje s mladima treba smatrati ključnim elementom kreiranja intervencija. Ono unapređuje relevantnost, ton i angažman, te pomaže u osiguravanju da intervencije grade povjerenje, umjesto da izazivaju otpor.

10.4 Bilješke o monitoringu i učenju (šta pratiti)

Napredak treba pratiti korišćenjem kombinacije indikatora usvajanja (kao što su doseg i korišćenje alata), indikatora sposobnosti (kao što je pitanje da li mladi usvajaju rutine s malim otporom) i sistemskih indikatora (kao što su poboljšanja u transparentnosti i odgovornosti).

U praksi, partneri bi trebalo da prate tri pokazatelja: da li mladi smatraju da je provjeravanje postalo izvodljivije, da li se emocionalno preopterećenje i rezignacija smanjuju i da li pouzdane informacije postaju lakše dostupne u prostorima u kojima mladi provode vrijeme.

Zaključci

11

Sažetak najvažnijih nalaza

Ova studija pokazuje da se informaciono okruženje mladih u WB6 bolje razumije kao živi sistem nego isključivo kao sukob između istinitog i lažnog sadržaja. Mladi ljudi se kreću kroz velike količine brzo promjenjivih feed-ova, oblikovanih dizajnom platformi, ekosistemima kreatora i društvenim putevima. Izloženost je često slučajna, a ne namjerna: tvrdnje dolaze putem preporuka, kratkih formata, komentara i poluprivatnog dijeljenja, često izdvojene iz konteksta.

Procjene o kredibilitetu se stoga donose pod stvarnim ograničenjima. Verifikacija nije automatska radnja, već proces napora koji se takmiči s vremenskim pritiskom, emocionalnim teretom i neizvjesnošću. Mladi se oslanjaju na praktične pokazatelje kredibiliteta i posredničke znakove kako bi odredili u šta vjerovati, šta ignorisati ili dijeliti. Ove prečice mogu pomoći u razumijevanju složenih situacija, ali takođe stvaraju ranjivosti kada se prikaz koji izgleda zvanično, metrički pokazatelji angažmana ili društvena podrška pogrešno shvate kao pouzdanost.

Povjerenje je neujednačeno i osporavano. Institucionalno povjerenje varira u različitim okruženjima, ali je skepticizam prema političkim motivima i medijskim praksama široko rasprostranjen. U mnogim slučajevima povjerenje se stiče kroz ljude i poznate posrednike, kao što su vršnjaci, članovi porodice, kreatori i mreže zajednice. Ovo oslanjanje na društveno povjerenje može imati zaštitnu ulogu, ali takođe može ubrzati cirkulaciju u poluprivatnim prostorima, gdje je provjera porijekla teška, a korektivne informacije su manje očigledne.

Rizik se intenzivira u periodima veće važnosti, poput izbora, kriza i aktuelizacije polarizujućih društvenih pitanja. U tim trenucima mladi ljudi prijavljuju pojačanu izloženost i jače emocionalne reakcije, pri čemu neki postaju prekomjerno oprezni, dok se drugi isključuju kako bi zaštitili dobrobit. Preopterećenje nije samo pitanje kvantiteta – to je stanje koje mijenja način donošenja procjena i održavanja učešća. Triangulacija studije kroz metode dodatno ukazuje na to da se ono što je javno vidljivo ne poklapa uvijek sa onim što se čini neizbježnim u personalizovanim feed-ovima i privatnim ili poluprivatnim kanalima.

Sveukupno, dokazi ukazuju na to da efikasne reakcije ne mogu zavisiti samo od individualne odgovornosti. Pristupi usmjereni na mlade moraju uzeti u obzir društveni aspekt informacija, principe kreiranja platformi i praktična ograničenja verifikacije pod pritiskom.

Zaključna sinteza i budućí pravci

Jasna implikacija je da jačanje otpornosti u informacionom okruženju mladih zahtijeva djelovanje na više nivoa. Na individualnom nivou, medijska i informaciona pismenost treba da naglašava praktične vještine donošenja odluka u stvarnim situacijama (kao što su prepoznavanje znakova manipulacije, upravljanje neizvjesnošću i korišćenje odgovarajućih strategija verifikacije), umjesto očekivanja iscrpne verifikacije.

Na nivou zajednice, intervencije bi, kao dio rješenja, trebalo da obuhvate vršnjake, edukatore i pouzdane posrednike. To uključuje podršku nastavnicima kroz kontinuirani profesionalni razvoj i materijale spremne za učionicu, pružanje smjernica roditeljima i starateljima bez osuđivanja, te uvođenje standardnih principa zajedništva mladih i vršnjačke razmjene tamo gdje je institucionalno povjerenje nisko.

Na nivou institucija i sistema kredibilitet se ne može obnoviti samo putem poruka. Konstantna, transparentna i pravovremena komunikacija važna je za povjerenje, posebno tokom veoma napetih trenutaka. Podrška kvalitetnim medijima i provjeravačima činjenica najvjerovatnije će doprijeti do mladih kada se pruža u formatima koji su izvorni za platformu i putem pažljivo osmišljenih partnerstava, koja štite uredničku nezavisnost.

Na kraju, studija naglašava da odgovornost platforme nije sekundarno pitanje. Faktori koji utiču na izloženost, kao što su podsticaji amplifikacije, reklamiranje, sistemi preporuka i društvena dinamika komentara, ključni su u oblikovanju načina na koji informacija postaje „normalna“. Politika i programiranje stoga treba da integrišu izgradnju kapaciteta s mjerama koje povećavaju transparentnost i minimiziraju podsticaje za manipulaciju.

Konteksti WB6 o kojima se raspravlja u ovom izvještaju razlikuju se po institucionalnim kapacitetima, medijskim okruženjima i nivoima povjerenja. Ipak, obrasci su dovoljno konzistentni da podrže zajedničko regionalno učenje, uz prilagođene nacionalne odgovore. Ključno je preći s reaktivnih korekcija na poboljšanje svakodnevnih informacionih infrastruktura: vještina, podrške i sistema koji omogućavaju mladim ljudima da se angažuju samouvjereno, sigurno i samostalno.

Reference

Agencija za audio i audiovizuelne medijske usluge (AVMU) (2024) 'Media literacy among first- and second-year secondary school students' (public meeting note/research release). Dostupno na: <https://avmu.mk/en/2024/07/02/media-literacy-among-first-and-second-year-high-school-students-in-the-spotlight-of-avmus-second-public-meeting/>

Agencija za mlade i sport (2023) National Youth Strategy 2023–2027 (English). Dostupno na: <https://cms.mtsp.gov>

Albanski medijski Institut (AMI) (2021) 'Edukimi për median dhe informimin: Materiale mësimore për mësuesit' (nastavni materijali). Tirana: AMI. Dostupno na: <https://institutemedia.org/wp-content/uploads/2021/03/MIL-tools-teachings-materials-for-teachers-ALB-1.pdf>

ARTICLE 19 (2022) Content Moderation and Local Stakeholders in Bosnia and Herzegovina (izveštaj o zemlji). Dostupno na: <https://www.article19.org/wp-content/uploads/2022/06/bosnia-herzegovina-country-report-content-moderation.pdf>

Balkanska istraživačka mreža (BIRN) (2025) ZB6 Youth and Disinformation Study: Inception Report. Commissioned by the British Council. Neobjavljeni projektni dokument.

BFMI (2022) Social Media and the Information War in the Balkans. Sarajevo/Beograd: Balkan Free Media Initiative. Dostupno na: <https://seenpm.org/social-media-and-the-information-war-in-the-balkans/>

Vijeće Evrope (2022/2023) Towards Coregulation of Harmful Content Online in Bosnia and Herzegovina (studija). Dostupno na: <https://rm.coe.int/co-regulation-of-harmful-content-online-study-eng/1680adeef7>

Istraživačka sinteza po državama (projektni dokument) (n.d.) Desk Research Summary CG (Project DOCX: Desk Research Summary CG.docx) — uključuje UNICEF-ove podatke o izloženosti govoru mržnje i obrascima reakcija mladih.

Dautaj, A. (2021) 'Edukimi për median dhe informimin në arsimin parauniversitar në Shqipëri (në këndvështrimin e sistemit arsimor)'. Tirana: Albanski medijski Institut. Dostupno na: <https://www.institutemedia.org/wp-content/uploads/2021/03/Astrit-Dautaj-converted.pdf>

DeFacto Consultancy (2025) Informisanje mladih (CAWI istraživanje javnog mnjenja, 17–27 januar 2025). (Projekat PDF: InformisanjeMladih.pdf). Dostupno na: <https://www.masee.org/images/InformisanjeMladih.pdf>

EMI (2021) National Media and Information Literacy Policies and Strategies in Albania (početna studija). Tirana: EMI/Albanian Media Institute. Dostupno na: <https://emi-mil.al/wp-content/uploads/2021/10/National-Media-and-Information-Literacy-Policies-and-Strategies-in-Albania.pdf>

Fade In (2023) Media and Information Literacy in Albania, Croatia and Serbia: research on needs and existing practices (2020–2023). Zagreb: Fade In. Dostupno na: https://www.fadein.hr/wp-content/uploads/2024/01/MIL-in-Albania-Croatia-and-Serbia_research-on-the-needs-and-existing-practices-1.pdf

Vlada Crne Gore / Ministarstvo sporta i mladih (2023) Strategija za mlade 2023–2027 sa Akcionim planom 2023–2024 (Projekat PDF: SZM_2023-2027_CG.pdf). Dostupno na: <https://www.gov.me/dokumenta/54c48080-7205-4622-8303-fdc12461abd3>

Helsinški komitet za ljudska prava (2024) Analysis of Research Results Related to Digital Rights. Dostupno na: https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2024/09/02_analiza-povrzano-so-digitalnite-prava-ang-za-veb.pdf

Hibrid.info (2024) Edukimi për të vërtetën: Kurrikula dhe plan-programet mësimore në Kosovë dhe edukimi medial. Priština: Hibrid.info. Dostupno na: <https://hibrid.info/wp-content/uploads/2024/09/Edukimi-per-te-verteten.pdf>

Institut za komunikacijske studije (IKS) (2024) Survey report on youth news consumption, disinformation recognition, and civic engagement in North Macedonia. Dostupno na: <https://respublica.edu.mk/wp-content/uploads/2024/04/survey-report-on-youth-news-consumption-desinformation-recognition-in-north-macedonia-en.pdf>

Institut za medije (2021) ‘Hapa drejt integritit të Edukimit për Median dhe Informacionin në sistemin arsimor’ (public meeting note). Tirana: Institut za medije. Dostupno na: <https://institutemedia.org/hapa-drejt-integritit-te-edukimit-per-median-dhe-informacionin-ne-sistemin-arsimor/>

Institut za sociološka istraživanja/Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) (2023) Digital Media Literacy in South-East Europe: North Macedonia Report.

Institut za medije i analitiku (IMA) (2024/2025) „Справување со дезинформациите на социјалните мрежи - предизвици и перспективи (анализи)“. Dostupno na: <https://ima.mk/wp-content/uploads/2025/02/spravuva%D1%9Ae-so-dezinformacziite-na-soczi%D1%98alnite-mrezhi-predizviczi-i-perspektivi-analizi.pdf>

IREX (2022) YouThink: Media literacy in North Macedonia (factsheet). Dostupno na: <https://www.irex.org/sites/default/files/YouThink%20Media%20Literacy%20in%20N.%20Macedonia%20Fact%20Sheet%202022.pdf>

IREX (2023) Vibrant Information Barometer: Kosovo. Washington, DC: IREX. Dostupno na: <https://www.irex.org/files/vibrant-information-barometer-2023-kosovo.pdf>

IREX (2024) Vibrant Information Barometer: North Macedonia 2024. Dostupno na: https://www.irex.org/sites/default/files/VIBE_2024_NorthMacedonia.pdf

IREX (2024) Vibrant Information Barometer: Serbia (VIBE 2024). Washington, DC: IREX. Dostupno na: https://www.irex.org/sites/default/files/VIBE_2024_Serbia.pdf

Kosovski obrazovni centar (KEC) (2024) Syllabus 080: 'Edukimi Medial' (program za obuku nastavnika). Priština: KEC. Dostupno na: <https://kec-ks.org/wp-content/uploads/2024/04/03.-Syllabus-080.-Edukimi-Medial.pdf>

Makedonski institut za medije (MIM) (2025) Our Media: Attitudes, Trust, and News Consumption in North Macedonia (English). Dostupno na: https://mim.org.mk/wp-content/uploads/2025/01/ourmedia_nmk-eng_25-01-25.pdf

Makedonsko udruženje mladih pravnika (2022) Privacy and Protection of Personal Data of Young People in the Digital Era. Dostupno na: <https://myla.org.mk/wp-content/uploads/2022/10/Privacy-and-protection-of-personal-data-of-young-people-in-the-digital-era-National-legal-framework-and-experience.pdf>

MAShTI (2016) Kurrikula Bërthamë për arsimin parauniversitar në Kosovë (Core Curriculum). Priština: Ministarstvo obrazovanja, nauke, tehnologije i inovacija. Dostupno na: https://masht.rks-gov.net/wp-content/uploads/2022/06/korniza-berthame-2-final_1.pdf

MAShTI (2020) Katalogu i programeve të aprovuara për zhvillim profesional (Approved teacher training catalogue). Priština: MAShTI. Dostupno na: <https://masht.rks-gov.net/wp-content/uploads/2022/06/katalogu-web.pdf>

MAShTI (2024) Katalogu i programeve të aprovuara për zhvillim profesional (Approved teacher training catalogue) 2024/2025. Priština: MAShTI. Dostupno na: <https://masht.rks-gov.net/wp-content/uploads/2024/08/Katalogu-2024-compressed.pdf>

Mediacentar Sarajevo (2023) Regulation of Harmful Content Online in Bosnia and Herzegovina (mapping report). Dostupno na: https://media.ba/sites/default/files/eng_regulacija_stetnog_sadrzaja_na_internetu_-_web_pages_1.pdf

MAShTI (2022) Strategy for Education 2022–2026: Action Plan (English). Priština: Ministarstvo obrazovanja, nauke, tehnologije i inovacija. Dostupno na: <https://masht.rks-gov.net/wp-content/uploads/2022/10/04-Plani-i-Veprimit-te-Strategjise-per-Arsim-2022-2026-ENG-Web.pdf>

Metamorphosis (2024) Disinformation Trends and Narratives in the Western Balkan Region: Media Monitoring Report (April–June 2024). Dostupno na: <https://metamorphosis.org.mk/wp-content/uploads/2024/06/media-monitoring-april-june-2024-8-cip.pdf>

Metamorphosis Foundation & OBCT (2025) Shadow Report on Media Freedom in North Macedonia. Dostupno na: https://metamorphosis.org.mk/en/izdanija_arhiva/shadow-report-on-media-freedom-in-north-macedonia

MFRR (2024) Bosnia and Herzegovina: Media Freedom in Survival Mode (monitoring report). Dostupno na: <https://www.mfrr.eu/wp-content/uploads/2024/01/bosnia-and-herzegovina-media-freedom-in-survival-mode-1.pdf>

Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine (n.d.) 'Nastavni plan i program o medijskoj i informacijskoj pismenosti spreman za pilotiranje u školama u BiH'.

Ministarstvo obrazovanja i sporta Albanije (2021) Draft National Education Strategy 2021–2026. Tirana: Ministarstvo obrazovanja i sporta. Dostupno na: https://planipolis.iiep.unesco.org/sites/default/files/ressources/albania_draft_national_education_strategy_2021-2026.pdf

Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo (2022) 'Strategija razvoja medijske i informacijske pismenosti u oblasti obrazovanja u Kantonu Sarajevo'. Dostupno na: <https://mon.ks.gov.ba/aktuelno/strategija-razvoja-medijske-i-informacijske-pismenosti-u-oblasti-obrazovanja-u-kantonu>

OSCE (2022) Assessment of Media Sector Needs in Bosnia and Herzegovina (assessment). Dostupno na: <https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/4/0/520148.pdf>

OSCE (2025) Advancing media and information literacy for an informed society: policy recommendations (Kosovo). Vienna: OSCE. Dostupno na: https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/c/0/587873_0.pdf

Misija OSCE-a na Kosovo (2022) Inicijativat për Edukim Medial dhe Informativ (EMI) (overview). Priština: Misija OSCE-a na Kosovo. Dostupno na: <https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/d/9/544732.pdf>

Ostojić, V. (2024) Youth Study Montenegro 2024: navigating uncertainty amidst traditional constraints. Belgrade: Friedrich-Ebert-Stiftung. Dostupno na: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/21497-20241212.pdf>

RESIS Institut (2025) National Report: North Macedonia (Balkan Media Monitoring Project). Dostupno na: https://resis.mk/images/about-us/PDF/Media_Sector_North_Macedonia_CLEAN_FINAL.pdf

Reuters (2025) 'Albania TikTok ban sparks debate over freedom of speech'. Reuters, 2. januar. Dostupno na: <https://www.reuters.com/world/europe/albania-tiktok-ban-sparks-debate-over-freedom-speech-2025-01-02/>

Platforma o vladavini prava/BIRN (2025) Digital Rights in the Western Balkans (sa poglavljem o BiH). Dostupno na: <https://balkaninsight.com/wp-content/uploads/2025/01/Digital-Rights-Violations-Annual-Report-2023-2024-1.pdf>

SEENPM (2025) The Future of the Media: Facts and Trends (Albania country profile). Ljubljana: South East European Network for Media Professionalisation. Dostupno na: <https://futureofmedia.seenpm.org/albania/>

SEENPM (2025) The Future of the Media: Facts and Trends (Kosovo country profile). Ljubljana: South East European Network for Media Professionalisation. Dostupno na: <https://futureofmedia.seenpm.org/kosovo/>

Državni zavod za statistiku (2024) Usage of information and communication technologies in households and by individuals, 2024. Dostupno na: <https://www.stat.mk/en/stat/economy-and-finance/science-technologies-and-information-society/usage-of-information-and-communication-technologies-by-households-and-individuals/usage-of-information-and-communication-technologies-by-households-and-individuals-2024/>

UNDP (2024) A Guide to Media Integrity in North Macedonia. Dostupno na: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-01/media_integrity_guide_en_final.pdf

UNESCO (2020) 'UNESCO agrees with Ministries of Education of Albania and Sarajevo to pilot MIL in primary and secondary schools'. Paris: UNESCO. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-agrees-ministries-education-albania-and-sarajevo-pilot-mil-primary-and-secondary-schools>

UNESCO (2021) '#SocialMedia4Peace – Pilot Bosnia and Herzegovina counters online disinformation and hate speech'. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/articles/mil-curriculum-ready-piloting-schools-bosnia-and-herzegovina>

UNESCO (2021) 'New curriculum to pilot MIL in formal education in Albania'. Paris: UNESCO. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/articles/new-curriculum-pilot-mil-formal-education-albania>

UNESCO (2022) 'Piloting Media and Information Literacy in formal education in Albania: first phase finalised'. Paris: UNESCO. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/articles/piloting-media-and-information-literacy-formal-education-albania-first-phase-finalized>

UNESCO (2023) 'MIL curriculum ready for piloting in schools in Bosnia and Herzegovina'. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/articles/mil-curriculum-ready-piloting-schools-bosnia-and-herzegovina>

UNESCO (2023) 'Media Literacy for primary schools in Montenegro'. Paris: UNESCO. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/articles/media-literacy-primary-schools-montenegro>

UNESCO (2025) 'UNESCO expands the integration of MIL in formal education across Albania'. Paris: UNESCO. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-expands-integration-mil-formal-education-across-albania>

UNICEF North Macedonia (2025) Situation analysis of children and adolescents in North Macedonia 2024 (cijeli izvještaj, ENG). Skopje: UNICEF North Macedonia. Dostupno na: https://www.unicef.org/northmacedonia/media/16561/file/SITAN_2024_ENG.pdf

YouthWiki (2023) '6.8 Media literacy and safe use of new media – Bosnia and Herzegovina'. Dostupno na: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/bosnia-and-herzegovina/68-media-literacy-and-safe-use-of-new-media>

Mladi u medijskom ogledalu 2024 (izvori informacija za mlade i izloženost dezinformacijama). Dostupno na: <https://koms.rs>

The British Council is the UK's international organisation for cultural relations and educational opportunities. We support peace and prosperity by building connections, understanding and trust between people in the UK and countries worldwide. We work directly with individuals to help them gain the skills, confidence and connections to transform their lives and shape a better world in partnership with the UK. We support them to build networks and explore creative ideas, to learn English, to get a high-quality education and to gain internationally recognised qualifications. The Next Generation series is part of the British Council's commitment to exploring youth voice and choice. It aims to understand youth attitudes and aspirations, amplify youth voice and support better youth policymaking, to ensure that young people's voices are heard and their interests represented in decisions that will have lasting implications for their lives.

www.britishcouncil.org/research-insight

